

КНУТ ГАМСУН

ПІД ОСІННІМИ ЗОРЯМИ

ПІД ОСІННІМИ ЗОРЯМИ

КНУТ ГАМСУН

ПІД ОСІННІМИ ЗОРЯМИ

переклав

ІВАН СТАВНИЧИЙ

З передовою М. Рудницького

Л І В І В

1 9 3 7

БІБЛІОТЕКА „ДІЛА“ Ч. 10.

ОБГОРТКА П. КОВЖУНА

КНУТ ГАМСУН.

I.

Від останнього галицького перекладу Гамсуна на нашу мову минуло багато часу. Важко було б сказати, чи він утратив за той час свою популярність і чи його ще читають у нас у чужих перекладах. Як і давніше, стойте Кнут Гамсун осторонь ~~нових~~ літературних течій і напрямків, якби й не цікавився літературою. Він має власний світ, власний життєвий стиль, а все те, що пише, залишає невідомим ~~йому~~ читачам і спеціалістам.

Мало хто із письменників старшого покоління зумів зберегти з такою легкістю і простотою, як Гамсун своє духове обличчя. Тимто ті, що не любили його давніше, не змінили свого погляду щодо його згодом, як зростав його талант і його слава. Та вже із цим зростом Гамсунового таланту нелегка справа. Його ж найкращі книжки, це таки „Пан“, „Вікторія“, може навіть „Голод“. Коли кожну нову його повість перечитуємо з однаковим зворушенням, то чимало важать тут наші спомини про молодого химерного мандрівника, який не змінив своєї вдачі ні молодечих примх.

Ні міліони продаваних примірників його книжок у всіх мовах, ні міліони, що проплили крізь його пальці за придбані гонорарі, ні лаври Нобелівської нагороди не змінили його способу життя та відношення до своєї праці. Кнут Гамсун проживає надалі якусь частину року у своїй північній закутині, наче ведмідь у гаврі, а другу — ніхто не знає, коли вона починається і кінчиться — проводить на мандрах, найчастіше шукаючи самотності. Коли цю са-

мотність знаходить він у Християнії, Копенгагені або Парижі, тоді він не любить пригадувати себе світові, оминаючи настирливих денікарів, що завсіди раді би написати статтю про те, що робить Гамсун, що нового пише і що думає про актуальні події.

У Гамсунових „Містеріях“ знаходимо одну довшу полемічну дигресію, в якій герой повісті накидається на т. зв. великих людей своєї доби, що грають ролю апостолів-народу, зовсім так само, як це роблять актори перед публікою. Гамсун усе життя ненавидів творців і мистців, які приймали свою величину як щось, що вони несли перед собою на показ і чим підносили свою вартість. Він єднав у собі гордість і скромність на власний лад: він був занадто гордий, щоб чимнебудь звертати на себе увагу, і занадто скромний, щоб забирати голос у важких великих життєвих справах, супроти яких почував себе безсильний, а то й збентежений: мовляв, не мое діло.

Коли візьмете в руки його останні книжки, вразить вас те, що „Гамсун так мало змінився“. Майже ті самі теми, ті самі герої, ті самі настрої, а проте вони не збуденіlli. Видаеться начеб-то Гамсун не навчився навіть краще свого ремесла — не навчився тої професійної таємниці, яка дозволяє письменникам придумувати щораз-то нові сюжети і щораз-то „цікавіше“ їх обробляти. Йі, — він залишився надалі тим самим диким самотником, що не обдумує книжок, бо не обдумує життя. Його не приваблюють навіть „життєві пригоди“, як приваблювали Джека Лондона або неодного сучасного рекордиста, який іде назустріч труднощам і небезпекам, щоб добути свіжий сензаційний матеріал та його описати. Жити значить для Гамсуна: проводити час поному, незалежно від людей, яко мога менше рахуючись з обставинами, — як і де? — це вже його приватна справа.

Маємо про Гамсuna сила-силенна подробиць і матеріялів до його життєпису, але величезна більшість з них неправдива, повигадувана всякими його біографами. 10 літ тому зробив Гамсун вийняток і подав шведському крити-

кові Ляндквістові*) жмінку автентичних фактів про себе, пригадуючи, що всього іншого понаписуваного на рахунок його бурхливого життя, він не буде навіть спростовувати, як не робив цього й досі. Ось кілька з тих фактів, зпоміж безлічі інших, що вже перейшли до повістей Гамсuna — невідокремлені ним від дійсних, свідомо знехтововані чи промовчаних. Гамсун не привязує занадто великої ваги до того, що на його думку залишається чисто приватною справою письменника, як людини.

II.

Кнут Гамсун уродився 4. серпня 1859. р. у Льом у т. зв. Губрандсдалі — заглибині північної Норвегії. Кілька поколінь його предків жило на тому самому місці. Його предки і найближча рідня — селяни — Педери; син Педера звався Педерсен, — Гамсун це прибраний ним псевдонім. Коли Кнут мав три роки, його батько збіднілий кравець перенісся ще далі на північ до Гаммареї, над льофотськими островами. Рідня була велика — його віддали з дому до вуйка пастора в Нордлянді. Пастор — людина тверда та сурова був першою спонукою для хлопчини, щоб шукав потіхи на самоті, на лоні природи. Ще з того часу залишилася в Гамсуні любов до дикого побережжя, моря, лісу та цвінтарів.

У 1873 р. 14-літній хлопчина вертається до дому і зараз стає помічником крамаря на торговім базарі в Транеї. На другий рік починає пробувати менше одноманітної праці — влітку ходить по хатах скуповувати старі речі. У 1876 р. практикує в шевця, рік пізніше стає народнім учителем, у 1878 р. секретарем якогось судді. Тоді друкує він у м. Боде свої перші твори — дві новелі та одну поезію, видані за власні тяжко запрацьовані гроші. Є там у цих перших спробах уже перші мотиви, які Гамсун використає

*) З монографії Джона Ляндквіста беремо тут головні дати та життєписні подробиці.

VIII

згодом у справжніх творах — та вони нічим незамітні і ніхто не звернув уваги на їх появу.

У 1879 р. великий норвезький купець із Кіяеррінге дає Гамсунові підмогу. Молодий автор пише оповідання, приготовляє збірку поезій і вибирається до Копенгагену. Коли тамошнє найбільше видавництво не хоче його рукописів, він вражений замикається в собі і не пробує вже щастя в інших видавничих фірмах. У 1880 р. у Христіянії така сама доля зустрічає його нові рукописи. Тоді він наймається як дорожний робітник в одній громаді у Гудсбрандсдалль. Повість „Під осінніми зорями“ оповідає саме його тодішні переживання — інтелігента, який вагається: чи має розпрощатись із міським середовищем, книжками і мріями кандидата на письменника.

Та життя мандрівного робітника в маленьких селить-бах було для нього за тісне. Неодин його земляк шукаючи кращої долі виїжджає до Америки. Америка вабила тоді європейських селян неодним Ельдорадо. Найшлась багата селянка, що купила Гамсунові білет на німецькому кораблі, — зате він мав посылати дописи для кількох часописів. Дописи посылає, але часописи не ласкаві були користати з його подорожніх вражінь.

В Америці працює спершу на фармах, довгий час у крамниці у Вісконсін, у 1884 р. у Міннеаполіс, знайомиться з норвезьким унітарцем проповідником Крістофером Янсоном, що вже тоді був у Норвегії відомий своїми повістями. Рік перебуває він у нього як секретар, та занедужує на легені і за радою лікарів мусить негайно вертатись додому. Місцева норвезька кольонія складається на його подорож до краю. Півтора року лікувався він у якогось знайомого у Вальдрес, поки зовсім не видужав.

У 1886. р. Гамсун виїжджає заново до Христіянії, щоб найти якесь становище. Він не має ні дипломів, ні звязків, а жити з самого пера нема як: преса тоді ще нерозвинена не потребує постійних дописувачів, репортерів або фейлетоністів. Він починає їздити з відчитами про літературу по малих містах, і переконується, що публика

воліє штукарства доморослого спіритиста, ніж виклади про Кітянда та Стріндберга.

Гамсун знову зневірений у літературній праці, ще раз рішає вийхати до Америки. Знаходиться новий меценат-купець, що дає йому гроши на дорогу. В Америці Гамсун іще раз починає „від усього“. Взимі 1886 р. є він трамваєвим кондуктором у Шікаго, влітку 1886 виїжджає на полеві роботи до Північної Дакоти, звідси із заощадженими грошима іде восени 1887 р. до Міннеаполіс, де дає кілька відчитів. Він робить на слухачах враження енергійної, дружелюбної, всесторонньої людини. Та тут хутко переконується, що американське духове середовище не для нього. Його вражає занадто сильна перевага матеріальної культури над духововою, брак усікої традиції, зацікавлення для ідей. Висловлені ним погляди в окремій книжці „З духового життя сучасної Америки“, ще й досі повторяє неодин европейський письменник, розчарований після подорожі за океан, що не нашов там справжнього „нового світу“.

Гамсун дістає ще одну підмогу від багатого земляка в Шікаго, щоб міг вернутися до краю. Приїхавши влітку 1888 р. до Копенгагену, він знову шукає посади, а в яких обставинах живе про це найкраще свідчить написана тоді повість „Голод“. Він зявляється одного дня з рукописом цієї повісті у редактора літературного відділу в часописі „Політі肯“ — Едварда Брандеса. Того самого вечора відвідав Брандеса дома шведський письменник Аксель Люндергард і списав те, що оповів йому Брандес про ці відвідини.

„Уявіть собі — оповідав він, — що коли я сидів сьогодні у редакції, прийшов якийсь норвежець і хотів зі мною говорити. Ясна річ, він мав у кишені рукопис! Цей рукопис зацікавив мене спочатку менше, як сам чоловік. Я рідко коли бачив людину більше опущену. Не тільки його вбрання складалось з лахміття. Але те обличчя! Як знаєте, я не є вражливий. Але обличчя цього чоловіка сколихнуло мною. Я взяв його звиток паперу. Це було оповідання. За довге на кілька чисел до „Політіken“ — це я помітив зараз — хіба заповнило б половину газети. Та знову на фейлетон

X

із продовженням на підвал, було за короткє. Я сказав це авторові і хотів йому віддати рукопис. Та в тій самій хвилині я побачив вираз його очей під цвікером і мої уста не всимі були дати відмови. Я обіцяв, що річ прочитаю, записав собі прізвище та адресу автора. Після цього він пішов геть.

„Я відложив рукопис на бік і вернувся до своєї праці. Але я не міг позбутись його образу. Вислів його тремкого блідого обличчя переслідував мене. У ньому було щось, щось таке — чого я не міг собі пояснити. Тепер уже розумію це краще.

„Коли я поїхав до хати, я взяв із собою його оповідання. По обіді я почав його читати. Воно прикувало мене якстій. Чим далі я читав, тим більше воно полонювало мене. Це було не тільки талановите, як багато інших творів. Тут було щось більше. Тут було щось, що мене зворушило. У цьому було щось із Достоєвського.

„Коли я дочитав оповідання до кінця, прошибла мені думка, що його автор блукає по місті та голодує. Мене охопив наче сором. Як пришиблений я пішов на пошту і вислав йому десять корон.

„Відтак я вернувся додому і читав далі. І чим далі я читав, тим соромніше мені ставало. Коли-ж я дійшов до кінця, я був зовсім розбитий. Послухайте!

„Брандес узяв останню сторінку рукопису і почав читати вголос. Це була історія про бездомного, безіменного письменника, що терпить голод, якто він, щоб не мусіти провести ночі надворі підкрадається у скарпітках по сходах до нужденної діри, де він ще недавно мешкав і куди не сміє явно вернутись, бо не мав зацю заплатити за комірне. Тут є про те, як він находить на столі лист і знову крадькома втікає. Лист був від редакції одної газети, куди він передав свій рукопис. Він читає його приблимливім світлі вуличної ліхтарні. В ньому все розяснюється. Рукопис приняли і вже передали до друкарні.

„Зміняємо кілька дрібниць... Поправляємо кілька пра-

вописних помилок... Написане з талантом... появиться завтра... Пересилаємо десять корон..."

„Коли Едвард Брандес відложив прочитані сторінки, знову засміявся ніякovo і сказав:

— Чи тепер уже розумієте, чому я почував себе таким розбитим за тих моїх нужденних десять корон?

— Так, тепер розумію.

„Він поглянув на мене:

— Якби ви прочитали те оповідання то зрозуміли б це ще краще.

— Чи воно таке незвичайне? — спітав я. — Як воно звуться?

— „Голод“.

— А автор?

— Кнут Гамсун.“

III.

Так почалася Гамсунова літературна кар'єра. Фрагменти „Голоду“ з'явилися у 1888 р. у данському журналі „Ни Йорд“, а з весною 1890 р. по норвезькому — книжкою. Того самого року з німецького перекладу світ довідався про новий талант. У 1892 р. вийшла його велика повість „Містерії“ про яку сам Гамсун сказав: „Вона писана в Сарпсборг, у Христіянії, у Копенгагені серед бурлацтва, серед любошів, серед біди — звідсіля ті безвязні в ній сцени“:

З весною 1893 р. вийшла сатира на денникарство „Редактор Лінгे“. Гамсун виїжджає у Париж і там того самого року пише „Нову землю“, а на другий рік свій архітвір „Пана“ — у маленькому домику серед верховин Кристіянссанду, над норвезьким південним побережжям. На зиму 1894 р. іде знову у Париж, де була тоді численна колонія скандинавських письменників. Він рідко показувався у товаристві; під вечір лягав спати, а по півночі вставав і писав. Зате коли переривав довгі дні своєї самотності, і приставав одного вечора до гурту, тоді його темперамент і фантазія не мали стриму; він умів обвозити всіх фіякрами.

по ресторанах і каварнях, витрачуючи гроші на всяки дрібниці.

Від 1896 р. мешкав Гамсун кілька років або в диких норвезьких закутинах, або у Христіянії. У тому часі написав він кілька своїх пес — (найменше вдатну частину своєї творчості) і чудову маленьку „Вікторію“. У 1902 р. подорожував по Фінляндії і за державну підмогу обіхав Кавказ, описавши цю подорож у безпретенційній книжці „У казковій країні“. У 1904 р. уже дома скінчив повісті „Мрійник“ і видав збірку поезій „Дикий хор“.

Повість „Беноні“ (1908 р.) починає в нього наче новий період, в якому він дає довгий ряд побутових малюнків норвезької провінції та села. Поруч злобних сатиричних сторінок є тут картини передані із захопливою любовлю до своєрідної природи, з якою він зжився близче, ніж з чим-небудь іншим у світі. „Остання потіха“ — це одне кільце цього ланцюга: тихий гімн у честь білої природи, — „Благословенство землі“ — друге: скромна епопея в честь не-втомного труду хлібороба, що черпає із своєї землі свої майглибші радощі.

„Рожу“, „Дітей свого часу“, „Місто Сегельфльос“, писав Гамсун у Гаммареї, місті своїх дитячих літ, дальші речі вже в постійній своїй садибі в Нергольмен, недалеко міста Грімстадт. Там він і доживає віку. Він любить свою батьківщину, як людина, що відкриває в ній щораз то нові призаби. Навіть ті сірі, провінціяльні люди, що роблять життя таким тісним та одноманітним, спонукають його раз-у-раз до нових рефлексій про химерність людської долі та людського серця.

Гамсун має два улюблени мотиви, до яких вертається природно, як кожний з нас, коли починає звичайну буденну розмову: власне життя і життя свого найближчого середовища. Та те, як він говорить про себе, не нагадує нічим тих романтичних творів, де герой мусить мати всякі оригінальні прикмети, щоб розбуджувати цікавість читача, його спочутливість або подив. Той бурлака, що так часто повторяється в повістях Гамсuna, має спільні з автором тільки

людські слабощі. Гамсунові не залежить ні трохи на тому, щоб він був справжнім „героєм“ і він рідко коли старається представити його з найкращої сторінки. Він прислухається уважно до того, що діється в душі людини у звичайний більшій день, серед звичайних ситуацій і тоді часто корчиться від злобної усмішки.

Головні особи повістей Гамсуна не зовсім нормальні. Але вони й не недужі. Це „діти свого віку“ з нервами, хоч і не випущені міщухи. Ті улюблени його герої єднають дивним дивом загострену вражливість інтелектуалістів із нахилами дітей дикої природи. Саме таким виховала природа та культура Гамсуна і з тих своїх дисонансів уміє він добувати несподівані тони. Конфлікти його герой зведені до кількох дуже загальних людських потреб: боротьби за існування, кохання та індивідуальної свободи. Кожна з цих потреб закрита в нього, якби сором'язливим серпанком перед стороннім поглядом. Сказати „дайте хліба“ для нього так само тяжко, як вимолити слово „кохаю“, або гукнути гордо „я хочу бути свободний“. Чи людина має справді право до всіх цих трьох потреб? чи вона мусить їх здобувати сама, чи часом повинна коритись природі, що грається нею, навчаючи її зажожним разом якоїсь нової мудrosti?

Саме в повісті „Під осінніми зорями“ бачимо таку дитину природи, що не може здушити в собі деяких культурних потреб. Прибраний за робітника інтелігент, що покинув місто, щоб забути про нещасливе кохання, надибує на своїй дорозі скрізь марива тих самих невигаслих почувань — у нових живих постатях. Раз він хотів би піддатись природному гонові чи найти самозабуття у найзвичайнішій тяжкій праці, то знову бунтується проти принизливої своєї ролі. З таких вагань складається його життя. Спопнуки, пориви, зневажливі жести супроти себе та людей...

Найбільше суб'єктивний вислів цих контрастів дав Гамсун у „Містеріях“, де бентежать нас химороди дивного героя. Герой „Пана“ — повний життєвої енергії та зосереджений у собі, терпить від надмірного себелюбства, від

кохання, якого не може виявити так, щоб його вибрана зрозуміла його ніжність, гордоці та силу почування.

Кохання однозначне в Гамсуні з нещасливим коханням. Припадкові пристрасти не залишають у його героїв навіть слідів у споминах, — вони проходять мимо них, як спрагнені мандрівники повз джерело, де заспокоїли спрагу. Та те, з чим вони звязали свою уяву, йде за ними як бациль недуги. Та дивне є те, що Гамсунові книжки з трагічним закінченням не залишають пригнобливого враження. Є в них якийсь дужий подув стихії сильнішої за життєві трагедії. Кожна змальована ним історія, це тільки якийсь клаптик ширшого життя, яке відчуваємо поза нею, і Гамсун уміє з преніжним інстинктом оповісти її так, щоб ми не могли робити з неї загальних висновків.

IV.

Хто переходить від настроєвих Гамсунових картин, де так багато є молодечих мрій і поривів, до його повістей з реального маломістечкового середовища, той може мати враження, що Гамсун розбалакується, розсівається у мало-важливих подробицях, сходить на т. зв. побутову, непоетичну прозу. Оце враження знеохочує до Гамсуна неодного читача, що не вміє поза звичайними розмовами дрібних людей віднайти гостро-проникливого ока самого автора.

Гамсун уміє майстерно орудувати короткими, буцім-то безбарвними реченнями, що передають чужі думки. Діяльог його дієвих осіб має говорити сам за себе: чим живуть і про що думають ці особи. „Під осінніми зорями“ та „Мандрівник, що награє стиха“, мають над собою — зорі та музику. Та ось у „Рожі“ і „Беноні“ (знову звязані циклом) проривається вже ледви стриманий сміх сатирика. Гамсун ненавидить однаково псевдо-інтелігентів з каварняною політурою, як і тих сільських і маломістечкових примітивів, що одного дня завдяки випадковим обставинам випливають наверх і хотіли б утриматись на поверхні культури.

Такі приклади дуже' численні в Норвегії — країні наскрізь селянській, де люди знизу, доробившись майна торгівлею, відразу посугаються до перших рядів „еліти“; ріжниці між суспільними клясами там невеликі і перехід з одної до другої відбувається там часто не поколіннями і не наслідком придбаної освіти та культури.

У свому пізньому віці Гамсун щораз частіше звертався до картин маломістечкового життя. „Місто Сегельфльос“, що є дуже спокійною сатирою на скоробагатьків із найбіднішої кляси, майже не нагадує автора „Пана“ та „Вікторії“ — так усі балашки тут і mrії привязані до тісної містини, де все довкола пахне оселедцями. Здається важко повірити, що ще недавно тому він написав був іще одну велику прозову поему на тему нещасливого кохання „Діти своєї доби“.

І дарма що часто й не помічаємо цих ріжниць у тематиці, бо читаємо повісті письменника в ріжних часах і рідко коли у хронольогічній черзі, коли пробуємо охопити одним поглядом усе те, що він написав, так і бачимо перед собою Гамсuna — дикого самотника, індивідуаліста, mrійника і закоханого у рідних закутинах знавця душі своїх односельчан.

У „Благословенстві землі“, Гамсун поєднав свою любов природи із найвищим гімном для селянської праці, яку вважає найбільшим благословенством рідної землі. Це предовга низка дуже подібних одна до одної картин, про те, як хлібороб переживає з природою всі свої найглибші радощі та трагедії. Маємо тут тільки той єдиний світ: із скибами під ногами і сонцем або хмарами над головою, — поза яким нема іншого. Гамсун віднайшов у ньому відразу всі три головні мотиви, які верталися до нього ціле життя — боротьбу за хліб насущний, за кохання і за індивідуальну свободу. Звеличання природи, яка є для Гамсuna джерелом таких частих насолод, не вийшло в цій повісті ні найвноромантично ні солодкаво. Герой „Благословенства землі“ працює без просвітки, зазнає неодного тяжкого удару, але за кожним разом серед праці віднаходить у собі нове ба-

жання жити і працювати. Праця відсуває в нього на другий план особисті трагедії, бо природа у своїй невблаганній через явищ накидає обовязки, які треба виконувати, не передумувати. Промисловці, що вміють використовувати не надійно відкриті поклади в землі, збагачуються коштом хлібороба, а проте щезають, як проминливе явище; все, що звязане з людськими комбінаціями — змінне, непевне, тільки земля непідкупна, незалежна від настроїв і хитрощів.

„Тепер починається осінь. Усе затихло в лісі, гори стоять перед тобою, сонце стоїть перед тобою, — ввечір прийде місяць, і зорі, — все це певні взаємини, повні приязні, — сплетені в обіймах. Тут люди мають час відпочити на вересі з рукою замість подушки...“

Такими простими словами, Гамсун немов би старався передати враження тих, що не вміють ні багато ні гарно говорити.

V.

Коли „Благословенство землі“ може бути образом життя хлібороба і поза Норвегією, ціла серія повістей Гамсuna з маломістечкового середовища, має деякі такі риси, що нелегко зрозуміти їх тонку іронію, не знаючи своєрідних норвезьких обставин. „Жінки при криниці“ оповідають спілтки, що можуть бути правдою і в інших містах, а проте не скрізь люди ставляться однаково до таких явних таємниць. Не кожний народ може видати такі типи, як „Август Об'єздисвіт“, бо рідко в якого так дивно вяжеться змога мандрувати по світі із конечністю тиснувшись у маленьких самотніх садибах.

Гамсун уміє без красномовства і без широко розмальованого тла оповідати про дурощі та перемоги звичайних людей, що стають нераз героями і про небуденних фантастів, що непомітно блукають серед людей. В „Останній главі“ змальовуючи всяких недужих і засудженців долі, не тратить ні на хвилину свого усміху, яким витає сильних і здорових. Також останні повісті „Дні за роками“ і „Пер-

стень замикається" не втратили ще на живости своїх барв і типів.

Колись переніжнений чутливець дійшов Гамсун на старі літа до природної рівноваги, а проте не обріс байдужістю селюха ні не опанцирив себе гордістю „надлюдини". Навіть у зовсім змеханізованих звичках своїх сусідів він уміє віднаходити вічно свіжий приплів крові. У 30-ому році життя вмів Гамсун чхати на світ як 70-літній емерит, якого не обходить уже боротьба за ідеали, а нині як 70-кілька літній самотник не вирікся ще своїх бунтарств і примх 30-літнього фантаста. Ось чому одні з нас кохають його за вічну молодість, другі за таку ранню зрілість. Одні (найчастіше зовсім здорові) люблять його хоробливу ніжність настроєвика, інші (найчастіше недужі неврастенією) люблять у ньому дику брутальність присмирника звірів.

Нелегко вирішити, яке обличчя Гамсуна більше „гамсунівське". Його найбільші герої, що розбурхують нашу уяву, не ріжняться нічим від найсіріших; їх найкращі хвилини життя, це йти за якимсь безглуздим акордом, що підмулює серце ікаже йти вперед на безбач, не питуючи „навіщо". Найвеличніші для Гамсуна хвилини, коли природа проривається в людині, мов джерело кипеня, без огляду на те, чи пориває її за собою як бездушну жертву чи надихує її новою міццю, почуттям власної індивідуальності.

Ось чому так часто втікають Гамсунові герої із захисного середовища, шукаючи нових обріїв, ховаються між холодні фйорди або пропадають серед шуму дерев. Вони втікають, наче простаки із зовсім первісними потребами або як вражені поети. У Гамсуні живуть одна поруч одної обидві ці душі.

І даремне хотіли б ми довідатись від нього таємниці його мистецтва або якоїсь остаточної правди, здобутої довголітнім досвідом. Він утікає від усіх тих, що хотіли б з його переживань скласти причинки до письменської психічології або робити всякі висновки про те, як треба або не треба жити. Гамсун залишив нам книжки, а вони немовби казали за нього:

XVIII

„Хочете писати так само як я? Жийте не думаючи, що маєте описувати пережиті. Жийте як оті мої найближчі земляки-чудаки — продавці оселедців... Неодин із них вибирається на море на звичайній крамничній баржі і відкриває новий світ. Або вернувшись із широкого світу, сяде попикуючи лульку перед хатою і пічне оповідати такі собі звичайні враження, як людина, що не бачить ніякої ріжниці між своїм ремеслом і найвищими проявами життя і мистецтва...“

М. Рудницький.

ПІД ОСІННІМИ ЗОРЯМИ

I.

Ясне, мов дзеркало, було вчора море й також сьогодні воно лежить ясне, мов дзеркало. На острові „індійське літо” і спека, — ох! як тепло й лагідно! — але сонця невидно.

Багато років проплило з того часу, як я почував довкола себе такий самий спокій, може двадцять або трицять років, може це було ще в по-передньому житті. Але колись, здається мені, я вже безперечно зазнавав насолоди такого спокою, тому, що ходжу тут, співаю, радію й любуюся кожним камінчиком, кожною травинкою, а ці предмети знов таки любуються очевидячки мною. Ми вже знаємося.

Коли йду зарослою стежечкою в ліс, мое серце іздригається неземними радощами. Згадую одну місцину на східньому березі Каспійського моря, де я раз стояв. Там було так само, як тут, і море лежало таке саме тихе, важке та сіре, мов сталь, як тепер. Я йшов лісом, був зворушений до сліз та в захопленні повторяв раз-у-раз: „Боже небесний! дякую Тобі, що я знову сюди попав!”

Так, начебто я вже був тут колись.

Як не як, а я таки був уже колись, тільки іншого часу та в іншому краю, де ліс і зорі були ті самі. Може був я там квіткою в лісі, а може жуком, що сидів на сучку акації й почував себе на ньому, неначе вдома.

Та ось я зявивсь тепер тут. Може я був пташкою і пролетів довгу дорогу. Або я був зернятком у якомусь овочі, що його післав сюди якийсь перський купець...

Тепер я далеко від гамору міста, від часописів, від юрби та гармидеру людей: я втік від того всього, тому, що мене знову тягло до села й самотності, звідки я вийшов. „Ти побачиш, тепер піде все гладко!” думав я і був повен найкращих надій. Ох, я вже раз давніше пускався на втікача, та потім назад вернувся в місто. А оце знову тягу дав.

Та цим разом маю твердий намір, за всяку ціну добути лагоду,скористуватися спокоєм. Я покищо найняв собі тут місце в одній хаті, а стара Гунгельда буде моєю господинею.

Горобини, покриті спілими коралевими ягодами, стоять кругом на узлісці бору, з тяжких грон спадають на землю глухо овочі. Ніхто їх не збирає, вони знову самі засіваються, щороку виляючи те саме неймовірне марнотравство; на одному тільки деревці нарахував я яких триста грон. А навколо на узбіччі стоять іще де-не-де

вперті квітоньки, які нізащо не хочуть умирати, хоч час їх властиво вже пройшов.

Але ж і час старої Гунгільди також минув, а вона таки не вмирає. Вона вдає, буцім-то смерть її зовсім не обходить. Коли рибалки працюють там унизу на березі моря, намазують смолою свої сіті, або красяТЬ свої човни, стара Гунгільда йде до них із померклім поглядом, але з дуже хитрим купецьким наміром:

— Почему сьогодні макрелі? — питає вона.

— В тій самій ціні, що й учора, — звучить відповідь.

— То можете їх собі затримати!

Гунгільда йде додому.

Але рибалки дуже добре знають, що Гунгільда не з тих, які тільки вдають, буцім-то вертаються додому, вона вже нераз верталась у свою хату, не озидаючись.

— Ей, слухайте! — кричать вони вслід за нею, — нехай сьогодні буде сім штук за пів тузина макрель для вас, старої покупниці!

Тоді Гунгільда купує рибу.

Червоні блузки, сині сорочки та димки немовірно грубі висять на білизняних шнурках; усе це випряли та виткали на острові старі жінки, що колись тут жили. Але поруч для просушення висять теж тонкі сорочки без рукавів, у яких так гарно руки синіють у час морозу, та синє-голубі вовняні кацабайки, які можна витягти у струну. Звідкіля такі дива? Їх заробили та справили собі

в місті дочки, молоді дівчата наших днів. При обережному та рідкому пранні витримають від біди з місяць. Зате як чудово почуваєшся, коли діри в такій тканині раз-у-раз численніші.

З черевиками старої Гунгільди навпаки — нема ніякого клопоту. Вона вряди-годи звертається до котрогось із своїх ровесників та однодумців з поміж рибалок і каже собі намастити верхи та підошви такою густою мастю, що вода супроти неї безсильна. Я бачив, як ту масть варять там при фіорді: в ній є сало, дьоготь і смола.

Коли я вчора після відпливу вештався сюди й туди по узморі та оглядав сплавне дерево, скойки й камінчики, знайшов я маленький кусник дзеркального скла. Яким робом він попав сюди, не можу зрозуміти; в усякому разі крилася в ньому якась приваба та ошука. Адже ж не міг рибалка привезти його човном сюди, покласти і назад відіхнати! Я залишив його там, де він лежав; це було грубе, звичайне і просте скло, мабуть оскалок від шиби трамваєвого вікна. Були колись часи, коли скло було рідкістю і воно було тільки темно-зелене — благослови, Боже той давній час, коли ще щось було рідкістю!

Ось дим підіймається від рибальських хат на південному верхогірі острова. Вечір, варять кашу. А зівши страву, йдуть шановні люди спати, щоб підвестися вдосвіта. Тільки нерозумні парубіки волочаться ще від хати до хати й гають час, не второпаяючи, що їм корисне.

II.

Сьогодні вранці прибув тут якийсь чоловік на суходіл; він прийшов сюди помалювати хату. Але тому, що стара Гунгільда така старезна та що її так мучить гостець, казала вона цьому чоловікові вперед рубати кілька днів дрова до груби. Я сам часто хотів їй нарубати дров; але вона говорила, що я занадто гарно одягнений, та нізащо не хотіла дати мені своєї сокири.

Той гість це маляр — маленький опасистий чоловік із рудим волоссям і безбородий; стежу я за ним та за його роботою крізь вікно, щоб бачити, як він ті дрова рубає. Помітивши, що розмовляє сам із собою, викрадаюся з дому та прислухається до його монольогу. Коли він так рубає, має зовсім терплячий і спокійний вигляд; але вдавившись у кістку, сердиться й каже: „Чорт! бісова сила!” — мерщій оглядається та починає співати, щоб затерти те, що сказав.

Але ж я пізнаю цього маляра! Тільки ж, до ста чортів, це ніякий маляр, а Гріндгуцен, один із моїх товаришів при будові дороги у Скре.

Підходжу до нього, даю себе піznати та починаю з ним розмову. Багато-багато вже років тому ми, Гріндгуцен і я, були доріжними робітниками. Це було в добі нашої світлої молодості; в найзліденніших черевиках танцювали ми поздовж доріг і глитали, що тільки роздобули, як взагалі мали гроші!

Та коли нам іще щось залишалося, влаштовували ми на цілу ніч із суботи на неділю танці для дівчат; велика юрба наших співробітників при будові дороги приставала до нас, а наша господині продавала ввесь час каву, так, що від того розбагатіла. Потім знову цілий тиждень залюбки працювали ми і тужили за суботою.

Чи може він пригадати собі ті дні у Скре?

Він приглядається мені й озирає мене, стриманий. Це триває малу хвилину, нарешті згадує зо мною наші переживання.

Еге ж, він пригадує собі Скре.

— А памятаєш ти ще Андерса Філю та Спіралю? А памятаєш ту Петру?

— Котру з них?

— Петру, ту, в якій ти либонь кохався!

— Ага, вже її собі пригадую. Я таки привяз до неї врешті.

Гріндгузен починає знову рубати.

— Отже ти жив з нею?

— Авжеж. Інакше і не могло бути. Що хотів я сказати: Ти очевидячки дещо доробився, як бачу?

— Чому? Одежа? А невже-ж ти не маєш також святкової одежі?

— Що ти заплатив за це?

— Вже не памятаю, але щось небагато, не можу сказати певно.

Гріндгузен позирає на мене здивовано і смеється.

— Не памятаєш, що заплатив за одежду?

Потім він призадумується, хитає головою й каже:

— Ясно, що не памятаєш уже. Так завжди буває, коли хтось має чимало грошей.

Стара Гунгільда виходить із хати та, бачучи, що ми тут багато часу прогаюємо на балачці, каже Гріндгузенові починати малювати.

— Значить, ти став малярем? — сказав я.

Гріндгузен не відповідає нічого і я зрозумів, що сказав щось незручного при сторонньому.

III.

Кілька годин закитовує він шпари та малює, і незабаром північна сторона хатини, звернена до моря, стойть уже чистенька, на червоно причепурена. В час пообіднього відпочинку виходжу із чарочкою горілки до Гріндгудзена, лягаємо собі в лузі, розмовляємо та куримо.

— Маляр? Ні, я властиво не маляр, — каже він. — Але як хтось питає мене, чи можу помалювати стіну в домівці, то відповідаю, що можу. А як хтось питає, чи можу зробити це або онте, то також говорю, що можу. Але ти справді добру маєш горілку!

Його дружина та двоє дітей жили одну мілю звідсіля, він ходив до них щосуботи; дві дочки його були вже дорослі, одна вийшла заміж, і Гріндгузен був уже дідуньо. Коли він двічі помалює домик Гунгільди, має піти до пастора викопати кри-

ницю на його обійсті; то сям то там завжди знайдеться щось до роботи в селах. А коли приходив мороз і наставала зима, то він або йшов стинати дерево до лісу, або залишався дома на якийсь час байдики бити, поки знову робота не знайшлася. Родина у нього була невелика, і завсіди можна було якось дати собі раду.

— Якби я міг, то купив би собі дешо з мулярського приладдя, — сказав Гріндгуцен.

— То ти й муляр?

— Ну, властиво не муляр. Але коли криниця буде викопана, то її чайже конче треба обмурувати...

Я, як звичайно, тиняюся по острові, думаючи про всякі речі. Спокій, спокій, божеський спокій взиває мене тут своєю мовчанкою із кожного деревця в лісі. Нема вже ніяких маленьких пташенят, тільки кілька ворон перелітає мовчки з місця на місце й осідає. Грозна горобини спадають важко на землю та ховаються в моху.

Може і його правда — Гріндгузена, що на все знайдеться якась рада. Ось я два вже тижні не читав часопису, і живу, живу, роблю великий поступ у свому внутрішньому спокою, — співаю, витягаюся, ходжу з відкритою головою і вечорами дивлюся в зоряне небо.

В останніх вісімнацяти роках сидів я в каварні та звертав прислужниківі вилку, коли вона не була зовсім чиста; а тут у Гунгільди не треба звертати вилок! „Ти виглядав, як Гріндгуцен”, — кажу до себе, — коли він, закурюючи люльку,

використовував свій сірник до кінця, а не впік своїх твердих пальців. Я звернув увагу, як по його руці лазила муха, а він не зігнав її, може її й нечув. Так повинна поводитись людина навіть супроти мухи...

Підвечір Гріндгузен бере човен і відпливає. Я вештаюся здовж берега, співаю трохи, кидаю камінчики в море і витягаю сплавне дерево з води. Зорі та місяць стоять на небі. За кілька годин вертається Гріндгузен із комплєтом мулярського знаряддя в човні. „Це він десь стягнув”, — думаю. Беремо обидва свій тягар на плечі та заховуємо знаряддя в лісі.

Згодом настає ніч, і ми розстаемось.

На другий день після полуночі малювання дому готове; але як поденник, щоб дочиста виповнити час роботи, згоджується Гріндгузен решту часу до шостої години рубати дрова. Я беру човен Гунгільди і випливаю з вудкою на рибу, щоб не бути при його відході. Риби не запопадаю, але мерзну й частенько позираю на годинник. „Тепер він уже певне відішов”, думаю і веслує додому коло сьомої години.

Гріндгузен уже при березі гукає: „Бувай здоров!”

Теплий промінь пройняв мене. Здавалося, мов би щось кликало мене з молодості, із Скре — з давнього, милого минулого.

Підплываю до нього й питуюся:

— Ти сам можеш викопати криницю?

— Ні, мушу до того взяти з собою чоловіка.

14.

— Візьми мене! — кажу. — Постривай тут, я зараз повернусь, тільки розрахуюся.

Коли я вже посередині морської шийки, гукає Гріндгуцен за мною:

— Ні — буде ніч, це для мене запізно. Та ти й так не говориш цього поважно?

— Зачекай кілька хвилин. Я зараз буду назад.

І Гріндгуцен залишається на узморі. Він пригадує собі, що в мене є плящинка дуже доброї горілки.

IV.

Ми зявилися в садибі пастора в суботу. Після довгих вагань Гріндгуцен уявив мене нарешті як помічника, я купив харчі, робітну одежду і стояв на своєму місці, в полотнянці та чоботях. Я був свободний, нікому незнайомий, ходив довгими кроками з трудом, — обличчя та руки мали в собі вже і так щось пролетарського. Мешкати мали ми в парохіяльних будинках, а страву варити собі могли в броварі.

Так узялися ми до копання. Я робив своє діло, і Гріндгуцен був задоволений із мене.

— З тебе справді ще моторяка до роботи, — сказав він.

За якийсь час прийшов до нас пастор, — ми поклонилися йому. Це був старший, лагідний, чоловічок, що повільно та розсудливо вів розмову; довкола очей мав віяльця зморшок, немов би від

тисячів добротливих усмішок. Прохав вибачення, що погані кури щороку пролазять у город, чи не можемо ми щось там зробити в паркані?

Гріндгузен відповів:

— Авжеж: ми вже щось порадимо.

Ми пішли туди, привели повалений царкан до порядку, та коли морочилися над ним, зявилася якась молода жінка і стала нам придивлятися. Ми знову поклонились, і я спостеріг, що вона на-причуд гарна. Прийшов також напів-дорослий юнак, придивлявся і ставив нам багато питань. Цих обидвоє були, видно, брат і сестра. Робота йшла легко, доки ці молоді люди стояли та зорили за нами.

Так настав вечір. Гріндгузен пішов своєю дорогою додому, я залишився тут. Уночі ліг я спати на соломі в шопі.

На другий день була неділя. Я не зважився надягти своєї міської одежі, тому, що виглядала б може занадто гарна для мене, тільки вичистив свій учорашній одяг і провів той мицій недільний ранок у пасторській селитьбі. Я розмовляв із наймитами та жартував, як і вони, з декотрими дівчатами; коли церковні дзвони стали дзвонити, попрохав я визичити мені псалтирю. Син пастора приніс мені її. Від найбільшого парубка позичив я собі піджак, що був на мене — правда — трохи затісний, але як я зняв полотнянку й камізольку, то лежав на мені дуже добре. Так пішов я до церкви.

Духовий спокій вироблений за час свого перебування на острові, показався ще не дуже тривким; як почали гудіти органи, я готов був заридати. „Мовчи, це ж чиста неврастенія!” — сказав я сам до себе.

Я сів зовсім осторонь і яко мога стримував своє зворушення. Дуже рад був я, коли Служба Божа скінчилася.

Коли я зварив собі мясо і справився з обідом, закликали мене до кухні на каву. Тоді прийшла вчорашня панночка, я встав і поклонився, вона теж. Була дуже люба, — молода, мала гарні ручки. Коли я хотів відійти, забувся і сказав:

— Тисячекратно дякую вам за вашу ласку, гарна панночко!

Вона глянула на мене зачудовано, насупила чоло і помалу-малу личко її понялось гарячим румянцем. Потім зробила наглий рух і покинула кухню. Була така молоденька.

Ну і втяв я штуку!

У сумному настрою викравсь я, майнув у ліс і сховався там. Ах, який із мене дурень, що я не втримав язика за зубами! Паскудний балакун!

Парохіяльні будинки лежали на малому косогорі, звідки вниз простягалася високорівня, покрита лісами й бутинами. Мені спало на думку, що криницю-слід було викопати саме тут угорі та відсіля пустити водопровід до будинків. Оцінюю висоту і я певний, що спад для води достаточний; по дорозі додому вимірюю кроками приблизну віддаль; є три й пів сотні стіп.

Та яке мені діло до криниці! Щоб тільки я знову не зробив ненароком якоїсь помилки, не показував своєї освіти і не підіймався понад свій стан!

V.

У понеділок Гріндгузен вернувся, і ми почали копати. Старий парох прийшов до нас знову та спитався, чи ми не можемо вимурувати для нього стовпа при дорозі до церкви. Стовп стояв тут уже раніше, але вітер перевернув його; а стовп потрібний на оповістки.

Ми повставили новий стовп, рівнісінький, мов свічка; зверху насадили на нього шапку з цинкової бляхи. Я піддав Гріндгузенові думку, щоб помалювати той стовп на червоно; у нього саме зсталося ще трохи червоної фарби після роботи над хатою. Та коли парох волів стовп білий, Гріндгузен тільки кивав головою. Я кинув заввагу, що білі плякати виступатимуть краще на червоному тлі. Тоді парох усміхнувся своїми незліченними зморшками довкола очей і сказав: „О, це правда”.

Ця усмішка і маленька похвала вистачали, щоб розбудити у моїй душі гордість і радість.

Панночка прийшла, промовила декілька слів до Гріндгузена, навіть пожартувала з ним і спіткалася, що це за червоного кардинала ми тут ставимо? На мене і не глипнула, коли я їй поклонився.

Обідати було мені тяжко. Не через страви, а Гріндгузен їв зупу так погано, що аж гидь була, — уста його блищали від смальцю. „Як він іще їстиме кашу?” роздумував я з розбитими нервами.

Коли Гріндгузен розперся на лавці, якби хотів зробити собі обідній відпочинок, я просто крикнув до нього:

— Та витри ж собі рот, чоловіче!

Він подивився на мене, потім обтер рукою уста.

— Рот? — спитався.

Я мусів замняти вражіння і повернути в жарт та сказав:

— Ха-ха, а то я загнув тебе, Гріндгузене!

Я був незадоволений собою і негайно вибіг з бровару.

„А я таки повинен приневолити ту молоденьку панянку, щоб вона відповідала мені на мій поклін”, думав я: „вона мусить довідатися, що я людина освічена. Ця криниця з водопроводами може стати мені в пригоді у мому пляні!”

Мені бракувало ще мірничого апарату, щоб точно означити спадистість від вершка узгіря, і я почав працювати над тим апаратом. Зарадив я собі деревляною рурою, до якої кріпко прикручував два звичайні лямпові вальці та потім цілість наповнив водою.

Чимраз то більше дрібних робіт знаходилося на парохії; треба було поправити сходи, підвести підмури та крокви, в час жнив перед звозом збіж-

жя треба було привести доладу виїзд до шопи. Пастор наставав на те, щоб усе було в порядку, а нам однаково, ми ж працювали за денну плату. Та я чимраз ґірше почувався в товаристві 'свого товариша. Те, що він наприклад ховав хліб за пазуху та краяв його засмальцюванням ножиком, який він часто облизував, завдавало мені великої муки; він ніколи не мився від неділі до неділі. Вранці, заки ще сонце зійшло, та ввечір, коли воно ховалося, висіла під його носом ясна крапля. А які він мав нігті! А які бридкі вуха!

Зате, я був кандидатом на чепуруна, що в каварнях навчився панських манер!

Я не міг стримати докорів для свого товариша за неохайність і боявся, що ось-ось розійдемося. Ми розмовляли тільки тоді, коли було конче потрібно.

А криниці ще ми не викопували. Прийшла неділя, і Гріндгуцен пішов додому. Я зладив свій тростяний водомір, пополудні виліз на дах головного будинку і поставив там апарат. Коли я так лежав там і робив поміри водяної висоти, віднайшов мене син пароха. Він називався Гаральд Мельцер. „Що це я тут дію? Вимірюю горбок? Навіщо мені знати височину?”

— Дайте мені таکож міряти!

Коли ми назад зійшли на обійстя, я зголосився у пароха та представив йому свій плян.

Парох вислухав мене терпляче і не відіслав зараз.

— Ось як? — сказав він і всміхнувся. — Ну, можливо. Але це коштуватиме дуже багато. Та ї нащо ми це властиво мали б робити?

— Аждеж тут сімдесят кроків до криниці. Сімдесят кроків мусять робити дівчата щодня в усяку погоду, вліті і взимі.

— Це правда. Але ж це коштуватиме маєток..

— Поминувши криницю, яка вам і так конче потрібна, проведення води з рурами й роботою коштуватиме не більш, як двісті корон, — сказав я.

Парох наблизився.

— Не більше?

— Ні.

Я гаяв зожною відповіддю, наче б із роду був такий розсудливий, хоч я вже давно заздалегідь обміркував усе.

— Це була б велика полегша для нас — сказав парох у задумі. — Справді бочка на воду сильно занечищує кухню.

— А та вся вода, що її треба наношувати у спальні?

— Ну, нехай і так, що спальні не матимуть із цього ніякої користі. Вони ж на першому поверсі.

— Ми проведемо рури аж на перший поверх..

— Що? На перший поверх? Невже ж було б доволі і на це натиску?

Тут я ще довше почекав із відповіддю, немов би важко обдумував це питання.

— Гадаю, а навіть я певний, що струя води підійметься і вище даху.

— Е, ні, що ти кажеш! — викликнув парох. — Ходи, покажи мені, де ти хочеш викопати криницю.

Ми вийшли на невеличкий горбок — парох, Гаральд і я. Я дав парохові зробити помір водостану моїм апаратом.

— Добре, поговорю про це із твоїм товаришем, — сказав він.

Я хотів підірвати повагу Гріндгузена:

— Ні, він у цьому не розуміє нічого.

Парох видивився на мене.

— Це правда? — спитався.

Ми знову зійшли вниз. Парох говорив наче сам до себе:

— Твоя правда, це ж вічна водотеча взимі. І влітку також. Я поговорю про це з моєю родиною.

Минуло яких десять хвилин і мене покликали на головні сходи, де зібралася вся родина пароха.

— Отже ти хочеш закласти нам водопровід? — спитала його дружина ласково.

Я вклонився повагом своєю шапкою, і парох відповів за мене:

— Еге ж, це той чоловік.

Панночка окинула мене цікавими очима і за-

раз почала шушукати з Гаральдом. Імость випитувала мене дальше:

— Це буде справжній водопровід, як у місті? Де можна буде відводити курок і вода потім відходить? І так само на першому поверсі? Двісті корон? Уважаю, що ти повинен це зробити! — звернулася до свого чоловіка.

— Ходімо ще на гору та всі разом зробимо помір.

Ми пішли на взгір'я, я поставив апарат і дав усім міряти.

— Цікаво! — сказала ймость.

Дочка не вимовила ні словечка. Парох спітався:

— Але чи є тут вода?

З великим знанням діла відповів я, що це було би доволі тяжко ствердити з певністю, але є добрі познаки.

— Що за познаки? — спитала попадя.

— Питоменність землі там наверху. Крім того там росте і верба і вільха. А верба любить вогкість.

Парох кивнув головою та сказав:

— Він знає своє діло, Маріє.

По дорозі додому ймость торкнулася справи, яка її видко дуже боліла: що маючи воду дома, зможе обійтися без одної з дівчат. Щоб розігнати її сумніви, я зазначив:

— У кожному разі вліті. А поливати город можна помпою, яку можна буде провести вікном від пивниці.

— Нечуване! — кликнула вона.

А все ж я не важився ще згадувати про водопроводи до стайні. Весь час думав я над тим, що коли для корівниці викопати вдвоє таку велику криницю і продовжити рамя проводу аж до стайні, то і там буде це така сама полегша, як для куховарки. Але це мусіло б майже подвоїти кошти. Не було розумно розгортати такий широкий плян.

Уже так, як тепер справи стояли, мусів я погодитись підіжджати на поворот Гріндгузена. А парох сказав, що він рад би ще раз через ніч усе передумати.

VII.

Тепер треба мені було підготовити свого товариша на те, що криницю доведеться копати наверху на узгірі. Щоб не збудити його підохріння, звалив я всю вину на пароха, буцім то він перший упав на цю думку, а я його в тому пляні тільки підтримав. Гріндгузен був радий, бо зараз зрозумів, що це дає нам нову роботу. Склалося так щасливо, що в понеділок уранці парох звернувся до Гріндгузена напів жартом:

— Твій товариш і я рішили викопати криницю **там на пригорі** і спустити вниз водопроводи. Що ти скажеш на цей божевільний плян?

Гріндгузен уважав це за дуже добрий помисл.

Але чим довше ми про це говорили і виби-

рали місце, під криницю, виринало у Гріндгузена підозріння, що плян походить від мене більше, ніж я хотів признатися. На його думку, рів на водопроводи повинен, з уваги на морози, бути дуже глибоко...

— Метер трицять, найбільше! — перебив я йому.

— Та це буде дуже дорога справа.

— Всього-на-всього дві сотні корон, думає твій товариш, — обізвався парох.

Гріндгузен не розумівся ні трошки на обчислennях і тому сказав тільки:

— Так-так, двісті корон, це також гроші.

Я додав:

— В разі заміни парохії зможе отець вимагати більшої винагороди.

— Винагороди? Я не відіду звідсіля.

— В такому разі, є надія, отче, що будете мати приємність ціле своє довге життя користуватись водопроводом.

Парох поглянув на мене і спитався:

— Як ти називаєшся?

— Кнут Педерсен.

— Звідкіля ти?

— З північної Норвегії.

Але я зрозумів, до чого ведуть ці питання, і постановив собі не вести такої поетичної розмови.

Накінець криниця і водопроводи — порішені, і ми взялися до роботи...

Тепер почався цілий ряд радісних днів. Спо-

чатку був я дуже цікавий і затурбований тим, чи на тому місці, де я показав, справді знайдеться вода, і кілька ночей спав погано. Та коли це напруження минуло, пішла знову мила і спокійна робота. Води з'явилося тут подостатком; за два дні мусіли ми що-ранку вичерпувати її ведрами. Дно було глинкувате, і ми дуже заболочувалися в ямі. Прокопавши з тиждень, почали ми розбивати каміння на мур. Ми обидва обізнані були з цією роботою ще із Скре. Копали знову з тиждень і нарешті були досить глибоко. Земля була така мягка і так сильно протікала, що ми негайно мусіли класти цегли, щоб глиняні стіни не могли нас присипати.

Так копали ми, розбивали каміння та мурували, і тиждень минав за тижнем. Це була велика криниця, робота поступала щасливо та вдатно; парох був задоволений. Я з Гріндгузеном був знову тепер у кращих взаєминах, а коли він довідався, що не вимагаю вищої плати від тої, що належала б мені як доброму підручникові, хоч у цій роботі я часто-густо бував за керманиця, забажав він також зробити щось для мене і почав краще поводитися під час обідів.

„Краще, як тепер мені, не може навіть бути, й ніколи мене ніхто не знадить змову до міста”, думав я собі.

Вечорами бродив я по лісі, або йшов на цвинтар, читав надписи на могилах і думав про всячину. Крім того шукав нігтя від якогось мерця.

Мені треба було цього нігтя для одної ма-

лої химери. Я знайшов гарненький кусочек березового кореня, з якого хотів вирізати маленьку головку до ляльки; палюх повинен був творити віко, і я хотів у нього вправити ніготь, щоб зробути його більше схожим на живий. На підмизинний палець хотів я насунути маленький золотий перстенець.

Такі забавки оздоровили та вспокоїли мою голову. Не було чого квапитися, я нічого не занедбував при своїх мріях і вечори належали до мене. Я хотів пробувати теж виплекати у собі почування до святості церкви і страх перед мерцями; давно-давно, памятаю, корінилося в мені це незвичайно глибоке містичне почуття і тепер я знову старався піддатися йому. Коли знайду ніготь, то з могили мабуть залунає: „Це мій”. Після чого я з переляку кину його і пущуся бігцем так, що сам себе не чутиму.

— Але ж, як той вітряний когут верещить, — говорить часом Гріндгуцен.

— Лячно тобі?

— Властиво не лячно; але жах проймає меневночі, коли подумаю, що сплю так близько небіжчиків.

Щасливий Гріндгуцен!

Раз якось навчив мене Гаральд садити ялици та кущики. Я ще не знав цієї штуки, в моїх шкільних часах не було цього ще в звичаю. Тепер я став пильно щонеділі займатися садівництвом. Із свого боку я навчив Гаральда дечого, відповідного для його віку, і ми стали добрими друзями.

VIII.

Все йшло би добре, якби не панночка. З кожним днем більше причаровувала вона мене.

Звали її Елішба, Єлісавета. Вона не була властиво надзвичайна красуня, але мала червоні уста та погляд голубих очей, який буває тільки у дуже молодих дівчат, і цей робив її гарною.

„Елішбо, Лисавето, ти щойно світаєш, а твої очі відбили у собі світ. Коли ти одного вечора розмовляла з молодим сусідом Ериком, твої очі наповнилися спілістю та ніжністю”...

Зате Гріндгузенові було легко та гарно. Замолоду він, неначе вовк, лазив за дівчатами, ще й тепер плентався всюди, чванився минулим і носив капелюх набакир. Але він став зовсім смирний і тихий, як цього і можна було дожидати; такий закон природи. Та не всі коряться законові природи і стають покірні, що ж робити з ними? А тут була маленька Лисавета, зрештою і не маленька, — ростом своєї матері. І груди в неї теж такі.

Від тої неділі мене вже більше не запросили на каву до кухні; „котюзі по заслузі”, моя вина. Мені було ще соромно. Врешті одна з дівчат прийшла до мене серед тижня з дорученням, щоб я щонеділі пополудні не ховалася в ліс, а приходив на каву. Імость вимагала цього.

— Добре.

Мав я взяти на себе святкове вбраниння? Воно може нічого й не шкодило б, якби молода дівчина набрала про мене уявлення, що я з власної волі

зідцурався міського життя та приймив на себе вигляд челядина, але що я справді маю технічний талант і вмію закладати водопроводи. Але як я зодягся, дійшов сам до переконання, що робітнича одежда більше мені до лиця.

Але тією, що гостила мене в кухні, була, як показалась, не панночка, а їмость. Вона довго розмовляла зо мною й підложила білу серветку під мою філіжанку з кавою.

— Штучка з яйцем виходить нам доволі дорого, — сказала вона й добродушно посміхнулася. — Наш малий розбив дотепер уже з пів тузиначки яєць.

Із тією штучкою було таке: я навчив Гаральда заганяти облуплене тверде яйце в шийку карафки, розрідивши в карафці повітря. Це були мої майже єдині відомості з фізики.

— Але експеримент із палицею, яку завішують на двох паперових петлях і збивають, дуже повчальний, — говорила далі їмость. — Я розуміюся небагато на цих справах, але... Коли буде криниця готова?

— Криниця вже готова. Завтра беремося до рова.

— Як довго це потягне?

— З тиждень. А тоді зможе прийти водопровідник, щоб провести рури.

— Ну, подумайте!

Я подякував і вийшов. В їмості була звичка, певне ще з молодших літ: вона приглядалася скоса, хоч говорила зовсім незлобно...

Вже жовкло подекуди листя в лісі, пахло осінню в повітрі та на землі. Тільки грибів було багато в лісах, усюди підганялися вони скоро вгору, гарні та грубі на круглих стовбурах. Були моховики, печериці, рижки. Де-не-де мухомор показав свою рябу шапочку й пишався ясно-червоною барвою. Дивний гриб! Виростає з того самого ґрунту, що їстивні гриби, живиться соками з тієї самої землі та вбирає в себе в однаковій мірі сонце та дощ із неба, мясистий і здоровий, має добрий смак — а повний отруйного мускарину. Я хотів раз вигадати стилеву чудову казку про мухомора і сказати, що вичитав це в книжці.

Я завжди з цікавістю приглядався боротьбі за існування між усіми квітками та комахами. Коли сонце пригрівало, прокидалися вони знову до життя та кілька годин віддавалися давнішим радощам; великі, сильні муhi відживали достоту так само, як серед літа. Тут був особливий рід щипавок, яких я раніше ніколи не бачив. Вони були маленькі та жовтенькі, не більші, як кома у петітовім друку, але підстрибували в тисячу разів вище свого росту. Що за неймовірно велетенські сили мало це невеличке сотворіння в порівнянні до своєї величини! Тут плуганитьяся маленький павучок із задньою частиною, яка виглядає, мов би блідо-жовта перлина. Але перлина така тяжка, що живинка може зіпастися на стебельце, повернути-ся спиною вниз. Коли натрапить на перешкоду, через яку не може перетягти своєї перлини, то просто падає коміть головою і починає чаряп-

катися на іншу соломинку. Такий перлистий павук — зовсім не павук — та й годі. Коли я надставляю йому листок із дерева, щоб помогти йому стати на ноги, заступаючи таким чином твердий ґрунт, він хвилину облапує опалий лист і відкриває: „Hi, тут щось не те!”. Після чого він відступається перед такою пасткою, яку догадується в тому ґрунті, і падає горілиць.

Чую, що в лісі хтось кличе мене по імені. Це Гаральд, він хоче відбути зі мною недільну школу. Завдав мені навчитися дещо з Понтоппідана і тепер хоче мене перепитати. Порушує мене до серця, коли чую, що хтось проголошує таку саму релігію, як і я проголошував її у свому дитинстві.

IX.

Криниця була готова, рів прокопаний і водопровідник прийшов. Він вибрав собі Гріндгузена за помічника, а я мав проробити хід для рур від пивниці вгору аж на другий поверх дому.

Одного дня, коли я в пивниці працював над ровом, зійшла до мене їмость. Я крикнув до неї, щоб береглась, але вона не злякалася.

— Але ж тут нема рова? — питалася вона, показуючи на одне місце.

Спотикнулась, поховзлася та зсунулася до мене в рів. Тут і стали ми віч-на-віч. Тут довкола не було ясно, а для неї, що впала з денного світла, було зовсім темно. Почала обмачувати рів:

— Як я тепер виберуся звідси?

Я підняв її. Це не було тяжко, вона мала стрункий стан, хоч була матір'ю дорослої дочки.

— Це була скора їзда!... Ти будеш мусіти допомогти мені в дечому на першому поверсі, добре? Але конче треба заждати, коли мій чоловік поїде до філіяльної церкви, він не любить змін. Коли ви будете готові з роботою тут на обійсті?

Я зазначив час, за який тиждень.

— Куди ви підете звідсіля?

— В сусідній двір. Гріндгузен погодився копати там картоплі...

Потім пішов я до кухні та почав пилувати діру в підлозі. Панна Лисавета, хоч чула нехіть до мене, перемогла себе, сказала до мене кілька слів, і придивлялася трохи роботі.

— Уяви собі, Оліно, що то буде, як тобі вистане тільки відкрутити курок! — сказала до куховарки.

Але стара Оліна зовсім не виглядала захоплена. Це гріх, на її думку, проводити воду аж у кухню. Двацять років таскала воду до кухні, скільки було потрібно, що ж тепер їй робити?

— Відпочивати, — сказав я.

— Відпочивати? Аджеж люди створені до праці.

— І до того, щоб шити своє придане, — додала з усміхом панночка чисто по дівочому.

Я був вдячний їй, що вона взяла участь у нашій спільній розмові. Ох, Боже, як я оживився, помоторнів, який я став дотепний та язикатий, на-

че хлопчик. Ще й сьогодні це памятаю. Та панна Лісавета мабуть додумалася, що їй не личить залишатися довше з нами, і покинула нас.

Увечір пішов я знову на цвінтар, як це часто бувало й раніш; але коли побачив, що панночка вже передімною тут була, я пішов у ліс. Потім роздумував: „Тепер вона певне буде дуже зворушена моєю скромністю та скаже: „Бідолаха, яка це в нього ніжна риса!”

Бракувало б іще, щоб вона пішла вслід за мною в ліс. Заскочений, я піднявся б із каменя та поклонився би. Потім вона була би трошки збентежена і сказала б: „Я тільки проходила сюди — такий чудовий вечір — що ти тут робиш?” „Я тільки так сиджу тут”, відповідаю з невинними очима, немов би очуняв. А як вона почула би, що я тільки пізніми вечорами тут так висиджую, тоді зрозуміла би, що в мене глибока душа, що я мрійник, і тоді закохалася б у мені...”

Найближчого вечора вона знову була на цвінтарі, та крізь мою голову промайнула самопевна, зухвала думка: вона приходить сюди за мною! Але коли я ближче придививсь, то показалось, що вона займалась одною могилою. Значить, не ходила за мною. Я пробрався знову до великого мурашника в ліс і приглядався тим жинкам, як довго тільки міг бачити; пізніше сидів і прислухувався, як падали на землю ялинові шишки й горобинові грозни. Я підспівував собі, неначе жук, нашпітував щось і думав, а потім через холод уставав і трошки проходився. Години минали,

настала ніч, я був геть чисто залюблений, ішов із неприкрытою головою й дозволяв зорям дивитися на себе.

— Яка година? — питався Гріндгуцен, коли я приходив до шопи.

— Одинацята, — відповідав я на це. А це нерідко була вже друга або третя зранку.

— Вважаєш, що пора нарешті лягати спати? Ех, до сто біса, будить чоловіка, коли саме такий смачний сон узявся!

Гріндгуцен повертається на другий бік і зараз знову засипляє. Йому це легко.

Ех, як то дорослій чоловік робить із себе блазня, коли він залюблений! І я то мав бути тим зразком людини, яка віднайшла тишу та спокій?

X.

Прийшов чоловік і зажадав звороту свого мулярського приладдя. Якже! Чейже Гріндгуцен не вкрав його! Яке все нудне та мірнотне було у Гріндгузена, нічого в ньому нема закінченого та своєрідного.

Я сказав йому:

— Ти складаєшся тільки з їжі, спання і роботи. Прийшов чоловік, що хоче забрати приладдя. Отже ти тільки випозичив собі це, ти гольтіпако!

— Ти дурень, — сказав Гріндгуцен, ображений.

І знову, як це вже стільки разів бувало раніш, почав я задобряти його, повертаючи свої слова у жарт і розсміявся.

— Що нам тепер робити? — сказав він.

— Заложуся, що ти це знаєш, — відповів я.

— Я знаю?

— Еге ж. Як добре я пізнав тебе.

І Гріндгузен перепросився.

Але коли я в час обідньої перерви стриг йому волосся, я вдруге образив його, тим, що порадив йому, щоб змив собі голову.

— Дивно, що такий старий хлопище, може бути такий дурний, — сказав він.

І Бог знає, чи Гріндгузен не мав рації. Він зберіг іще все своє руде волосся на голові, хоч був уже дідунем...

Чи не завелась у шопі якась нечиста сила? Хто тут крадькома одного дня побував і впорядкував усе захисно та привітно? Ми обидва мали тут свої власні постелі, я купив собі два коци, але Гріндгузен лягав щоночі одянгнений, як ходив, загрібаючись в сіно, де попало. Від тепер, коли мої коци були гарно розправлені, мій барліг зовсім скидався на ліжко. Тут очевидячки котрась із дівчат хотіла навчити мене доброго виховання та порядку. Мені байдуже.

Тепер я мав на першому поверсі проробити діри в підлозі, але їмость прохала, щоб я заждав до другого дня; панотець іде до сусідньої церкви і не треба буде турбувати його. Та на другий ранок нова заковика: панна Лисавета лагодилася йти

до крамниці у село для орудок, і я мав іти з нею, щоб усе нести.

— Добре, — сказав я, — я зараз прийду за вами.

Чудна дівчина! Невже вона зважилася на моє товариство?

— А знайдеш ти сам дорогу?

— Авжеж. Я вже був там раніш, ми купували там для себе харчі.

Тому, що мені ніяково було йти цілим селом у замазаному глиною робітницькому одязі, я надяг свої святочні штани, а задержав блюзу. Так я пішов за нею наздогін. Було з пів милі ходу; в останній четвертині дороги я бачив Лисавету перед собою, але вважав, щоб не йти за нею за близько. Раз вона озирнулась; тоді я присів напочіпки, і усунувся узліссям.

Панночка залишилася в якоїсь приятельки, а я біля полудня прийшов із крамом додому. Покликали мене їсти в кухні. Вдома неначе всі вимерли; Гаральд забрався кудись, дівчата маглювали білизну, тільки Оліна поралася в кухні.

По обіді вийшов я на коридор на першому поверсі та почав робити діру в підлозі.

— Зійди сюди та поможи мені дещо, — сказала їмость і пішла попереду.

Ми минули кабінет її чоловіка та дісталися до спальні.

— Я хотіла би переставити ліжко, — сказала. — Воно стоїть за близько печі, взимі тут зафідто гаряче.

Ми присунули ліжко до вікна.

— Не думаєш, що так буде краще? Холодніше? — спитала вона.

Я глипнув на неї ненароком — знов той характеристичний погляд убік. Ох! Моя кров запоморочила мене і я чув тільки, як вона сказала:

— Ти збожеволів! Але ж ні! Мій дорогий — двері —

Після цього я чув тільки, як вона кілька разів прошептала мое імя...

Я пробив на коридорі діру, упорядкував усе, пані ввесь час була при тому. Вона так радо була б розмовляла, відкривала би свої думки, але раз-ураз тільки сміялася та плакала.

Я сказав:

— Чи не повісити би нам на інше місце картину знад вашого ліжка?

— Добре кажеш — відповіла господиня.

XI.

Увесь водопровід заложений, крані приправлені; вода аж дзюрчить у рурах. Гріндгуцен визчив собі в іншому місці необхідне приладдя, так, що ми могли тут і там проробити всякі діри, і коли кілька днів перегодом прикинули криничний рів, була наша робота на парохіяльному дворі закінчена. Парох був задоволений, і дозволив прийти на червоному стовпі плякат, що ми — спеціялісти від водопроводів. Але що це вже була пізня

пора, і кожної хвилини міг прийти мороз, не мало це для нас ніякої вартості. Зате прохали ми його, щоб пригадав собі нас навесні.

Ми перебралися тепер у сусідню садибу, збирати з поля картоплі. Але, заки відійшли, мусіли пообіцяти, що покажемося знову, якби щось таке випало.

На новому місці було багато людей, нам було гарно та весело. Але це все мало тривати не довше тижня і потім ми знов залишилися без праці.

Одного вечора прийшов парох до нас і предложив мені місце робітника на обійстю. Пропозиція — манлива, я обдумував її, але рішився таки відмовитись. Я волів мандрувати, бути свободним, робити щопопало, спати голотіч і собі самому бути потрошки загадкою. Я пізнав тут на картоплищі чоловіка, з яким хотів зеднатись, як розстануся з Гріндгузеном. Це був мій однодумець і все, що я бачив, або чув від нього, показувало, що він теж добрий робітник; Лярс Фалькбергет звався, але сам називав себе Фалькенбергом.

Молодий Ерик був передовик і проводир при зборі картопель, гарний двадцятилітній хлопак, дозрілий і певний на свій вік та гордий, як шляхтич. Була якась нитка між ним і панною Лісаветою, бо одного дня прийшла вона до нас на поле і розмовляла з ним довгий час. Відходячи, звернулася теж до мене: „Оліна вже освоюється з водопроводом”.

— А ви самі? — спитав я.

З чèмноти кинула кілька слів, але я бачив, що не хотіла запускатися зі мною в розмову: Була так гарненько зодягнена, мала на собі нову ясну накидку, відповідну до своїх синіх оченят...

На другий день Ерик доволі тяжко покалічився: кінь поніс його, скинув його з себе, тягав по леваді і нарешті гепнув ним у пліт. Він був сильно потовчений і плював кровю. Навіть коли вже трохи прийшов до себе, усе ще харкав кровю. Тепер Фалькенберг став за візника.

Я спочував нещастю, був мовчазний і похмурий, як інші, але зовсім не відчував горя. Поправді ніяких виглядів на успіх у панни Лісавети я не мав; але він, що стояв вище від мене в її очах, усунувся тепер мені з дороги.

Ввечір пішов я на цвінтар і сів собі там. „Щоб то тепер прийшла сюди Лісавета!” подумав я.

Минуло з чверть години, і вона справді прийшла. Я притьом піднявся, вдаючи, нібіто хочу втекти, але почув себе збентеженим і піддався. Моя хитрість покинула мене, я збився спантелику, тому, що вона була так близько мене, і я сказав:

— Ерик! подумайте, вчора трапилось йому таке нещастя.

— Знаю, — сказала вона.

— Він сильно потовкся.

— Ох, так, потовкся. Чому ти розказуєш мені про нього?

— Я думав... Ні, не знаю. Але він напевне відужає. Потім усе знову піде добре.

— Авжеж, авжеж.

Зупинка.

Виглядало, неначе вона передразнювала мене.
Нараз сказала, всміхаючись при тому:

— Ти особливий дивак. Чому ходиш завжди так далеко і просиджуєш тут вечорами?

— Це стало моєю маленькою звичкою: Збуваю якось час, заки не піду спати.

— І не буває тобі тут лячно?

Її жарт підбадьорив мене, я почув знову ґрунт під ногами і відповів:

— Вже сам хотів би зазнати страху.

— Страху? То ти читав ту казку?

— Вже не знаю. Мені раз попалася в руки така книжка.

Зупинка.

— Чому ти не хочеш стати у нас на роботу?

— Я не надаюся до цього. Хочу з побратимом помандрувати.

— Куди ж ви підете?

— Не знаю. На схід, або на захід. Ми бурлаки.

Мовчанка.

— То шкода, — сказала вона. — Мені здавалося, що ти цього не зробиш... Ага, як ти казав, почувається Ерик? Я для цього і прийшла сюди.

— Він недужий, із ним дуже погано, але —

— Чи доктор робить надію, що він вийде з цього?

— Авжеж, робить надію. Я не чув нічого іншого.

— Ну, то добраніч!

А коли б то так бути молодим і багатим і гарним і славним і освіченим...

Ось там вона відходить...

Покидаючи цвінтар, знайшов я придатний мені ніготь із палюха та сховав його до кишень. Я ждав хвилину, розглядався пильно на всі боки і насторожував уха, — все було тихе. Ніхто не крикнув: „Це мій!”

XII.

Фалькенберг і я пустилися в мандрівку. Був вечір, веремя було холодне, було високе небо, де розжеврювались зорі. Я намовив свого товариша піти повз цвінтар, із смішної примхи хотів я побачити, чи світиться у маленькому віконечку в парохіяльній садибі. Якби так тепер бути молодим і багатим і...

Ми йшли кілька годин. Нічого тяжкого не мали нести, для себе ми були ще подекуди нові та мали один одному що розказувати. Ми перейшли перше торгове містечко та дійшли до іншого. В ясний вечір побачили ми вежу сусідньої церкви.

За старою звичкою я хотів і тут піти на цвінтар:

— А що, якби ми десь тут переночували?

— То з нас були би справжні дурні! — відповів Фалькенберг. — Тепер у кожній шопі є сіно, а якби нас звідти вигнали, то в лісі таки тепліше.

І Фалькенберг перейняв знову провід.

Це був чоловік трицяти кількох років, високий, кремезний, лише дещо похило держався; його довгі кінці вусів звисали вділ. Говорив радніше звязко, ніж широко, був вигадливий та меткий, співав дуже гарним голосом, взагалі зовсім інша людина, як Гріндгуцен. У бесіді мішав без пуття трондіємський і вальдеський говор і шведські слова, так, що аж чути було, звідкіля походив.

Ми підійшли до садиби, де гавкали собаки й люди ще не спали. Фалькенберг хотів з кимсь порозумітись. Вийшов до нас молодий парень.

— Чи нема для нас у нього роботи?

— Ні.

— А пліт здовш дороги такий ледачий, чи ми не могли б якось направити його?

Ні. Він і сам не має нічого іншого до роботи в осінній час.

— Чи не могли би ми десь переночувати?

— На жаль, ні.

— У шопі?

— Ні, там іще сплять дівчата.

— Такий живолуп! — вибуркнув Фалькенберг, коли ми віддалились.

Ми пішли навманя крізь дрібний лісок, розглядаючися за нічлігом.

— А що, якби ми тепер назад вернулися в садибу — до дівчат? Ці може нас не викинуть?

Фалькенберг роздумував.

— Собаки залають, — відповів.

Ми зійшли в луг, де пасли траву два коні. Один мав на шиї дзвінок .

— Оце мені лепський хазяїн, що коней на ніч пускає на вигін, а дівчатам каже у шопі спати. — обізвався Фалькенберг. — Ну, ми зробимо попросту ласку тварині, коли її трошки розрухаємо.

Він займив для себе коня з дзвіночком, напхав у брязкальце моху та трави і сів на нього. Мій кінь був полохливіший, і мені з трудом удавалося спіймати його. Ми поїхали верхи по вигоні, знайшли прірву в заворі і дісталися на дорогу. Кожен із нас сидів на коні, але не мали ми упряжі. Ми проїхали щасливо з добру милю аж до другого села. Нараз почули, що перед нами йдуть якісь люди.

— Ну, тепер треба нав заводи, що-духу — кликнув до мене Фалькенберг.

Але ж він не був мистець у верховій їзді, спершу цупко держався за ремінь від дзвіночка, потім кинуло його наперед і він обхватив коня за шию. Нараз я побачив, що одна нога його піднялася просто до неба — якби він упав із коня. На щастя, ми не були в ніякій небезпеці, це тільки захочана парочка проходжуvalась і mrіяла.

Як ми ще з пів години їхали й обидва дочиста були розбиті, зсіли ми й нагнали коней додому. Знову треба було йти пішки.

„Гак-гак!” — загегекало щось геть далеко. Я пізнав дики гуси. Ще за дитячих літ вчили нас складати руки й тихо стояти, щоб не злякати диких гусей, коли вони перелітали... Маю час і тепер, роблю так само, як у дитинстві. Мягкий, містичний настрій обгортає мене полумям, стримую віддих

і пильно вдивляюся вперед. Ось вони летять, за ними небо бrijжиться як хвилястий шлях за кораблем.

„Гаг-гак!” лящить уже зовсім над нашими головами. І велична зграя птиць лине трикутником далі під зорями...

Кінець-кінцем знайшли ми собі копицю сіна і проспали там кілька годин. Уранці застукали нас господарі, таким глибоким сном ми спали.

Фалькенберг зараз звернувся до хазяїв і предложив заплату за нічліг.

— Ми прийшли вчора ввечір пізно й не хотіли нікого будити, — заявив він, — але ми не пройдисвіти, або якісь утікачі.

Хазяїн відмовився від заплати, навпаки, запросив нас іще на каву в кухні. Але роботи для нас не мав. Жнива вже покінчені, він сам та його наймит не мали нічого іншого до роботи, як направляти тини.

XIII.

Три дні мандрували ми й не могли дістати ніякої роботи, а мусіли платити за їжу і раз-у-раз ставали біdnіші.

— Що ж нам тепер залишилося? Так далі йти не можна, — сказав Фалькенберг і заявив, що мусимо хіба по трошки красти.

Хвилину обмірковували ми це й рішили ще підіждати. За їжу ще не треба було побоюватись, ми завжди ще могли стягнути десь одну-дві ку-

рочки; але вирятувати нас із біди могли тільки гроші. Не йшло одним способом, треба було взятись за інший, аджеж ми не янголи.

— Я не янгол небесний, — сказав Фалькенберг. — Ось сиджу тут у свому найкращому одязі, що його другий міг би носити на щодень до роботи. Перу його в потоці та жду, доки не висохне, коли ж рветься, то латаю його, а зароблю трошечки більше над те, що конче до життя мені потрібне, тоді купую собі новий. Інакше в мене ніколи нема.

— А молодий Ерик говорив, що ти і добре випити вмієш!

— Ех, ти жовтодзюбий! Авжеж, що пю. Тільки їсти не витримав би чоловік... Страйвай, найдемо тільки десь дім із фортепіаном.

Я подумав собі: „Фортепіян у хаті значить багатий дім, отже там почнемо красти.”

Пополудні прийшли ми в таке місце. Фалькенберг заздалегідь надягнув мое міське вбрання і дав мені нести свій клунок, а сам пішов із порожніми руками, злегка. Без обиняків попростував головними сходами в дім, де і пробував якийсь час. Коли вернувся, сказав, що треба буде настроїти фортепіян.

— Що таке?

— Мовчи, — сказав Фалькенберг. — Я вже раніш робив це, нікого не дурю.

І коли він витяг із свого клунка ключ до строння, стало ясно, що це поважно.

Мені звелів залишитися близько дому, доки він настроюватиме.

Я тинявся, а підходячи до південної сторони дому, чув, як Фалькенберг працював над фортепіаном. Він не вмів потрапити ні в один путній тон, але мав добрий слух; коли перетягав струну, то зараз пришрубовував її назад на давнє місце. Таким чином інструмент не робився бодай гірший, як був раніш.

Я зняв бесіду з одним двірським наймитом, молодим парнем: він дістає двісті корон на рік плати — „ну, й також харч”, — сказав він. У годині пів до сьомої вранці треба вставати, щоб дати коням їсти, а в час оранки в пів до шостої. Робота цілий день, відпочинок у восьмій вечора. Але він здоров і задоволений спокійним життям у цьому кутку. Пригадую собі ще його здорові зуби та гарну усмішку, коли говорив про свою дівчину. Він подарував їй срібний перстенець із золотим серцем.

— Що ж вона сказала, як ти їй давав перстень?

— Була дуже здивована, сам розумієш.

— А ти що сказав?

— Що я сказав? Не знаю. Я сказав: „Боже помагай”. Властиво я хотів ще дати їй матерію на суконку, але —

— Вона молода?

— Авжеж. Лепече, як губна гармонійка, така молоденька.

— А де живе?

— Цього не скажу. А то ціле село зараз знало би.

Я стояв перед ним наче Олександр Великий і самовпевнено дивився згори на його бідолашне життєчко. Розстаючись, подарував я йому один із моїх вовняних коців, тому, що так тяжко було його нести; він зараз заявив, що це дістане його дівчина, бо їй повинно бути тепленько.

А Олександр Великий сказав на це: „Якби я не був собою, то хотів би бути тобою...”

Коли Фалькенберг упорався з своєю роботою й вернувся, він поводився так по-джентельменському і мав таку данську вимову, що я ледви розумів його. Його проводила дочка господаря.

— Тепер ми йдемо до сусіднього двора, — сказав він, — там певне є також фортепіян до направи. Бувайте здорові, панночко !

— Шість корон, хлопче! — шепнув він мені.
— У сусідньому дворі ще шість, разом дванацять.

Так ішли ми далі, і я ніс наш клунок.

XIV.

Рахунок, Фалькенберга показався влучний: у сусідньому дворі не хотіли облишитись позаду інших і фортепіян треба було настроїти. Дочка хазяїна була поза домом, але роботу треба було зробити як маленьку для неї несподіванку. Вона вже і так жалілася часто на розстроєний фортепіян, на якому стало просто неможливо грати.

Я знов залишився сам, коли Фалькенберг пішов у кімнату. Як почало смеркатись, дали йому світло і він далі настроював. Вечеряв у хаті, після вечері вийшов і хотів від мене люльки.

— Що за люлька?

— Дурний ти! Той твій кулачок! Я нерадо передав йому свою майстерну люльку, яку саме викінчив — з нігтем, золотою каблучкою і довгою руркою.

— Уважай, щоб ніготь не розпікається! — шепнув я, — а то може покорчитись.

Фалькенберг закурив люльку, надувся з нею, мов багатир і пішов назад. Та не забув і за мене, бо попросив дати мені зісти та каву в кухні.

Місце на сон знайшов я собі на сіні. Вночі я прокинувся, Фалькенберг стояв посередині шопи та кликав мене. Була повня, повітря чисте і я бачив виразно обличчя свого товариша.

— Що сталося?

— На, маєш свою люльку.

— Люльку?

— Егеж. Я ні за що в світі не хочу її довше. Дивись тут, ніготь віддирається.

Я взяв люльку й побачив, що ніготь відігнувся.

Фалькенберг сказав:

— Вона вискалилась на мене в місячному сяєві. І тут прийшло мені на гадку, звідкіля цей ніготь.

Щасливий Фалькенберг!

Коли ми найближчого ранку лагодились у дальшу дорогу, вернулася додому дочка господарів. Ми чули, як вона відбубнила якогось вальса на фортепіані, скоро після того вийшла до нас і сказала:

— Так, справді, тепер зовсім інакше! Дякую красенько.

— Задоволені ви, панночко? — спитався маestro.

— О, так. Велика ріжниця між тим, як є тепер і як було попереду.

— А куди нам тепер піти? До кого би ви справили нас?

— На Евреbe, до Фалькенбергів.

— До кого?

— До Фалькенбергів. Ідіть простою дорогою, а коли пройдете з півтори чверти милі, побачите праворуч стовп. Тоді підіть угору.

Фалькенберг сів собі просто на сходи й почав завдавати панночці перехресні питання про Фалькенбергів з Евреbe. Якже то гарно склалося, що тут довелось йому зустріти своїків і, він, так сказати би, зможе зайти просто додому!

— Красно, красенько дякую, панночко. У великій пригоді мені ви стали.

Так посунули ми дальше, — я ніс клунки.

Коли ми дійшли до лісу, сіли і почали обмірковувати. Чи буде доцільно, коли якийсь Фалькенберг прийде до капітана в Евреbe як настройник фортепіанів і як його своїк? Я мав іще більш сум-

нівів, як Фалькенберг, і нагнав йому страху. Хоч з другого боку, могла з цього вийти і комедія.

— Чи нема в тебе паперів із прізвищем?

— Є, але до чорта, там сказано тільки, що я — добрий робітник.

Ми метикували, чи не могли б трошечки підробити такого свідоцтва, але вже краще було написати зовсім нове. Там можна було згадати про фортепіанового майстра з ласки Божої і з Лярса зробити Леопольда.

— Чи ти вмієш написати таке свідоцтво? — спитав він.

— Авжеж, умію.

Та моя бідна, неприборканна уява потягla мене і все повернула в жарт. Що там якийсь настройник? Краще зробити його механіком, генієм, що розвязав найвижчі проблеми, власником фабрики.

— Фабрикант не потребує ніяких свідоцтв, — перебив мені Фалькенберг і більше не хотів мене слухати.

І з цього нічого не вийшло.

Знеохочені та пригноблені йшли ми далі і дійшли до стовпа.

— Отже ти не підеш туди? — спитавсь я.

— Йди ти сам, — відповів Фалькенберг із пересердя. — На, маєш назад своє лахміття.

Але коли ми ввійшли до нового села, Фалькенберг звільнив ходи і промирив:

— А все-ж жаль було б, якби з цього нічого не вийшло. Така добра нагода.

— На мою думку, ти повинен таки піти туди і представитись. Адже це не таке щось зовсім неможливе, щоб ти міг бути з ними споріднений

— Шкода, що я не провідав, чи не має він якого кревняка в Америці.

— А міг би ти, як треба, порозмовляти по-англійському?

— Мовчи, — сказав Фалькенберг. — Я цікавий, чому ти так до мене присікаєшся?

Він був схвильований і сердитий і почав швидше йти. Раптом зупинився та сказав:

— Я таки зроблю це. Позич мені знову своєї люльки. Я не розпечу її.

Ми піднялися на горбок. Фалькенберг набундючився і показував люлькою на двір. Мене трошки сердило, що він походжав так гордовито, а мені казав нести клунки. Я сказав:

— Ти знову хочеш тут грати ролю настроїника фортепіянів?

— Здається я вже доказав, що можу настроїти фортепіян, — відповів він коротко.

— А як на цьому трошки розуміється пані дому і вона випробує його?

Фалькенберг занімів, задумався. Помалу-малу груди його западались, і він пішов далі, похнювившись.

— Ні, мабуть незручно. На, візьми назад свою люльку, — сказав він. — Підемо нагору та поспиптаємо просто й чесно за роботою.

XV.

Випало так, що ми зараз придалися. Треба було піднести щоглу для прапору, а тут було тільки небагато людей. Ми поставили щоглу знамено. В усіх вікнах з'явилися жіночі обличчя.

— Чи пан капітан у дома?

— Ні.

— А добродійка?

Вийшла господині. Вона була русява, висока, жива як жеребець і відповіла на наш поклін дуже чесно.

— Чи нема якоїнебудь роботи для нас?

— Не знаю. Думаю, що ні. Мого чоловіка, на жаль, нема вдома.

Я мав вражіння, що їй тяжко сказати „ні”, і я вже хотів надягти шапку, щоб її не клопотати. Але Фалькенберг мусів їй видатися дивним так порядно одягнутий, з носіем біля себе; вона цікаво озирнула його:

— А яку роботу?

— Всяку роботу поза домом, — відповів Фалькенберг, — ми можемо направити паркан, викопати рів, можемо мурувати —

— На таку роботу в цьому році вже трошки запізно, — сказав один із людей.

— Так, так, справді, — потвердила теж пані Фалькенберг. — Сказати щиро, то я не знаю, — ну, а... тепер обідня пора, може ви ввійдете й попоїсте дешо? Чим хата багата, тим рада.

— Спасибі! — відповів Фалькенберг.

Але тут мене розсердила його відповідь, така простакувата, — цим він нас понижав. Я мусів'вмішатися:

— Mille grâces, Madame, vous êtes trop aimable!*) — сказав я з панською вимовою, знявши свою шапку.

Вона обернулась і подивилася на мене хвилину. Її здивування було повне комізму.

Нас усадили в кухні й дали нам знаменитий обід. Коли ми попоїли та збирались відійти, пані дому знову зявилася; Фалькенберг знов осмілився та бажаючи використати її ласкавість, попрохав, чи не згодилась би дати настроїти собі фортепіян.

— І це теж умієте? — спиталася, широко розкриваючи очі з дива.

— Так, умію. Я строїв також по сусідніх дворах.

— Але я маю концертовий фортепіян. Я не хотіла б —

— Можете бути, добродійко, зовсім спокійні.

— Маєте якісь...

— Свідоцтв не маю. Я ніколи не прохав за ними. Але можете, добродійко, послухати.

— Но, добре!

Вона пішла вперед, він за нею. Коли входили в двері, я побачив багато образців на стінах кімнати. По кухні швендяли всякі дівчата та дивились за мною, чужим чоловіком; одна з них

*) Тисячекратно дякуємо, пані, за вашу ласку!

була дуже гарна. Я сидів і був рад, що сьогодні оголився.

Минуло десять хвилин. Фалькенберг почав настроювати. Господиня знову ввійшла до кухні та сказала:

— А ви говорите по-французькому? Знаєте більше від мене.

Богу дякувати, що на цьому скінчилось. А то я й не вмів би сказати більш, як „omelette“ і „pardon“, і „cherchez la femme“, і „l'Etat c'est moi“^{*)}.

— Ваш товариш показав мені свої свідоцтва, — сказала пані Фалькенберг. — Видно, що ви здібні люди. Я справді не знаю, чи не зателеграфувати би мені до чоловіка і спитатися, чи немає для вас якоїсь роботи.

Я хотів подякувати їй, але не міг видобути з себе ні одного слова, — став ковтати слізози.

Неврастенія!

Я вийшов на обійстя і став вештатися по полях. Скрізь усе було доглянене, збіжжя вже у столонах. Навіть островки з картопляною гичкою, що звичайно в багатьох місцях залишилися ще на полі, доки не впаде сніг, були вже звезені. Я не бачив для нас ніякої роботи. Це були напевне багаті люди.

Коли сонце вже стало надвечір, а Фалькенберг усе ще настроював фортепіян, я взяв дещо з на-

^{*)} „Cherchez la femme“ — шукайте жінки (як причини якоїсь таємничої історії). „L'Etat c'est moi“ — держава, де я (виказ і засада панування французького короля Людовика XIV).

ших харчових припасів і віддалився від дому, щоб мене не кликали до вечері. Місяць і зорі стояли на небі, але мені припало до серця зашитися в ліс там, де він був найгустіший, і сісти собі у сутінках. Там було найтемніше. Що за тиша на землі і в повітрі! Наставали приморозки, земля покрилася намороззю, тут і там чути було хрумтіння в траві, десь маленька мишка пищала, ворона пролітала понад верховіттям — і знову все тихло... „Чи ти вже бачив колинебудь таке ясне волосся? Ні. Вся вона прекрасна від голови до п'ят, особливо уста пречудові та спілі, а в її волоссі мерехтить золото. О, якби так можна із свого бурлацького мішка вийняти діядем і подарувати їй! Явишучако-блідо-рожеву черепашку та зроблю з неї нігеть і потім передам люльку їй для її чоловіка... безумовно...”

Фалькенберг зустрічає мене на подвір'ї та похватком шепче:

— Вона має вже відповідь від чоловіка, можемо в лісі стинати дерево. Чи звик ти до цього?

— Так.

— Тож іди в кухню, вона питає за тобою.

Я пішов туди й пані Фалькенберг сказала:

— Де ви були? Сідайте ближче, підкріпіться: Чи ви вже їли? Де?

— Ми маємо свої харчові припаси.

— Зовсім не треба було цього робити. Може і чаю хочете? Справді ні?... Я дісталася вже відповідь від свого чоловіка. Чи можете стинати дерево і робити з нього будівельні бруси? Гарно.

От бачите: потребуємо двох рубачів, Петро покаже вам місце в лісі...

Боже! — вона стояла зовсім попліч мене і показувала телеграму. Її віддих мав дівочий запах.

;

XVI.

Ми в лісі. Петро, один із робітників, показує дорогу. Коли ми на самоті заговорили, то Фалькенберг не був зовсім такий вдячний за те, що дідичка вистаралась нам роботу.

— Нема за що так дуже й дякувати, тут робітники видко рідкі.

Із Фалькенберга не був надзвичайний рубач, я ж мав свій досвід з інших місць і міг від біди бути за керманича роботи. З цим Фалькенберг зовсім погодився.

Тепер почав я морочитись над одним винайдом.

Ріжучи дерево звичайною пилою, мусять робітники лежати на землі і тягти пилу набік. Це є причина, чому за один день не можна зробити багато та чому в лісах пні дерев так погано постинані. А при стіжкуватому передавальному апараті, якби його кріпко пришрубувати до кореня дерева, можна тягти пилу звичайним способом, а вістря таки різало би поземо. Я почав рисувати поодинокі частини такої машини. Найбільше ломив я собі голову над тим, щоб натиск вістря був легкий. Можна було це зробити хіба при помочі

пружини, накручуваної наче в годиннику, а може і за посередництвом тягарця. З важницею чи тягарцем було би найпростіше, але тоді напір був би завжди одинаковий. Чим глибше пила зазублювалась би, тим тяжче йшла би і вимагала би тим меншого натиску. Я рішився на пружину. „Таки мусиш спорудити цей апарат”, думав я. „Це ж було б найбільше діло твого життя”.

Один день минав, як інший, ми стинали дев'ятицалеві пні, обрубували гілля та здирали кору. Харчували нас удовіль і добре, ми брали із собою в ліс холодну поживу та каву, а ввечір, як верталися додому, діставали теплу їжу. Потім ми милися та прибиралась, щоб виглядати краще, ніж наймити, і сиділи в кухні, де світилася велика лямпа і ле було троє дівчат.

Фалькенберг став улюбленицем Емми.

Вряди-годи доходить до нас із кімнати хвиляста струя приємних звуків фортепіану, часом заходить до нас пані дому з своєю розкішною, повною дівочості молодістю та з прихильною нам членістю.

— Як-же ж там було сьогодні в лісі? — питалася звичайно — не бачили ви ведмедя?

Одного вечора подякувала Фалькенбергові за порядну роботу при фортепіані.

Чи справді? Звіріле, зашкарубле обличчя Фалькенберга стало прекрасне від радощів, і я не-наче гордився ним, коли він дав скромну відповідь:

— Так, я і сам помітив, що фортепіян трохи поліпшав.

Або вправа зробила його зручнішим, або дідичка була вдячна йому за те, що не попсуває її інструменту.

Фалькенберг щовечора вбирався в мою добру одежду. Тепер, розуміється, не годилось уже відбирати її й самому носити; кожен подумав би що я її тільки позичив у моого товариша.

— Можеш задержати собі мое вбрання, а я за це візьму собі Емму, — сказав я жартом.

— Згода, бери її собі, — відповів Фалькенберг.

Я зрозумів ясно, що відносини Фалькенберга до дівчини похолоднішли. Ага, Фалькенберг захочався так само, як я. Ах, що за смаркачі були з нас!

— Цікаво, чи вона й сьогодні ввечір знову до нас прийде? — сказав Фалькенберг у лісі.

А я відповів:

— Я тільки радий, що капітана так довго нема.

— Егеж, — відповів Фалькенберг. — Уважай, як я почую, що він супроти неї недобрий, то щось станеться.

Потім трапилось одного вечора, що Фалькенберг заспівав народню пісню. Мені вічно ще доводилося гордитися ним. Прийшла дідичка, йому випадало повторити свою пісню та ще другу заспівати. Його гарний голос наповнив кухню, і пані Фалькенберг сказала здивована:

— Справді, чогось подібного я ще ніколи не чула!

Від цього тут почалися мої заздрощі.

— Ви вчилися співати? — спитала вона. — Знаєте ноти?

— Так, — відповів Фалькенберг, — я ходив до Музичного товариства.

„Тут уже повинен був він відповісти: »Ні, на жаль я не вчився нічого«”, подумав я.

— Ви співали вже щось колинебудь? Чи чув уже вас хтонебудь?

— Так, я співав часом на вечерницях і потім на весіллі.

— Але чи чув вас хтонебудь, що на цьому розумівся?

— Ні, не знаю. Але, думаю, що так.

— Ох, заспівайте ще щось!

Фалькенберг заспівав.

„Це дійде до того, що одного вечора запросять його до покою, та дідичка приграватиме йому на фортепіяні”, думаю і кажу:

— Вибачайте, чи пан капітан скоро приїде?

— Або що? — відповіла пані Фалькенберг допитливо.

— Я про роботу...

— А ви вже постинали, що було накарбоване?

— Ні, ще ні, але... Ні, не цілком, але —

— А —! — сказала пані Фалькенберг і водночас прийшла тут їй якась думка. — Не знаю... Якщо йде про гроші...

Я схаменувся й відповів:

— Так, дуже вам був би вдячний.

Фалькенберг не говорив нічого.

— Приятелю! про це треба тільки сказати. Прошу дуже! — сказала вона і подала мені гроші. — А ви?

— Мені не треба. Красненько дякую, — відповів Фалькенберг.

Господи, в якому тут я знову некорисному світлі показався, який я став маленький! А Фалькенберг, оця мерзенна мацапура, сидів собі тут, як багач і не потребував ніякого завдатку! Я ще, сьогодні здеру з нього вбрання і голісіньким його пушу!

Певна річ — я цього не зробив.

XVII.

Так минали дні.

— Якщо вона прийде до нас знову сьогодні вечір, то я заспіваю їй пісню про маки, — сказав Фалькенберг у лісі. — Я й забув про це, щойно тепер нагадав собі.

— Чи ти й про Емму також не забув? — спитав я.

— Про Емму? Я тобі щось скажу: ти зовсім такий самий, як був перше.

— Справді?

— Так, справді. Ти міг би тупцювати коло Емми кожної хвилини на очах пані дому, а я не міг би.

— Брехали твого батька сини, — відповів я з огорченням. — Ніколи мене не побачиш, щоб

я замотався тут з дівчатами, доки я тут у цьому домі.

— І мене це все не цікавить. А як ти думаєш, прийде пані сьогодні ввечір до нас? Мені аж сьогодні прийшли на гадку маки. Послухай.

Фалькенберг заспівав про маки.

— Ти добре виходиш на свому співі, — сказав я; — але чайже ні один із нас не здобуде її.

— Її здобути! Ех, ти малпо якась!

— Ох, якби я був молодий і багатий, і гарний, тоді я ہапевне полонив би її, — сказав я.

— Ага, тоді! І я це зумів би. Але чайже тоді був би ще й капітан.

— А крім цього ще ти тут. І потім був би я. А відтак була б вона і ще ввесь світ. І потім... ми могли б справді обидва тримати наш нахабний яzik за зубами, — сказав я і був скажений на себе самого. Хто видав, щоб два дроворуби верзли такі нісенітниці?

Обидва ми поблідли та похуділи, і хоровите обличчя Фалькенберга покрилося багатьома зморшками. Ніодин із нас не єв так, як раніше. Щоб скрити взаємно наш стан, я підсвистував раз-у-раз веселі мельодії, а Фалькенберг при кожному обіді заявляв, що єсть забагато, через що стає отяжілій і лінивий.

— Та ж ви нічого не їсьте, — говорила часто пані Фалькенберг, коли ми поворітма приносили з собою занадто багато харчів додому. — Та які з вас рубачі!

— Фалькенберг єсть так мало, — сказав я.

— А він... — сказав Фалькенберг, — він таки нічого не єсть.

Іноді, коли дідичка просила нас зробити їй якунебудь прислугу, чи маленьку приємність, ми схоплялися обидва навипередки; кінець-кінцем самі ми з власної понуки носили воду до кухні й наповняли паку дровами. Раз одурив мене Фалькенберг та приніс із ліса додому горіхового пруття до тріпання килимів, тоді як пані прохала виразно саме мене нарізати їй такого пруття.

Крім цього Фалькенберг співав щовечора.

Тоді я вигадав собі, як розбудити заздрість у дідички. „Ой, чоловіче божий, чи ти зглузду зсунувся — вона ж і найменшої уваги не зверне на твою спробу!”

Із трьох дівчат тільки Емма могла входити в рахубу, і я почав пускати до неї бісіки.

— Еммо, я знаю одного, що зідхає за тобою.

— Звідкіля ти це знаєш?

— Від зір.

— Я воліла би, щоб ти був дізвався про це від когось тут на землі.

— Я це так і знаю. З першої руки.

— Він сам про себе говорить, — сказав Фалькенберг, побоюючись, щоб я його не вплутав.

— Це правда, я говорю про себе. „Готово серце мое”...*)

Але невдячна Емма не прикладала ваги до моїх слів, хоч я був красномовніший від Фалькенберга.

*) Перші слова 107-ої псальми Давидової.

„Невже ж я не міг би навіть з Еммою дати собі ради?”

Це довело мене до краю, я став гордий і мовчазний та пішов своєю власною дорогою: рисував свою машину й ладив маленькі її моделі. А коли Фалькенберг співав вечорами, і дідичка слухала його співу, я нишком викрадався в челядну кімнату. Так було багато гідніше. Тільки був один клопіт, що Петро занедужав обліжно і не міг зносити стуку сокири та молотка; тому я, як треба було щонебудь прибити, що-разу мусів виходити під повітку.

Але часами брали мене гадки, що пані дому може таки трошки жаль мене, коли обминаю кухню. Так принаймні в моїх очах виглядало. Коли ми раз вечеряли, сказала вона:

— Я чула від челяді, що ви працюєте над якоюсь машиною?

— Це новий рід пили, над якою він голову собі морочить, — сказав Фалькенберг. — Але це за тяжка справа.

Я на це нічого не відповів, і хитро вважав за ліпше стерпіти. Чи це не така доля всіх винахідників, що на них не пізнаються? Страйвайте, мій час іще не прийшов. Тимчасом я ледви міг стриматись, аби не виявити дівчатам, що я властиво син ліпших батьків, тільки що мене кохання звело на манівці; тепер шукаю розваги в пляшці. Так то, „чоловік стріляє, а Бог влучає”... Це могло дійти колись до пані дому.

— Я хочу тепер також приходити частіше вечорами в челядну кімнату, — сказав Фалькенберг.

І я добре зрозумів, чому нараз Фалькенберг забажав приходити до нас: 'його не завзвивали' вже так часто співати. Та з якої причини?

XVIII.

Капітан вернувся додому.

Одного дня прийшов до нас у ліс високий, бородатий пан і сказав:

— Я капітан Фалькенберг. Як ведеться вам, хлопці?

Ми поздоровили його шанобливо й відповіли:

— Богу дякувати, добре.

Хвилину говорили ми про те, що стяли, та що ще залишилося до роботи; капітан похвалив нас за те, що ми повиминали короткі та гарні пні дерев. Потім обрахував, що ми виконали кожного дня зокрема і сказав, що це нормальний осяг.

— Пан капітан забуває відтягти неділі, — докинув я.

— Ваша правда, — відповів він. — У такому разі це більше, як нормальню. А не зломилося ніщо? Держить пила?

— Так.

— Ніхто не скалічився, ні здоровлю свому не зашкодив?

— Ні.

Мовчанка.

— Властиво не повинні ви бути на мому харчі, — сказав він; — але коли вам так краще, то **ми** це вирівняємо при обрахунку.

— Будемо задоволені рішенням пана капітана.

— Так, будемо задоволені, — потвердив і Фалькенберг.

Капітан перейшовся малим луком по лісі та знову зявився.

— Кращої погоди не можна й бажати собі, — сказав він. — Нема снігу, щоб його лопатою відгортати.

— Ні, нема. Але трошки більше морозу здалось би.

— Чому? Вам за гаряче?

— І це також. Але головно тому, що замерзле дерево легше пилити.

— Ви вже віддавна знаєте цю роботу?

— Так.

— Це ви співак?

— Ні, на жаль: це **він**.

— А так, то ви співаете? **Ми**, значить, одніменники?

— Та ніби так, — відповів Фалькенберг дещо збентежений. — Я називаюся Лярс Фалькенберг, як можете побачити в мому свідоцтві.

— Звідкіля ви?

— З околиці Трондієму.

Капітан пішов додому. Він був приязний і ласкавий, але рішучий і держав усе коротко, ніякого

усміху, ніякого жарту. Мав добре, трохи пересічне обличчя.

Відтепер співав Фалькенберг іще тільки в челядній кімнаті, або під голим небом, у кухні через капітана перестав цілком співати. Фалькенберг журився і почав невиразно говорити, що життя обмерзло і що можна б, таке все байдуже, повіситись.

Одної неділі пішов він до тих двох дворів, де настроював фортепіані, і попрохав там свідоцтв. Повернувшись, показав мені папери й сказав:

— Можуть іще придатися, щоб перекапарити дещо часу, якби біда колись притисла.

— Так ти вже не хочеш вішатись?

— На це в тебе більше причин, як у мене, — відповів Фалькенберг.

Але й я вже не був такий пригноблений. Коли капітан довідався про мою машину, забажав зараз почути щось більше про неї. Глянувши оком на мої проєкти побачив, що вони недосконалі, бо я рисував їх на занадто маленьких клаптиках паперу й не мав навіть циркля; він позичив мені велику скриньку з усіким рисувальним приладдям і навчав мене деяких конструкційних обрахунків. Капітан боявся, чи моя пила не буде занадто невигідна й тяжка.

— Але робіть тільки далі, — сказав він, — рисуйте тепер усе за зазначеною поділкою, а там уже побачимо.

Я подумав собі, що модель, доволі гарно виконаний, дав би багато повніше враження апарату.

Так я, впоравшися з рисуванням, узявся робити модель із дерева. Я не мав токарського варстатау й тому обидва вальці та багацько колісцят і шрубок мусів вистругувати рукою. Так я цим занявся, що в неділю недочув дзвінка на обід. Капітан прийшов і кликнув на мене:

— Пора обідати!

Коли побачив, над чим працюю, пожертвувався сам завтра поїхати до коваля і дати все виточити, чого я потребував.

— Подайте мені тільки виміри, — сказав він.

— А чи не потребуєте ще й струментів? Гарно: треба пилочки, кількох сверликів, тоненької залізної голки. Більше нічого?

Списав усе. Це був незрівняний господар.

Коли я ввечір попоїв і вже прямував у челядну кімнату, покликала мене дідичка. Вона стояла внизу на подвірі в тіні дому, але потім виступила цілком наперед.

— Мому чоловікові впало в око, що — що ви за тоненько вдягнені, — сказала. — Я не знаю, чи... — ось візьміть це тут!

Звалила цілій одяг мені на руку.

Я подякував, забурмотів щось і замнявся.

— Небавом я й сам міг би купити собі вбрання, це зовсім не пильне, я не потребую ніякого...

— Я знаю, що ви самі можете собі щось купити, але у вашого товариша таке гарне вбрання, а у вас... Ну, ну, візьміть його тільки.

Вона полетіла вмить назад додому, чисто, як молоденька дівчинка, що потерпає, щоб не пій-

мали її на якійсь занадто близькій знайомості. Мені довелося вслід їй прокричати свою подяку.

Коли капітан на другий вечір прийшов із моїми вальцями й колісцятками, я покористувавсь нагодою, щоб подякувати їому за одяг.

— Ну, що там! — відповів він. — Моя дружина думала саме, що... Якже, підходить вам?

— Авжеж, підходить дуже добре.

— Це гарно. Еге, моя дружина думала... Ну, осьде колісцятка. А тут струменти. Добраніч!

Їм обидвом залежало, видко, дуже на тому, щоб творити добро своїм ближнім. А коли це їм уже вдалося, то вони потім спихали одне на одного. Це було саме таке подружжя, про яке тут на землі мріяли мрійники...

XIX.

Ліс стоїть без листя, не чути цвірінькання птахів, тільки ворони крячуть від п'ятої години вранці та злітають потім на орні поля. Фалькенберг і я надибуємо їх, як ідемо в ліс. Воронята, що не навчились іще боятися людей, скачуть перед нашими ногами на дорозі.

Потім зустрічаємо зяблика — горобця лісу. Після маленької прогулянки виходить він уже з лісу й вертається назад до людей, між якими рад залишатися, щоб пізнати їх усебічно. Маленький, чудний зяблик, чи посмітюшок! Властиво він мандрівна, перелетна пташка, але його батьки привчили

їого, що зимувати можна також на півночі; тепер він хоче знову привчити своїх дітей, що взагалі тільки на півночі можна зимувати. Але він має ще в собі кров мандрівця, він залишиться назавжди мандрівцем, бурлакою. Одного дня він і всі його члени рідні виберуться далеко поза багацько парохіяльними громадами, до зовсім інших людей, яких також бажають пізнати — і від тоді не буде ніодного посмітюшка в осиковому гаю. І може проминути цілий тиждень, заки нове стадо пірнатих осяде знову в осиковому лісі... Господи небесний, як часто я придивлявся до посмітюшків і радувався ними!

Одного дня каже мені Фалькенберг, що він оце знову переміг усі труднощі. Взимі задумує він відкласти собі сто корон із тих грошей, що заробить за рубання дерева та строення фортепіянів, і тоді погодиться з Еммою. Я також повинен перестати зідхати до сальонових дам і вернутися до собі рівних, каже він.

Його правда.

В суботу ввечір покінчили ми дещо раніш, як звичайно, щоб піти до крамаря. Потребували сорочок, тютюну й вина.

Коли я стояв у крамниці, впав мій зір на маленьку, мушлями викладану скриньку з причандалами до шиття, одну з тих скриньок, що то їх моряки в давніх часах купували в Амстердамі та привозили додому для своїх наречених; тепер їх тисячами виробляють німці. Я купив скриньку,

щоб із одної з тих мушель зробити собі ніготь до своєї люльки.

— На що тобі її? — спитався Фалькенберг; — хочеш її дати Еммі?

В ньому прокинулася заздрість, та щоб че відбитися від дівчини, він купив для неї шовкову хустину.

Поворітъма потягали ми потрохи вина з пляшки й почали молоти кат-зна що; Фалькенберг заєдно ще був заздрий. Тоді я вибрав собі мушлю, якої потребував, відірвав її та дав їйому скриночку. Тепер ми знову стали приятелі.

Звільна почало примеркати, місяця не було. Нараз із дому на пригорі чуємо звуки розтяжної гармонії і бачимо, що там гуляють. Світло приходило й минало, як огник ліхтаря.

— Ходімо туди, — сказав Фалькенберг.

Ми були в добром настрою. Коли підійшли вгору до хати, наткнулися на кількох молодих парнів і дівчат, що стояли надворі та проходжувались; також Емма була там.

— Ну, щось такого! Та-же й Емма тут! — викликнув Фалькенберг добродушно: і він зовсім не був розсерджений тим, що Емма пішла туди без нього.

— Еммо, ходи-но сюди, я щось маю для тебе.

Він думав, що доволі буде одного доброго слова; але Емма відвернулася від нього та ввійшла в хату. Коли Фалькенберг хотів піти за нею, заступили їйому дорогу й обяснили, що тут він не має чого шукати.

— Але-ж прецінь Емма тут. Попросіть її, щоб вийшла.

— Вона не вийде. Емма тут із Марком шевцем.

Фалькенберг був дуже збентежений. Значить, він так довго був супроти Емми холодний, аж вона покинула його. Коли він довго ще поводився так, якби впав із неба, почали його деякі з дівчат підіймати на сміх:

— Кури зіли тобі хліб? Бідолаха!

Фалькенберг перед очима всіх прикладав пляшку до уст і пив, потім обтер рот і подав її дальнє сусідові. Настрій до нас покращав. Ми-ж були добрі хлопці, мали у своїх кишениях пляшки і пустили їх кружкома, щоб усі пили, передаючи з рук до рук; дотого ми були тут чужі та внесли з собою трохи зміни. Фалькенберг наговорив багато потішних речей про Марка шевця, якого постійно називав Лукою.

Всередині дальнє танцювали, але ніодна з дівчат не входила від нас туди.

— Йду в заклад, що й Емма рада би знов до нас, — сказав Фалькенберг чванливо.

Тепер тут були Олена, Реннавга та Сара, а коли вони випивали з пляшки, подавали одному з нас руку, як звичайно водиться; але другі були делікатніші і говорили тільки:

— Гарненько дакую!

Олена стала дівчиною Фалькенберга, він обняв її за стан і заявив, що вона подобається йому. Коли обидвое чимраз то дальнє відсувалися зід-

нас, то ніхто з цього приводу не кликав за ними; ми взяли собі кожний дівчину і пішли в ліс. Зі мною була Сара.

Коли ми вернулися, стояла Реннавґа ще далі тут і прохолоджуvalася. Що за дівчина, невже ж вона ввесь час тут стояла! Я взяв її за руку й розмовляв трохи з нею, але вона тільки всміхалася на все й не відповідала. Коли ми підходили до ліса, почули, як Сара кидала поклик за нами в п'ятьму:

— Реннавґо, ходи сюди, краще підемо додому!

Але Реннавґа не відповідала, така була неговірка. Вона була струнка й тиха, а тіло мала, наче м'ялоко.

XX.

Упав перший сніг. Щоправда він знову не гайно відтане, але зима вже либо нь недалеко. Та й наша робота в лісі у капітана кінчається: на два тижні може маємо ще працю, але не довше. До чого потім візьмемося? В горах була робота при будові залізниці, а може знайшлася би ю і праця дроворубів для нас на якомусь хуторі. Фалькенберг прихильявся до пляну роботи при залізниці.

Але моя машина за такий короткий час не могла бути готова. Кожний із нас мав свої справи. Крім машини треба мені було виготовити також нігтик для своєї люльки, а вечірні години були для мене закороткі. Фалькенберг хотів знову конче

наладнати взаємини з Еммою. Як важко було це і як поволі йшло! Вона трималася Марка шевця. Зате Фалькенберг в одній дуже настроєвій хвилині подарував Олені шовкову хустку і скриночку, висаджувану мушлями.

Безталанна година зайшла на Фалькенберга і він сказав:

— На всі боки вітер в очі.

— І це кажеш ти?

— Еге-ж, це говорю я, коли хочеш знати. Я не можу з нею порозумітись, щоб із нею піти в гори.

— Значить Марко-швець держить її цупко при собі?

Фалькенберг мовчить понуро.

— Навіть співати не можу більше, — сказав по хвилині.

Ми стали говорити про капітана та його жінку. Фанкельберг чомусь уявив собі, що між ними обидвоїма не все якслід.

Що за базікало!

Я кажу:

— Вибач, але на цьому ти справді не визнаєшся.

— Так? — відповів він з оприском. І, розграючишь чимраз більше, сказав: — А ти певно бачив, як вони за кожним кроком липнуть сдне до одного і не можуть розстатись? Я ніколи не чув, щоб вони хоч одним словом із собою обмінялися.

Який ідіот, який падлюка!

— Я не розумію, як ти сьогодні пилиш, —
ганю його. — Подивися тільки на надріз, що його
ти тут зробив.

— Я? Адже ж нас двох при цій роботі.

— Но, добре, то видно дерево досить не замерзло. Краще рубаймо.

Довгий час рубали ми кожний для себе, мовчки, зосереджені. Як же це він поважився брехати — що вони ніколи до себе й слова не заговорили? Але ж, мій Боже, його таки правда! Фалькенберг мав добрий нюх, він розумівся на людях.

— У всякому разі говорять вони нам тільки добрі речі про себе, — забалакав я знову.

Фалькенберг на це тільки рубав.

Я ще довше задумувався над тим:

— Може бути і твоя правда, мабуть це не таке подружжя, що то про нього мріяли фантасти, але...

Це не було ніщо для Фалькенберга, він не розумів із цього ні слова.

В час полуденного перепочинку підняв я знов розмову:

— Ти сказав, що це мало би щось означати, коли він не поводиться з нею ніжно?

— Так, я це сказав.

— Але чи це зараз щось доказує?

— Ну, неважек я сказав, що він не поводиться з нею члено? — спитав Фалькенберг сердитий.

— Тільки це факт, що вони мають одне одного досита, от що. Коли одно входить, друге вихо-

дить. Коли він говорить про щонебудь у кухні, її очі зовсім пригаслі і вона цього не слухає.

Ми знову рубали і кожен думав про своє.

— А я все-ж мушу йому ще боки полатати,
— каже Фалькенберг.

— Кому?

— Луці...

Я скінчив люльку й передав її через Емму капітанові. Ніготь вийшов дуже природний, а з добрым знаряддям, яке я дістав, удалось мені теж ьробити його в палець і прикріпити від споду так, що не видно було двох мідяних цвяшків. Я був задоволений роботою.

Коли ми сиділи при вечері, прийшов у кухню капітан із люлькою й подякував мені за неї. Водночас я помітив теж, що потверджувало проникливість Фалькенберга: ледви капітан увійшов, як його пані покинула кухню.

Капітан вихваляв мене за люльку й питався, як я прикріпив ніготь, називав мене мистцем. Ціла кухня стояла і слухала. А це щось значило, коли капітан сказав, що я мистець. Думаю, що втім я міг здобути Емму.

Трапилося в ту ніч, що я навчився з переляку тримтіти.

До мене прийшов труп якоїсь жінки, простяг свою ліву руку й показав її мені: на великому пальці бракувало нігтя. Я хитнув головою, у мене був колись ніготь, але я кинув його геть і замістьнього взяв мушлю. Труп усе-ж стояв далі, а я лежав і мороз по мені з жаху йшов. Тут, загику-

ючись, пробелькотав я, що не можу нічого більше, на жаль, змінити, нехай вона йде в імя Боже своєю дорогою. І „Отче наш, іже єси на небесіх”... Труп підійшов до мене, тоді я вдарив кулаками довкола себе й випустив із горла холодний, мовлід, страшений крик, одночасно припер Фалькенберга плацом до стіни.

— Що сталося? — крикнув Фалькенберг. — Ісусе Христе!

Облитий потом я прокинувся й розплющив очі. Я лежав і бачив із відкритими очима, як труп зовсім звільна в пітьмі кімнати щез.

— Труп, — простогнав я. — Хоче назад свого нігтя.

Фалькенберг схопився відразу на ліжку, виправився і теж відразу прочуняв.

— Я його бачив, — сказав він.

— І ти? Бачив палець! Уфф!

— За ніякі гроші не хотів би я бути у твоїй шкурі.

— Пусти мене під стіну! — прохав я.

— А де я тоді ляжу?

— Для тебе нема небезпеки, ти можеш спокійно лежати й напереді.

— Щоб він узяв найперш мене? — Ні, спасибі.

Фалькенберг знову ліг і натяг собі коц на очі.

Хвилину роздумував я, чи зійти мені вниз і лягти при Петрі; він уже видужував і певне не заразить мене. Але я не осмілився зійти сходами..

Це була погана ніч.

На другий день уранці обшукав я всюди за нігтем і знайшов його між трачинням та гиблівками на землі. По дорозі в ліс я поховав його.

— Це ще питання, чи тобі не треба назад там той ніготь занести, звідки ти взяв його, — сказав Фалькенберг.

— Це так далеко, ціла подорож...

-- Щоб тільки тобі не пригадували, аж ти це зробиш. Може він не хоче, щоб тут був палець, а там ніготь.

Але я знову підбадьорився. Денне світло зробило мене очайдушним, я сміявся з забобонності Фалькенберга та сказав, що його погляди з'їла наука.

XXI.

Одного вечора приїхали гості на хутір, а що Гетро все ще був нездоровий, другий же наймит іще молодий хлопчина, то я мусів заходитися коло коней. Із повозу висіла дама.

— Панство дома? — спитала.

Як тільки затуркотів повіз, показались у вікнах обличчя, по коридорах і кімнатах запалено лямпи, з дому вийшла дідичка і викликнула:

— Це ти, Лисавето? Я вже так довго тебе виглядала. Витай.

Це була панна Лисавета, донька пароха.

— Він тут? — спитала здивована.

— Хто?

У неї на думці був я. Вона пізнала мене...

На другий день прийшли обидві молоді дами до нас у ліс. Спочатку потерпав я, що чутка про нашу їзду верхи на чужих конях дійшла до парохіального дому, але я заспокоївся, коли нічого про це не почув.

— Із водопроводами все добре, — сказала панна Лисавета.

Мило було мені це почути.

— З водопроводами? — спиталася господині.

— Він заклав у нас водопроводи. Аж у кухню та на перший поверх. Ми тільки відкручуємо курки. Щось таке й тобі придалося би.

— Так. А чи це було б і в нас можливе?

Я відповів:

— Чому? це можливе.

— Чому ж ви не звернулись із цим до моого чоловіка?

— Я вже казав про це панові. Він хотів ішев з вами про це поговорити.

Прикра мовчанка. Навіть такої справи, що передусім торкалася її, не обговорив він із нею. Щоб тільки щонебудь сказати, промовив поспішно :

— Цього року буде воно вже таки запізно. Зима заскочить нас, заки покінчимо роботу. Але з весною, то так.

Пані Фалькенберг якби поблукала кудись далеко своїми думками.

— Ага, тепер я пригадую собі, що раз говорив він про це зі мною, — сказала. — Ми вже радились, але воно було на цей рік запізно. Як ду-

маєш, Лисавето, чи не цікаво придивлятися як стинають дерева?

Ми вживали линви, щоб надавати дереву напрям у час падання. Фалькенберг саме тепер прикріпив цю линву високо вгорі так, що дерево під нею аж здригалося.

— Навіщо ви це робите?

— Щоб спрямувати дерево у властивий бік — почав я обясняти.

Але дідичка не хотіла більше слухати мене і повторила свій запит до Фалькенберга, кажучи:

— Невже це не однаково, де воно впаде?

Фалькенберг на це:

— О ні, ми мусимо ним керувати, щоб як воно впаде, не переломило забагато молодняка.

— Ти чула? — сказала пані Фалькенберг до своєї приятельки, — ти чула його голос? Це співак.

Як я сердився на себе, що так багато верзякав і не помітив її бажання! Я хотів показати їй, що зрозумів її научку. Дотого я був залюблений у панні Лисаветі; вона не була химерна, була так само гарна, як і та, навіть тисячу разів краща. Я хотів наймитися за робітника в її батька. Тепер прийняв я собі за правило: як часто дідичка, промовлятиме до мене, то я подивлюся вперед на Фалькенберга, потім на неї, ю ждатиму із своєю відповіддю, наче би боявся, що не моя річ відповісти. Така моя поведінка була здається для неї дещо прикра, і вона з бездушною усмішкою раз сказала:

— Слухайте-ж, це-ж я до вас звертаюсь.

Ця усмішка і такі слова!... Радість пройшла крізь мое серце. Я з усієї сили придбаної вправою, почав вимахувати сокир'ю й тяти глибокі зарубки. Робота йшла неначе забавка. І тільки десь-недесь чув я, про що йшла бесіда.

— Сьогодні ввечір я щось заспіваю, — сказав Фалькенберг, коли ми вже були самі.

Настав вечір.

Я стояв на подвірі та розмовляв хвилину з капітаном. Ми мали ще на три-чотири дні роботи в лісі.

— Куди ви потім підете?

— До будови залізниці.

— Може я тут знайду для вас якесь заняття, — сказав капітан. — Хочу прокласти дорогу, що лучить подвір'я з битим шляхом, вона занадто стрімка, ходіть, покажу вам її.

Він повів мене на полуденну сторону дому й почав показувати, хоч було вже трохи темно.

— А заки дорога буде готова та деякі інші дрібніші роботи, то й весна вже настане, — сказав він. — Тоді візьмемося за водопроводи. Но, і Петро ще хорий; а так не може далі бути, я мушу взяти собі поміч.

Нараз почули ми спів Фалькенберга. В кімнаті світилося, Фалькенберг був там, і хтось пригравав йому на фортепіяні. Приємний звук того незвичайного голосу плив хвилею до нас надвір, я хоч-не-хоч відчував якесь третміння в собі.

Капітан здрігнувся, глянувши у напрямі вікон.

— Але, — сказав нараз — найкраще таки з дорогою підіжджати аж до весни. На як довго, казали ви, маєте ще в лісі роботи?

— На яких три-чотири дні.

— Гаразд, скажімо три-чотири дні, та й годі на цей рік.

„Дивно скоре рішення”, подумав я.

Я відповів:

— Але ж дорогу можна будувати так само добре взимі, під деяким оглядом, це навіть ліпше. Треба товкти каміння, треба навезти жорстви, ріні...

— Я це знаю, але... Піду туди й послухаю співу.

Капітан увійшов у дім.

Я подумав:

„Це він певне тільки з чемноти робить, не хоче бути з нею нарізно, коли Фалькенберг у кімнаті. Але поправді він волів би розмовляти зі мною”.

Який я був зарозумілий, і як помилявся!

XXII.

Більшість частин моєї машини була вже здебільшого готова і я міг скласти їх та випробувати. Коло руштування клуні стояв іще пень поваленої вітром осики. Я прикріпив апарат до того пня й переконався зараз, що пила різала. Тепер, мовчіть усі, мое завдання розвязане! Я купив собі дивоглядну теслярську пилу, яку на цілій задній ча-

стині наділив зубцями; ті зубці зачіпляли за маленьке зубчасте колісцятко, щоб змягчити тертя і надавлювалося пружиною. Давильну пружину спорудив я первісно з широкої бляшки від корсету, яку дістав від Емми; але при пробах показалося, що вона була за слаба, так напяв я собі нову пружину із листу пили, що був на шість міліметрів завширшки, передтим зістругавши зубці. Але ця нова пружина надавлювала засильно. Тут я мусів помогти собі і натягав пружину тільки до половини, а коли перетерлася, напинав її раз-у-раз знову тільки до половини.

На жаль моє теоретичне знання було недостатнє. Я мусів робити всякі спроби, а це перевиняло дуже роботі. Я мусів викинути стіжкуватий вимінник, рід передавального апарату, що працював за тяжко, та ввесь апарат перебудувати простіше.

Була неділя, коли я прикріпив свою машину до осикового пня; нове, біле справилля з дерева та лискуче лезо пили мигтіли в сонці. Небавом показались голови у вікнах, і вийшов капітан. Він навіть не відклонився мені, як я його привитав, так упялив очі на машину.

— Ну, якже йде?

Я пустив пилу в рух.

— Дивись, дивись, справді!

Вийшла дідичка та Лісавета, за ними всі дівчата і Фалькенберг. Я вводив пилу в рух. Що ви скажете на це тепер, усі ви!

Капітан сказав:

— А не за довго треба прикріплювати цей апарат за кожним разом до дерева?

— Зате дещо часу надолужиться багато легшою роботою. Тут ніколи навіть висапатися не буде можна.

— Чому ні?

— Тому, що натиск на боки заступить пружина. Цей нагніт саме й томить найбільше.

— А решта часу?

— Я задумую пропустити цілу шрубу й на її місце вставити давило, яке за кількома ударами головкою сокири буде можна прикріпляти. Давило має ряд крючків і можна його вживати до дерев всякого розміру.

Я показав йому нарис такого давила, що його досі ще не міг зладити.

Капітан власноручно пустив пилу в рух і випробував, скільки сили вона потребує. Сказав:

— Питання ще, чи не за тяжко буде тягти пилу вдвое ширшу від звичайної.

— Певно. Це ж очевидне, — сказав Фалькенберг.

Всі подивилися на Фалькенберга й потім на мене. Тепер випадало заговорити мені.

— Один звичайний чоловік може порушити вантажний віз на рейках, — відповів я. — А тут двох людей тягає сюди й туди пилу на двох валках, які в свою чергу бігають на натертих олівою сталевих осях. Цю пилу безсумнівно багато легше буде тягти, ніж стару, від біди нею орудувати зможе й один чоловік.

— Це я вважаю за майже неможливе.

— Побачимо.

Панна Лісавета спитала напів жартом:

— А скажіть мèні тепер, яка нічого з цього не розумію, чому не краще відпилювати дерева поперечно, як у давніших часах?

— Він хоче усунути натиск на бік при пилянні, — пояснив капітан. — Цією пилою, що ріже поземо, не треба інакше орудувати, як пилою, що ріже прямовисно. Ось уявіть собі: ви тиснете додолу, а воно надавляє на бік. Скажіть, — звернувся він до мене, — чи не думаете, що трачі за багато на кінцях нагнуть додолу лист пили і через те перекрій зробиться випуклий?

— Ну, цьому на перешкоді стоять поперші ті обидва валки, на яких спочиває пила.

— Трохи це помогає, так. А подруге?

— Подруге, цим апаратом неможливо зробити випуклий перекрій, навіть якби хотіти. А саме лист пили має хребет у формі Т так, що може згинатися.

Я гадав, що капітан матиме сильніші закиди. Із своїм знанням він міг би сам краще відповісти на них, ніж я. Зате він недоглянув дещо таке, що мені завдавало жури. Машина, яку мали тягати по лісі, не сміла бути делікатним приладдям. Так я боявся наприклад, що як обидві сталеві восі хтось штовхне то вони повідскакують, або так погнутуться, що валки вже не будуть обертатися. Треба було пробувати обйтись без сталевих восей,

а валки вмістити під хребтом пили. Я ще зовсім не був готовий із своєю машиною.

Капітан прийшов до Фалькенберга і сказав:

— Ви мабуть нічого не маєте проти того, щоб повезти завтра наших дам? Правда, що це досить далеко, але Петро ще хорій.

— Ні, я нічого не маю проти.

— Панна Лисавета хоче назад відіхати додому, — сказав капітан, відходячи. — Мусите завтра в шостій годині вибратися в дорогу.

Фалькенберг був дуже задоволений і радий із виявленого йому довіря, та жартома сказав за мною, щоб я не заздрив йому цього. Поправді я не був нітрохи заздрісний. Може одну хвилину було мені дещо прикро, що мому товаришеві дали першенство, але я волів залишитися у лісі та тиші, аніж сидіти на козлах та мерзнути.

Фалькенберг у доброму гуморі сказав:

— Ти геть пожовтієш від зависті, тобі слід би зажити щось... трошки американської оліви.

Ціле передполовудне провів він на приготуваннях до їзди, мив бричку, мастив колісні в осі та оглядав упряж. Я помагав йому.

— Остаточно ти не вмієш навіть заправляти парою коней, — сказав я, щоб подрочити його. — Але я тебе ще повчу найважнішого, заки завтра поїдеш.

— Жаль, що мусиш так багато перетерпіти,

щоб тільки заощадити тих десять ерів на американську оливу, — сказав він.

Поправді ми тільки так жартували і сміялись.

Ввечір прийшов капітан і сказав до мене:

— Я хотів, щоб ви викрутілися від цього і посылав вашого товариша з дамами, але панна Лисавета хоче таки вас.

— Мене?

— Бо ви її давній знайомий.

— Ну, та мій товариш також безпечний чоловік.

— Маєте щось проти того, щоб їхати?

— Ні.

— Добре. То їдьте ви.

Я зараз подумав:

„Го-го, отже дами віддають таки мені першенство, бо я винахідник і власник машини, а як причепурюся, то виглядаю близкуче”.

Але Фалькенберг дістав від капітана пояснення, яке одним ударом важко вразило мою гордість: Лисавета мала мене ще раз привести на парохію, щоб батько її мав нагоду ще раз намовити мене залишитись у нього за робітника. Так вона, мовляв, умовилася із своїм батьком.

Я думав безнастінно над цим поясненням.

— Але як ти наймешся до служби на парохії, то не буде нічого з нашої роботи при залізниці, — сказав Фалькенберг.

Я відповів:

— Не наймуся.

XXIII.

У критому повозі виїхав я з обидвоїма дамами рано-раненько. Спочатку було досить холодно, мій коц став мені тепер у великій пригоді; я напереміну то вкривав собі ним ноги, то закидав його собі як шаль на плечі.

Я їхав дорогою, що нею з Фалькенбергом примандрував сюди; одно місце за другим піздавав я: тут настроював Фалькенберг фортепіян, там чули ми гегання диких гусей... Сонце піднялося, стало тепліше, години минали; на одному перехресті застукали дами у віконечко повозу та сказали, що пора обідати.

Я звів очима на сонце і переконався, що для дам було ще завчасно на обід, та для мене, що звик був обідати в дванацятій, випадало сам раз. Я їхав далі.

— Але ж зупиніться! — викликнули дами.

— Пані звикли обідати в третій годині. Я думав...

— Але ми голодні.

Я звернув повозом убік, випряг коні, дав їм паші та приніс води. Невже ж ці знамениті пані стосували до мене свою обідню пору?

— Просимо дуже! — крикнули до мене.

Тому, що мені було незручно прилучитися до їх товариства, я задержавсь при конях.

— Чого ж ви? — сказала добродійка.

— Будьте такі ласкаві та подайте мені щонебудь сюди, — попрохав я.

Обидві подали мені їжу й думали, що я дістав замало; я відкоркував пляшки пива і теж дістав звідтіля достатню пайку. Це був бенкет на битій дорозі, маленька пригода в мому житті. Але на паню Фалькенберг я майже навіть глянути не смів, щоб вона не почулась ображена.

Вони гуторили собі, жартували та з увічливості втягали мене до балачки. Панна Лисавета сказала:

— Вважаю, що це страшеннє приємно обідати під голим небом, серед поля. А ви ні?

Вона не сказала тепер „ти”, як звикла була говорити раніш.

— Це-ж не така для нього й новина, — висловила свою думку добродійка. — Адже він щодня полуднє в лісі.

О, той голос, ті очі, той жіночий, ніжний вираз руки, яка простягла до мене шклянку... Авеж я також умів би щось сказати, міг би вмішатися до розмови, оповісти щонебудь із широкого світу й забавити їх; я міг би навчити дам чогось ліпшого, коли вони лепетали всякі можливі нісенітниці й не знали, як люди їздять на верблюдах, або як роблять винозбір.

Я поквапився з їжею, віддалився, узяв ведро та приніс більше води для коней, хоч це було непотрібно. Над потоком я сів собі.

За хвилину кликнула за мною пані Фалькенберг:

— Ходіть до коней, ми хочемо на часок ві-

дійти, поглянути, чи знайдемо хміль, або щось подібне.

Але коли я підійшов до повозу, погодились вони на тому, що хміль утратив листя та що тут не знайдеш ні горобини, ні ріжноколірного листя.

— В цьому лісі немає нічогосько, — сказала панночка. І вона поставила мені знову пряме питання: — Скажіть, чи в Еребе нема ніякого цвінтаріща коло церкви, де ви могли би бродити?

— Ні.

— І не можете без такого цвінтаріща витримати?

Після цього пояснила вона пані Фалькенберг, що з мене незвичайний чоловік, який ночамиходить по цвінтарях і має стрічі з мерцями. Там, мовляв, я і свої машини винаходжу.

Щоб сказати щось, я спітався за молодим Ериком.

— Він був тоді поранений і плював кровю...

— Еге-ж, але вже приходить до себе, нам пора вже рушати далі, Люїзо?

— Так, а чи можемо вже їхати?

— Як тільки собі цього бажаєте, — відповів я.

Так поїхали ми далі.

Години минають, сонце заходить глибше, знову холоднішає, повітря шерстке; пізніше приходить вітер і, не то дощ, не то сніг. Ми минули філіяльну церкву, кілька крамниць і хутірок за хутірком залишили за собою.

Застукало у віконце повозу.

— Це тут ви одної ночі їхали на чужих копнях? — спіталась панночка й усміхнулася. — Ми вже про це чули, можете бути певні.

Обидві дами дуже сміялись з цього.

Мені попала відповідь:

— І все-ж ваш батько готов мене взяти за робітника?

— Готов.

— Коли ми вже про це заговорили, то відкіля знав ваш батько, що я працюю у капітана Фалькенберга? Адже ви самі були здивовані, побачивши мене там?

Після швидкої надуми відповіла вона глинувшись на паню Фалькенберг:

— Я написала про це додому.

Добродійка встромила очі в землю.

Я мав вражіння, що дівчина дурить. Але знаменита відповідь заткала мені рот. Не було нічого імовірного, що вона в листі до дому могла написати приблизно так:

„А знаєте, кого я тут стрінула? Того чоловіка, що у нас закладав водопроводи, тепер він у Фалькенбергів стинає дерева”...

Коли ми приїхали на парохію, то там був уже новий робітник від трьох тижнів на службі. Він узяв наші коні.

Я думав-гадав ввесь час: чого це мене вона вибрала за візника? Може тільки як відплату за те, що Фалькенберг співав у кімнаті? Але неважеж всі вони не розуміли, що я був тим чоловіком,

який небавком закінчить свій винахід і не потребуватиме нічиєї ласки?

Знуджений та з квасною міною, ходив я сюди й туди, їв у кухні, вислухував похвал Оліни за водопроводи, падькався коло своїх коней. Коли привечеріло, пішов я із своїм коцом у стайню...

Прокинувсь я від того, що хтось мене дотикав.

— Ти не можеш тут спати, хіба це сам розумієш, та-ж замерзнеш тут на смерть, — сказала їмость. — Ходи, я покажу тобі місце.

Хвилину пересправляли ми, бо я не хотів забиратися і спонукав її до того, що сіла. Вона була, наче полумя, ні вона була — дочка природи. У глибині її душі ще грав захопливий вальс.

XXIV.

На другий день уранці було краще з моїм настроєм, я охолов, утихомирився. Якби я краще розумівся на власнім інтересі, я тоді ніколи не покинув би цього місця. Я залишився би тут за робітника й був би першим між рівними мені. Так я тривко міг би запустити коріння в це спокійне сільське життя.

Пані Фалькенберг стояла на подвірі. Ота ясна жінка була неначе колюмна, коли струнка та свободна з відкритою головою стояла посеред широкого обійстя.

Я сказав „добрий день”.

— Добрийдень! — відповіла вона та жаво підійшла до мене. Зовсім тихо говорила: — Я радо була б подивилася за вами, як вас учора ввечір помістили, але не могла вирватися. Я розуміється, могла вимкнутись, але... Ви-ж хіба не спали на сіні?

Останні слова чув я неначе у сні, та не міг відповісти.

— Чому не говорите нічого?

— Чи я спав на сіні? Авжеж.

— Справді? І було добре?

— Так.

— Так, так. Можеш ще сьогодні їхати назад додому.

Повернулася з обличчям, що все було облите румянцем...

Гаральд попрохав мене, щоб зробити йому змія.

— Чому ні? Зроблю тобі змія, — відповів я ввесь схильований і то такого велетенського змія, що полетить аж попід хмари. Чому-ж би ні?

Я пропрацював з Гаральдом кілька годин. Він був милив і невинний у своєму запалі, а я думав про все інше, тільки не про того змія. Ми привязали довгий на кілька метрів хвіст, і приkleювали та стягали своє твориво довкола. Панна Лисавета виходила двічі й придивлялася нам. Може вона була так само солодка й миленька, як раніш, але це мене вже більше не обходило, я не думав про неї.

Переказали мені, щоб я запрягав. Я повинен був зараз послухати, бо дорога додому була дов-

га, але замість того я післав Гаральда попрохати, щоб заждати ще пів години. І ми працювали аж змій був готовий. Завтра, як клей висохне, зможе Гаральд пустити змія в повітря, слідкувати за ним очима і зазнавати такого зворушення, як я тепер.

Коні запряжені.

Пані Фалькенберг виходить; уся рідня пароха провожає її.

Парох і його дружина пізнають мене, відповідають обидвое на мій поклін і говорять кілька слів. Але я не чую нічого, як питаютися, чи не став би я в них за робітника. Синьоока дружина пароха стоїть поруч, дивиться на мене скоса своїм хитрим поглядом, мов би пізнавала мене знову, хоч пізнала мене вже вчора ввечір.

Панна Лісавета приносить кошик із харчами, закутує та обтулює свою приятельку.

— Справді не хочеш нічим більше закриватися? — питаетися вона востаннє.

— Ні, дякую, це вистачає. До побачення, до побачення.

— Будьте-ж сьогодні таким самим добрим візником, як учора, — каже панна Лісавета і також киває на мене.

Виїжджаємо.

День процизливо холодний, і я зараз побачив, що пані недостатньо захищена своїм пледом.

Їдемо година за годиною, коні чують, що вони в дорозі додому й біжать трюшком без принуки, а що в мене нема рукавичок, то мої руки дочиста закостеніли коло віжок. Коли ми переїжд-

джали повз одну хату, застукала пані в шибу, на знак, що полуднє. І вся бліда від холоду, висідає.

— Ходім у ту хату й там перекусимо трохи, — сказала. — Приходіть за мною, як упораєтесь, та візьміть із собою кошик.

Із цим пішла на пригорок.

„Вона видко через холод хоче попоїсти в тій хаті”, думаю; „бо чайже ляку не має передомною...”

Припинаю коні та даю їм оброку; тому, що подобає на дощ, кладу зверху на них церату, поклепую їх широко та йду з кошиком у хату.

Стара жінка вдома, каже:

— Прошу, ввійди-ж тільки! — й далі варить каву.

Пані Фалькенберг випаковує кошик і питается, не дивлячись на мене:

— Дати вам також?

— Дякую, будь ласка.

Їмо мовчки. Я сиджу на малому ослінчику біля дверей, а тарілку свою поставив побіч себе; пані сидить біля стола, визирає майже ввесь час через вікно і не єсть ні куска. Десь-колись звертається із словом до бабуні, вряди-годи кидає погляд на мій таріль, чи не порожній. Мала кімнатка така вузька, не більше двох кроків від мене аж до вікна, так, що ми таки сидимо одне біля одного.

Коли приходить кава, нема вже більше на моїм ослоні місця на філіжанку. Сиджу і тримаю її в руці. Аж ось пані повертає до мене спокійно обличчя й каже з сумними очима:

— Адже тут є місце.

Чую, що мое серце бється сильно і бурмочується:

— Дякую, мені тут знаменито... Я волів би...

Без сумніву, вона неспокійна, вона побоюється за мене, щоб я чогось нє сказав, чи не зробив; оце знову сидить вона тут уже спокійно з відверненим обличчям, але бачу, як її груди важко дихають.

„Сиди спокійно”, думаю, „ніодне слово не вирветься з моїх нікчемних уст!”

Я рад би поставити порожню тарілку та філіжанку на стіл, але боюсь налякати її присувуючись, тому, що вона все ще сидить із відверненою головою. Цокаю злегка філіжанкою, щоб звернути її увагу, кладу посудину й дякую.

Вона пробує прийняти тон господині:

— Не хочете вже більше нічого? Не розумію...

— Ні, дякую дуже. Може пакувати вже речі в дальшу дорогу? Я справді не можу.

Мій погляд упав на мої руки. У теплій кімнаті вони страшенно напучнявіли й стали такі незугарні та тяжкі, що я ледви міг щонебудь пакувати. Вона збагла, про що я думав, глянула вперед на мої руки, потім на підлогу і сказала, пробуючи всміхнутися:

— Не маєте рукавиць?

— Ні, мені не потреба.

Я вернувся на своє місце і ждав на те, щоб вона приладила кошик, який маю взяти з собою.

Нараз вона знову звертається до мене обличчям і запитує, заєдно ще не підводячи очей:

— Звідкіля ви?

— З півночі.

Мовчанка.

Тепер я посмів спитати:

— Бували ви вже там, у тій стороні Норвегії, добродійко?

— Так, іще дитиною.

В ту саму мить вона подивилася на годинник, неначе бажаючи перебити мені дальші запити, та водночас, щоб нагадати мені спізнений час.

Я миттю схопився з місця та вийшов до коней.

Уже трохи примеркло, небо охмарилося, почав падати мокрий сніг. Нишком зняв я свій коц із козлів та пхнув його під переднє сідало у повозі; напоїв коней і запряг їх. Незабаром після того зійшла вниз дороги пані Фалькенберг, і я побіг їй назустріч, щоб узяти кошик.

— Куди ви?

— За кошиком.

— Дякую, непотрібно. Тут нема що брати.

Ми пішли до повозу, вона всіла, я поміг її та закутав її добре. При цьому витяг зпід переднього сідала коц і позакривав добре береги, щоб вона його не впізнала.

— Ні, як гарно! — сказала добродійка. — Де-ж він лежав?

— Тут.

— Я могла дістати багато коців у пароха, але ті бідолахи хіба аж на рахманський великдень дістили б їх назад... Дякую, я можу сама добре... Ні, дякую, я можу сама. Сідайте вже ви.

Я запер двері повозу й виліз на передок.

„Коли вона знову тепер застукає в шибу, то це буде тільки через коць, і я не зупинюся”, думаю.

Година минає за годиною, стало темно не-наче в мішку, паде дощ і сніг із щораз то більшою силою, дорога стає більше розмякла. Інколи спли-гую з передка й біжу побіч карети, щоб загрітися; з моєї одежі дзюркотить вода.

Наближаємося до хутора.

„Либо нь не так ясно, щоб вона пізнала коць”, думаю.

Але, на жаль, усе було освічене, паню дома вижидали.

На свою біду спинив я коні перед самим вхо-дом і відчинив двері повозу.

— Чому?! ні, що таке?

— Я думав, що ви зволите злізти тут. Он як тут розпустило... колеса...

Вона мабуть подумала, що я хочу її вима-нити до чогось, сам Бог знає, і сказала:

— Господи, так підіїдждайте-ж!

Коні потягли, і ми опинилися в струї най-яснішого світла.

Вийшла Емма і привітала паню Фалькенберг. Пані дала їй коци, що їх вона вже передніше скла-ла разом у повозі.

— Дякую! — сказала до мене. — Господи-Боже, як це з вас хлющить вода!

XXV.

Цікава новина дождала мене. Фалькенберг найнявсь у капітана за наймита.

Ця подія розвалила шкеберть наш союз і лишила мене самотнім. Я не міг усього збагнути. Але-ж я міг і ще й завтра це роздумати.

Друга година вночі, а я все ще не сплю. мерзну і думаю. За ввесь той час годі мені було огрітись, але нарешті попадаю в гарячку, лежу тут у повній лихоманці. Як вона потерпала, вчора, вона не важилася їсти зо мною на дорозі, і за ввесь час не піднесла до мене очей...

Коли я думаю в ясну хвилину про те, що ще пробуджу Фалькенберга своїм неспокоєм та що в гарячці наговорю щось не до пуття, закусую зуби й підскакую. Одягаю назад свою одежду, спускаюся вниз сходами і великими скоками біжу по полях. За якийсь часок стає мені в одежі тепло, прямую в ліс, на місце нашої роботи, піт та дощ спливають мені по обличчі. Знайти б мені тепер тільки пилу, тоді я роботою вителіпаю трясцю із свого тіла; це старий, випробований мною лік. Правда, що пили не знаходжу, та замість неї маю сокиру, яку сховав тут у суботу звечора, і починаю зрубувати дерева. Так темно, що майже нічого не бачу; але облапую десь-колись перекрій і сти-

наю таким способом кілька дерев. Піт ллється з мене.

Коли я вже значно вибився з сил, ховаю сокиру на давнє місце; починає розвиднятись, і біжу додому.

— Де ти був? — питаеться Фалькенберг.

Не хочу, щоб він довідався про мою вчоращеню перестуду та щоб не розповів про неї може в кухні, тому тільки бурмочу, що й сам не знаю добре, де я був.

— Ти був либо у Реннавги, — сказав він.

Я відповів, що так, я був у Реннавги, вже мені однаково, коли він це відгадав.

— Та-ж тут нічого й відгадувати було, — сказав він. — Щодо мене, то я вже ніколи більше не зроблю чогось такого.

— Здобуваєш назад тепер Емму?

— Еге-ж, так виглядає. Справді шкода, що й ти не можеш тут залишитися. Тоді ти, хто зна, міг би також дістати котрусь з інших.

І він розводиться дальше, що я міг би чайже взяти собі котрусь з інших дівчат, яка тільки мені припала би до вподоби, але що капітан не має для мене ніякого більше зайняття. Навіть у ліс мені завтра вже не треба більше йти... Я геть здалека, мов би зпоза моря сну, що насувається на мене, слухаю Фалькенбергових слів.

Уранці щезла моя лихоманка, я трохи знеможений, стомлений, але все-ж лагоджуся йти в ліс.

— Ти більше не маєш потреби брати на себе

свого робочого одягу, — каже Фалькенберг. — Я-ж говорив це вже тобі.

Ох так, значить це правда! Але все-ж я надягаю його, бо інша одежа ще мокра. Фалькенбергові дещо клопітно, що розійшовся зі мною, але оправдується тим, що думав, мов би я хочу залишитись у пароха.

— Отже ти не підеш зі мною в гори? — питаяуся.

— Гм. Ні, трудно. Ти чайже і сам розумієш, що я досита навештався по світі. І ніде не буде мені краще, як тут.

Удаю, що це для мене нічого такого дуже страшного, що я нічого собі з цього не роблю і зацікавлюся нараз Петром. Бідолаха, тепер-же буде ще гірше для нього, коли його тепер викинуть і зроблять безхатнім.

— Безхатнім! — відповідає Фалькенберг. — Коли він пролежав тут недужим стільки тижнів, скільки має право за законом, то тепер їде собі назад спокійно додому. Він-же мужицький син.

Після цього пояснює Фалькенберг, що тепер від коли знає, що розстаємось, почувається неначе пів-людиною. Якби не Емма, то відпалив би капітанові і чурнув би від нього.

— Дивись, — сказав він, — можеш узяти їх собі.

— Що це?

— Свідоцтва. Мені вони вже більше непотрібні, але тобі колись у скруту можуть придатися.

Може у випадку, якби ти схотів настроювати фортеціян.

Подає мені папери та ключ до строення.

А що я не маю доброго слуху Фалькенберга, то ці речі для мене беззварні; кажу, що можу настроїти радніше точило, ніж фортеціян.

Фалькенберг не всилі тут стриматися від сміху і почувається багато легше, тому, що я остаточно такий веселій...

Фалькенберг відійшов.

Маю час витягти ще трохи свободно й лягаю одягнений на ліжко, відпочиваю та думаю. Ну, наша робота скінчилася, треба нам забиратись, я й не міг сподіватися, що залишуся тут навіки. Одне, що лежало поза всіми моїми обрахунками, було те, що Фалькенберг залишиться. А коли б я був дістав це місце, то працював би за двох! Не міг-же я давати йому хабара, щоб він відступив від свого плану?

Коли я розміркував точно, здавалося мені наявність, що я помітив невдоволення та ніяковість у капітана з того, що по його дворі ходив робітник із тим самим прізвищем, що й він. Але я очевидччи помилявся.

Я думав і думав. Наскільки можу судити, був із мене таки добрий робітник і ніколи я не вкрав капітанові на свій винахід ані хвилини з часу праці...

Знову бере мене сон і прокидаюся від кроків на сходах.

Заки встиг я підвєстися з ліжка, капітан стояв у дверях.

— Лежіть собі, — сказав ласково й хотів відйти. — Ну, коли раз уже я розбудив вас, то може розрахуємося?

— Дякую. Як собі бажаєте пане капітане.

— Хочу вам сказати, що і ваш товариш, і я думали ми, що ви найметeся на парохії ну, і там... А тепер минулася вже й гарна погода, та годі довше працювати в лісі; уже й небагато дерев залишилося. Що я хотів сказати: з вашим товаришем я розрахувався, тепер, я знаю, чи...?

— Я, розуміється, задоволюся тією самою заплатою.

— Ваш товариш і я, ми погодилися в тому, що ви повинні дістати трошки більше за день.

Про це Фалькенберг не сказав мені ні слова, це певне капітан сам собі вигадав.

— Я умовився з ним, що ми ділимось по-половині, — сказав я.

— Але-ж ви були керманичем роботи. Звичайно, нам належиться пятдесят ерів більше за день.

Коли я побачив, що він не приймає моїх застережень, я дав йому рахувати, як сам хотів і взяв свої гроші. Кажу, що тут є більше, ніж я сподівався.

Капітан відповів:

— Це тішить мене. І я радо даю вам іще свідоцтво за добре виконану роботу.

І подав мені папір.

Це була дуже чесна і порядна людина.

Про водопроводи, що мали бути збудовані на весні, не згадав більше нічого. Він мав на це свої причини, і я волів йому цим не докучати.

Він спитав:

— Отже йдете до будови залізниці?

— Ні, ще сам не знаю.

— Ну, що-ж? Красненько дякую вам за вашу поміч.

Він пішов до дверей.

Я сарака не міг довше видержати:

— То в пана капітана, не буде й пізніше ніякої роботи для мене, на весні?

— Не знаю, побачимо. Я... Це буде залежати. Як будете в цих сторонах... Що ви зробите з своєю машиною?

— Коли б я смів прохати, то нехай залишиться тут.

— Очевидячки.

Коли капітан вийшов, сів я собі на ліжку.

Ну, отож тепер скінчилося. Помагай Боже!

Девята година. Вона встала, ходить там по домі, звідсіля із вікна бачу. Та ось знову відійшла.

Вишукую свої сакви, випаковую їх, натягаю свій мокрий вовняний каптан поверх полотнянки і я готов. Але знову сідаю.

Входить Емма й каже:

— Дуже прошу, подали їсти!

На мій страх несе вона мій коц на руці.

— А ще казала добродійка спитатися, чи це не твій коц?

— Мій? Ні. Мій коц тут у мішку.

Емма знову відходить із коцом.

Аджеж я не міг призвати його за свою власність, до сто чортів! Чи мав я вже йти? Тоді міг би я водночас попрощатися й подякувати їм. У цьому не буде нічого незвичайного.

Емма знову вертається з коцом і кладе його гарно згорнувши на дзиґлик.

— Коли ти зараз не прийдеш, то кава вистигне, — сказала.

— Чому ти там кладеш коц?

— Добродійка сказала, щоб я тут його поклаала.

— Ну, може він належить до Фалькенберга, — бурмочу.

Емма питаеться:

— Йдеш тепер геть від нас?

— Так, тому, що ти не хочеш мене знати.

— Ех, ти! — каже Емма й закидає взад головою.

Сходжу з нею наділ і до кухні; сидячи біля стола, бачу, як капітан іде в ліс. Радію тим, що ~~пішов~~; може тепер вийде пані дому.

Їм і встаю із стільчика. Чи маю відійти спроста? Авжеж. Прощаюся з дівчатами і кожній докидаю маленький жарт.

— Мені годилося б і з панею попрощатись, ~~але~~....

— Пані в хаті, я...

Емма відходить, побула хвилину і вертається.

— Паню болить голова й вона лежить на канапі. Але я маю тебе від неї поздоровити.

— До побачення! — кажуть усі дівчата, як я відходжу.

Несу свій мішок під пахою та покидаю хутір. Нараз спадає мені на думку сокира, Фалькенберг мабуть побачить, що її нема і не зможе її знайти. Тоді вертаюся, стукаю до дверей кухні й даю вказівку щодо сокири.

Їдучи дорогою, обертаюся кілька разів та оглядаюся на вікна головного будинку. Поволі дім щезає з моїх очей.

XXVI.

Цілий день іще окружав я Еvrebe, був у ріжних осадах і питався за роботою, вештався наче одержимий, без ніякого пляну. Погода була холодна й гостра, тільки безупинні мандри огрівали мене.

Під вечір я повернувся на своє давнє робоче місце в капітановім лісі. Не чути було вже ударів сокири, Фалькенберг пішов додому.

Я знайшов дерева, що їх постинав уночі, і репоготовався на вид страшених пнів, що я їх тут покинув. Фалькенберг, побачивши це знищення, певне бився з думками, хто міг таке накоїти. Може подумав добряга, що це був якийсь дух, і тому втік додому, доки ще було ясно. Ха-ха-ха!

Моя веселість була не зовсім природня; пріписую її лихоманці минулої ночі та пізнішій утомі, занепадові сил. Тепер я знову зовсім посумнів. Тут, на цьому місці, стояла вона раз із своєю приятелькою, вони прийшли до нас у ліс і розмовляли з нами...

Коли стало доволі темно, пішов я до селитьби.

Може я ще й цю ніч міг би переспатися в стайні, завтра, коли в неї мине біль голови, тоді вона вийде. Підходжу так близько, що можу бачити світла, потім завертаюся. Адже це ще зарано.

Якийсь час минає, може дві години, я мандрую, тиняюся, присідаю на часок, походжаю, знову сідаю, потім наближаюся до садиби. Я міг би справді зайти у стайню й лягти там, нехай би Фалькенберг посмів би слово писнути! Тепер уже знаю: заки піду туди, сховаю свій мішок у лісі, так, що вернуся тільки для ока, щоб забрати дрібничку, яку я нібито забув.

Знову йду в ліс.

Коли я вже добре сховав свої речі, стає мені ясно, що немає зашo причепитись ні до Фалькенберга, ні до стайні, ні до ліжка. Я осел і дурень! Мені йде зовсім не про нічліг, а хочу побачити тільки одну-однісіньку людину і потім покинути вже двір та всю околицю. „Мій пане — говорю сам до себе — чи не ти це шукав тихого життя та здорових людей, щоб віднайти знову свій спокій?”

Витягаю свій мішок із сховища, закидаю собі на плечі й наближаюся втретє до селитьби. Біля челядної кімнати завертаю і дохожу до півден-

ної сторони головного будинку. В кімнаті світиться.

І ось, хоча вже темно, здіймаю мішок із плечей, щоб не видаватися за жебрака, впихаю його собі під паху мов клуночок й обережно підходжу під дім. Доволі близько зупиняюсь. Випрямившись стою перед вікнами, здіймаю шапку мов прикипілій до місця. Всередині не видно нікого, ні тіні. В їдалальні темно, значить повечеряли. Мабуть уже пізно.

Нараз лямпа в кімнаті погасла і ввесь дім видається наче вимерлий. Жду трохи, потім засвічується на першому поверсі єдине світлечко.

„Це її кімната!” думаю.

Світло горить з пів години, потім погасає. Тепер вона лягла спати. Добраніч.

Добраніч назавжди.

І певно, що з весною сюди не вернуся. Цього ще бракувало.

Знов я на битому шляху, закидаю собі мішок на плечі, йду на мандри...

На другий ранок йду даліше. Я лежав десь на сіні й дуже змерз, тому, що був без коца. Ще й довелось вийти в найхолодніший час у досвіта, щоб ніхто мене не знайшов.

Я йшов і йшов. Шпилькові дерева й берези чергуються в лісі, а коли бачу кущі гарногого й вигинчастого ялівцю, вирізує собі палицю та сідаю на узлісся, щоб її обчистити. Тут то там іще видно жовте листя на деревах; а берези покриті суспіль-багнітками, де висять краплини дощу. Подекуди налітає на таку березу з пів тузина птахів і дзьо-

бає ті багнітки, а потім шукає собі каменя або шаршавого стовбура, щоб відскребти клейку масу живиці від дзьобочка. Ніодне не уступає другому — вони напастують одне одного, хоча қругом ішле міліони багніток до їх послуг. А нападений просто тільки відлітає. Маленький пташок стрілою злітає на більшого, приневолює його втікати; навіть великий дрозд не думає про опір якомунебудь горобчикові, але звичайно відстрибує. „Це мабуть велика швидкість напасника робить його небезпечним”, думаю.

Мало-помалу проходить у мені почування холоду та враження ніяковости, якої я зазнав уранці; це розважує мене і дозволяє приглядатися всяким речам по дорозі, та про все трошки подумати. Найбільше цікавили й забавляли мене птахи. А крім того підохочувала мене теж думка, що моя кишеня повна грошей.

Припадком учора вранці сказав мені Фалькенберг, де була хата Петра, ѹ туди тепер спрямував я свої кроки. Роботи, певна річ, не дістану в такій маленькій осаді; але коли я багач, то й робота не так дуже лежала мені на серці. Петро небавком прийде додому і мабуть усячини нарозказує.

Я зробив так, що прийшов до Петра під вечір. Я передав привіти від сина та сказав, що він видужає й незабаром сам прийде додому. Тут спитав, чи міг би я переноочувати?

XXVII.

Я прожив тут уже кілька днів; Петро прийшов додому, але не знає нічого оповісти.

— А в Еребе все гаразд?

— Так, нічого поганого не чув я.

— Перед своїм відходом бачив ти всіх? Капітана, господиню?

— Так.

— Ніхто не був хорий?

— Ні. Хто ж мав би бути хорий?

— Фалькенберг, — кажу. — Він жалівся, що звихнув собі руку; але це вже видно пройшло...

Не було привітно в цій садибі, хоч очевидчики панували тут достатки. Сам господар був першим заступником стортінгу*) та звичайно ввечір читав часописи. Від того великого читання, ввесідім терпів і дочки зануджувалися на смерть.

Коли Петро прийшов додому, розсідалася вся рідня й обчисляла, чи він дістав свою повну заплату, та чи пролежав у капітана ввесь приписаний час — „законом приписаний”, як висловлювався заступник посла.

Коли я на нещастя, збив шибу, що і так нічого не була варта, всі почали басом поглядати на мене; тому я сьогодні пішов до крамниці, купив нову шибу і сам вставив її. Тоді заступник посла сказав:

*) Стортінг — норвезький сойм; заступник — такий, що входить до сойму, коли посол умре або злечеться.

— Не треба було собі завдавати так багато труду через одну шибу.

Та я не для одної шиби ходив до крамниці. Купив кілька пляшок вина, щоб показати, що ціна кілька шиб, це для мене ніщо, а також кравецьку машину, яку при своєму відході хотів подарувати дівчатам. Увечір могли ми попити винця, бо завтра була неділя і всі мали час виспатись. У понеділок уранці я хотів податися далі.

Вийшло інакше. Обидві дівчата були у шопі та ткнули ніс у мій мішок; кравецька машина і пляшки забили їм клина в голову.

„Поволі — думав я — прийде і моя черга”.

Увечір сиджу з тими людьми в кімнаті та розмовляю. Ми щойно повечеряли, голова родини напнув на ніс окуляри, щоб читати часописи. Нараз чути якесь хрякання надворі.

— Хтось прийшов на обійстя, — кажу.

Дівчата переглядаються й виходять. Незабаром відчиняються двері й двох молодих людей просить, щоб можна їм було ввійти.

— Сідайте! — каже господиня.

Тут прийшло мені на думку, що ці обидва парубки прийшли задля моого вина, та що вони друзі цих дівчат. Що за надійний дівочий цвіт, вісімнацять, дев'ятнадцять років, і вже такі хитрущи! Але для вас ніякого вина не буде, ні краплинни...

Гутірка йде про погоду, якої тепер у таку пору не можна було й дожидати інакшої, але що на жаль через слоту загаялись роботи при

уранці. Розмова не оживлялася — одна з дівчат спитала мене, чому я так мовчу?

— Мабуть тому, що помандрую дальше, — відповідаю. — В понеділок уранці я вже буду дві милі відси.

— То з цієї оказії ми нині ввечір випємо на прощання?

Хтось захікав: то до мене пилося, буцім то я такий скупий і гаю з вином. Але для мене ці дівчата були байдужі, мені зовсім не залежало на них, а то я був би інакший.

— Якто випємо? Я купив три пляшки вина, які хочу взяти з собою.

— Хочеш із собою цілих дві милі тягнути вино? — спитала дівчина серед великого реготу. — Адже по дорозі багато крамниць!

— Забуваєте, панночко, що завтра неділя і всі крамниці зачинені.

Регіт затих, але настрій до мене через мою рішучу відповідь не покращав. Я звернувся до господині дому і спитав ображеним тоном, скільки я винен.

— Хіба не спішно? Чи нема на це й завтра часу?

— Ні, мені спішно. Я пробув тут два дні, обміркуйте ціну.

Вона довго передумувала, врешті вийшла й викликала за собою також чоловіка; хотіли поміркувати.

Коли вони так довго гаялись, пішов я до шопи, зібрав свої речі та приніс усе в сіни. Я хотів

удати дуже ображеного та ще сьогодні ввечір відійти. Це був добрий спосіб звідсіля забратися.

Коли знову вступив я в кімнату, сказав Петро:

— Хіба ти не схочеш вибиратися тепер на ніч?

— Я саме думаю йти.

— Здається мені, що ти не повинен бути таким дурній і звертати увагу на ляпання язиком цих гусок.

— Господи небесний, таж пусти старого! — сказала сестра.

Нарешті заступник посла із своєю дружиною ввійшли назад. Вони мовчали завзято й політично.

Скільки ж я вам винен?

Гм. Це повинен я сам означити.

Ціле товариство було сама наволоч, я поважно розлютився й кинув господині перший банкнот, що попався мені між пальці.

— Досить?

— Гм. Та досить, але... Могло б вистачити, але...

— Що вона дісталася?

— Пятку.

Ну, це може трошки замало. Я сягнув іще раз до кишени.

— Ні, мамо, це десятка, — каже Петро. — А це вже забагато, мусиш щось видати.

Баба розтуляє руку, дивиться на банкнот і нараз удає дуже здивовану:

— Еге ж! Я ж і казала, що це десятка! Я не приглянулась докладно. Красненько дякую.

Заступник посла почув себе якось ніяково і почав розмовляти з парубками про новини в газеті: „Страшне нещастя, рука роздавлена в молотарці”. Дівчата вдавали, якби мене не бачили, сиділи наче дві кітки, з короткими шийками і прижмуреними поздовж, мов вузенький ножик, очками. Пошто ще довше тут вязнути?

— Бувайте здорові.

Жінка йде за мною до сіней і намовляє мене:

— От, зробив би ти нам приємність та відступив нам плящину вина, — каже. — Це так подурному, як ці два парубки отут сидять.

— Прощавайте! — кажу зовсім неприступний.

Я поніс своє манаття на плечах і машину до шиття в руці, вона була тяжка, а дорога розмякла; але все ж ішов я з легким серцем. Це була дурна історія, і я мусів признати, що моя поведінка була трохи нікчемна. Нікчемна? Ніколи в світі! Я зробив сам із собою засідання і вирішив, що ці прокляті дівчата хотіли гостити своїх коханців моїм вином. Та чи не був мій гнів поправді тільки вислідом чисто мужеських заздрощів? Якби замість двох парубків були запросили двоє молодих дівчат, то чи вино весело не полилося би? Певно! „Старий”, сказала вона. Та може й її правда. Я мусів уже добре постарітись, коли не міг стерпіти суперництва якогось там сільського парубка...

Але мій гнів розгублювався на утрудливій дорозі, своє „засідання я розвязав”, і година за годиною тягнув з собою свій чудасійний тягар, три пляшки вина з кравецькою машиною.

Погода була лагідна та мріячна, я не бачив світл у домах, навіть як зовсім близько них проходив; на мене раз-у-раз кидалися собаки й не давали мені засунутися в якунебудь стайню.

Наступала чимраз темніша ніч, я був утомлений і сумний, дотого журився будуччиною. Щоб я бодай не був розтратив так багато гроша нінашо! Я задумав продати швальну машину, перемінити її знову в гроші.

Накінець дійшов я до хати, де не було собаки. З вікна ближало ще світло, і я зайшов просто до середини, прохаючи на ніч притулку.

XXVIII.

Мала кілька нацятлітня дівчинка сиділа при столі й шила, крім неї нікого не було в кімнаті. Коли я спитався за нічліг, відповіла з найбільшою прихильністю. Вона спитається. Подалася в сусідню кімнатку. Я кликнув за нею, що для мене буде досить посидіти на почепі біля груби, доки не розвидниться.

Дівчинка вернулася з своєю матірю, яка ще щось завязувала й запинала на собі. „Добрий вечір”. Вона не зовсім на це приготована, щоб переночувати когось, але я можу спати в коморі.

— А де ж ви самі будете спати?

— Оо, і так уже скоро день буде. Автім дівчина мусить іще якийсь час шити.

— Що ж вона шиє? Сукню?

— Ні, саму спідничку. Має надіти. Її завтра до церкви, а не дозволяє, щоб мати їй помагала.

Приношу свою кравецьку машину і кажу в жарт, що одна спідниця більше або менше, це ніщо для такої машини! Я зараз їй покажу!

Чи я може кравець?

— Ні, я продаю швальні машини.

Витяг припис, як її уживати і читаю, як нам братися за діло. Дівчина з великою цікавістю й увагою слухає науки. Вона ще дитина, її тоненькі пальчики стали зовсім сині від матерії, яка облазить. Ці сині пальчики виглядають так мізерно. Виймаю вино й запрошу обидві випити зі мною. Потім шиємо, я сиджу з приписом, а дівчина орудує машиною. Вона відкриває, що діло йде блискуче, очі її сяють.

Скільки їй років? — Шіснацять. Вона миропомазувалась минулого року.

Як їй на ім'я? — Ольга.

Мати стойть, придивляється нам та виявляє теж охоту шити на машині. Але кожним разом, як це хоче робити, говорить до неї Ольга:

— Дивись, мамо, щоб ти нам чого не по-псувала!

Коли нам треба розмотувати шпульку й мати на хвилину бере човник у руку, то Ольга знову потерпає, що щось там може зопсуватися.

Господиня ставить кавник на кухню й починає варити. У кімнаті робиться приємно, стає захисно, Ольга сміється, коли я говорю про машину щось веселе. Я помітив, що ніодна з них

жавіть не спіталася, скільки машина коштує, хоча я мав прецінь її на продаж; їм трудно навіть мріяти про купівлю, це лежало цілковито поза межами їх бажань. Вони мали тільки велику приємність дивитись, як машина працює. Поправді: в Ольги повинна бути така машина; як вона зміє коло неї ходити!

Мати відповідає, що треба вперед підіжджати, заки дівчина піде в світ і якийсь час прослужить.

— А невже вона піде на службу?

Так, мати саме на це й надіється. Вона має ще дві інші дочки, що служать. З тих, хвалити Бога, щось буде: Ольга зустрінеться з ними завтра в церкві.

На одній стіні висить мале стовчене дзеркальце, на другій кілька дешевих образків із живінірами на конях та з королівськими парами у величавих строях. Один із тих образів старий і залязений і має уявляти з себе цісареву Євгенію; догадуюся, що мусіли купити його дуже давно.

— Звідки маєте цей образ?

Вона вже не може цього собі пригадати.

— Ага, мій чоловік дістав його раз, — каже вона по хвилині.

— Тут, у цій околиці?

— Коли не помиляюся, то він походить із Герсету, де мій чоловік служив, як був молодий, — відповіла. — Може це буде з яких трицять років тому.

Маю маленький плян і кажу:

— Цей образ дуже цінний.

Жінка думає, що я хочу пошити її в дурні. Тоді я розглядаю пильно образ і твердо та певно заявляю, що це не є ніяке дешеве мальовило.

Жінка зовсім недурна й каже тільки:

— Ну-ну, дивіться, то ви так гадаєте? А цей образ висів тут, відколи побудована хата. Він, скажати правду, належить до Ольги. Ще як вона була цілком маленька, називала його своєю власністю.

Надаю собі дуже таємничий вигляд тямущого в ділі та, щоб краще прослідити справу, питуюсь:

— А Герсет, де воно лежить?

— Герсет, це сусідня громада, дві милі відсі. Там живе окружний суддя...

Кава готова, Ольга та я перепочиваємо. Тепер нам залишилося ще тільки пришити гаплички. Питаюся, чи можу побачити блюзку, що її вона має носити при зшитії нами спідничці. Показується, що це не справжня блюзка, а вовняний светер. Але від одної з сестер дісталася вона старий, непотрібний їй жакетик і цей жакетик одягнений поверх усього має все скривати.

— Ольга тепер так дуже росте, що нема чого давати їй, робити правдиву блюзку на найближчий рік, — чую.

Ольга пришиваває гачечки і незабаром робота готова. Тепер її так бере сон, що аж прикро на неї дивитися, і тому я з робленою повагою наказую їй лягати. Мати почувавається зобовязана не йти спати і дотримувати мені товариства, хоч я сам прошу її, щоб лягала.

— Ні, а тепер личить, щоб ти подякувала красненько чужому панові за його поміч, — каже мати.

Ольга підходить та подає мені руку. Я користуюсь нагодою і гоню її до комори.

— Лягайте і ви — кажу до матері. — Я і так не стану більше з вами гуторити, бо я стомлений.

Бачучи, що витягаюся коло груби та підсушую собі свій клунок під голову, вона хитає з усміхом головою і відходить.

XXIX.

Добре й гарно мені тут, ранок, сонце світить крізь вікно, Ольга та її мама мають таке мокре та гладке волосся, аж любо дивитися.

Після сніданку, яким обидві діляться зі мною, при чому дістаю вдовіль кави, вистроюється Ольга у свою нову спідничку, светер і жакетик.

Ох, що за чудовий жакетик у два ряди з гаптованими ґудзичками, довкола гаптовані облямівки, а на комірчику і рукавах шнурочки та тороки! Але маленька Ольга ніяким побитом не може своїм тілом її заповнити. Бо вона худенька, як молоде теляточко.

— А не могли б ми так на скору руч пелеринку трошки з боків звузити, чи зібрати? — піддаю думку. — Маємо на це час.

Але мати та донька перекидаються поглядом — це ж неділя, не вільно вживати ні голки,

ні ножиць. Розумію їх добре, бо я сам дивився на це точнісінько так у свому дитинстві, і тому пробую викрутитись маленьким вільнодумством: „Це ж зовсім інша справа, коли шиє машина; адже ж це просто так, якби дорогою в неділю обертає собі колесами зовсім у нічому невинний візок”.

Але ні, вони цього не розуміють. Дотого ж: пелеринка і так обрахована на зрист, і за кілька років буде вона саме до міри.

Роздумую над тим, чи я не маю чогось, що міг би всунути Ользі в руку, коли виходитиме, але не маю нічого і можу дати їй тільки однокоронний банкнот.

Вона дякує мені, показує гроші своїй матері та шепоче з сяючими очима, що дасть його у церкві своїй сестрі. І мати майже так само зворушена каже, що так і слід зробити.

Ольга йде у своїм довгополім жакеті до церкви, спускається з пригору вниз, ставляючи ноги раз до середини, то знову на боки, як тільки може. Боже мій, яка ж вона солодка була й кумедна...

— Герсет, це велике містечко?

— Так, велике.

Хвилину сиджу, кліпаю сонними очима та займаюсь етимологією. Герсет могло означати „Герре-седе”, тобто панська оселя. Або може якийсь „Герсе”, дідич чи володар, тут панував. А дочка того володаря, це найгордовитіша дівчина в околиці, і сам князь приходить та прохає руки

у неї. Рік пізніше вона родить йому сина, що стає королем...

Досить того, рішаюся на Герсет. І так однаково було мені, куди я йшов, отже хотів попротистувати саме туди. Може у начальника громади буде робота, може там мені пощастить, на всякий випадок є там якісь нові люди. І коли я рішуся йти до Герсет, то все ж маю вже якусь ціль перед собою.

Тому, що на мене від безсонної ночі найшла дрімота і я куняючи зовсім посоловів, дозволяє мені господиня лягти на її ліжко. Звільна мандрує по стіні чудовий синій павук-хрешчатик, а я лежу і слідкую за ним, доки не засну.

Кілька годин сплю, потім прокидаюся нагло, випочитий і свіжий. Господиня ладить обід. Стягаю шнурком свій клунок, даю господині гроші за гостинний притулок і врешті кажу, що рад би Ольгин образ замінити за швалину машину:

Господиня знову не вірить мені.

— Але ж це вийде на одно — відповідаю — і вона буде задоволена і я. Образ має свою вартість, я знаю, що роблю.

Я зняв образ із стіни, здмухнув із нього порох і звинув його дбайливо; на стіні видко було тепер ясний чотирокутник. Я попрощався.

За мною вийшла господиня: „Чи не міг би я таки заждати, аж прийде Ольга додому, щоб вона могла мені подякувати? Ох, чи це вже для мене ніяк неможливо підіжджати ще трохи?”

Але я не мав часу.

— Поздоровіть Ольгу та скажіть їй, щоб прочитала припис, як уживати машини, коли ще чогось не буде знати.

Довго ще дивилася жінка за мною. Я плентався своєю дорогою та посвистував перед себе задоволений своїм учинком. Тепер залишився мені тільки клунок, я був випочитий, сонце сяло й дорога була досить суха. І врешті, з щирого задоволення своїм поступком, почав я співати.

Неврастенія!

На другий день прийшов я до Герсет. Тому, що посілість виглядала дуже велика й добре загосподарована, правдиво панська, хотів я спочатку минути її; але після того, як порозмовляв трохи з одним із наймитів, рішивсь я представитися окружному судді. Адже ж я працював уже раніше у багатьох людей, наприклад у капітана в Еvrebe.

Суддею був маленький плечистий панок із довгою, білою бородою й темними бровами. Він мав шерсткий голос, але добродушні очі; пізніше показалося, що з нього був веселий чоловіга, який іноді жартував собі та від щирого серця реготовався. Вряди-годи надувався відповідно до свого становища та добробуту, та любив проявляти великопанський жест.

— Ні, у мене нема ніякої роботи. Звідкіля ви приходите?

Я назвав кілька місць із своїх мандрів.

— Не маєте певне ніяких грошей і ходите за милостинею?

— Ні, я маю гроші.

— Як так то можете йти даліше. Справді, не маю ніякої роботи для вас, оранка скінчена. Чи вмієте обрублювати жердки до тинів?

— Так.

— Ну, так. Але я більш ніяких деревляних парканів не роблю, у мене тепер дротяні огорожі. Вмієте дещо мурувати?

— Так.

— Шкода. Цілу осінь мав я тут мулярів, то й ви могли б бути з ними разом працювати.

Він стояв і копирсав у землі паличкою.

— Як упали ви на думку провідатися тут до мене?

— Всі говорили, що я повинен тільки піти до окружного судді, там дістану роботу.

— Так? Еге ж, я бо й справді даю роботу багатьом людям. Ось тепер восени були тут мулярі. А вміли б ви обгородити тином подвіря з курниками? Це така робота, з якою добре не може дати собі ради ніхто за своє одне життя, ха-ха-ха! Ага, чи не сказали ви, що були у капітана Фалькенберга в Еvrebe?

— Так.

— Що ж ви там робили?

— Пилив дерева.

— Не знаю того пана, бо він живе далеко звідсіля, але я чував про нього. Маєте від нього свідоцтва?

Я подав свідоцтво.

— Ходіть зі мною, — сказав суддя без далішого вагання.

Обвів мене навколо дому і завів до кухні.

— Дайте цьому чоловікові порядно попоїсти, він іздалекої дороги.

Ось сиджу я у великій ясній кухні та їм дуже добрий обід, якого вже давно не мав. Як тільки я скінчив, входить суддя в кухню.

— Послухайте, чоловіче — сказав...

Я підвівся, випнувся рівно мов свічка, а він не погорджував таким маленьким виявом пошани.

— Ні, ідьте собі далі, скінчіть це наперед: Ви вже зіли? Я подумав собі... Ходіть-но зо мною.

Повів мене до шопи.

— Чи можете ви мені якийсь час у лісі рубати дрова на паливо? Як гадаєте? У мене дваж наймити, але одного потребую тепер за возного, урядово, а з другим можете йти в ліс. Як бачите, маю тут доволі дров, але це може собі лежати, цього-ж ніколи не забагато. Ви говорили, що маєте гроши. Покажіть-но тут.

Я показав йому свої гроши.

— Добре. Бачите, я ж урядова особа і мушу все знати про своїх людей. Але, правда, у вас напевне совість чиста, коли ви самі приходите до судді, ха-ха-ха! Та як сказано, нині можете ще собі відпочивати, а завтра в ліс.

Я почав лагодитися до завтрішнього дня, переглянув свою одежду, вигладив пилу, нагострив сокиру. Ніяких рукавиць не мав я, але погода не була ще така дуже погана, крім цього не бракувало мені нічого.

Суддя кілька разів приходив до мене і базікав зо мною про все можливе. Його либонь забавляла розмова зо мною, тому що я був бувалий бурлака.

— Ходи-но сюди, Маргарето! — кликнув він на свою дружину, що переходила через подвір'я. — Ось тут новий чоловік. Посилаю його рубати дрова на паливо!

XXX.

Ніхто нам цього не казав, але ми почали на свій розсуд валити тільки дерева з висохлими вершками, а ввечір сказав суддя, що так саме й добре. Дотого він завтра все покаже нам сам.

Я незабаром утікав, що ця робота не потягне й до Різдва. Завдяки тому, що погода тепер була з морозом по ночах і земля без снігу, повалювали ми день-у-день масу дерев, і ніщо не спиняло нашої праці. Сам суддя бачив, що ми трошимо ліс, як чорти, ха-ха-ха! Легко було працювати у цього старого чоловіка. Він часто приходив до нас у ліс, був у доброму гуморі, а коли я звичайно не відповідав на його жарти, то він мабуть думав, що з мене нудний, але порядний кум. Тепер казав він мені теж відносити листи на пошту.

В осаді не було дітей, ані ніяких молодих людей, крім дівчат і одного наймита. Вечорами час трошки тягнувся. Для розваги взяв я цину й кислоту та залютував кілька старих казанків.

у кухні. Але незабаром і це скінчилось. Так одного вечора впав я на думку написати оцього листа:

„Ох, щоб я міг бути там, де ви, то я робив би за двоє!”

На другий день мав я йти на пошту для судді, тож узяв із собою й своє письмо і кинув його. Я почав дуже хвилюватись. Лист виглядав зовсім нужденно, бо папір дістав я від судді і мусів цілим рядом марок заклеїти видруковане на коперті його назвище. Богзна, що вона скаже, як дістане листа! Не було на ньому ні підпису, ні адреси.

Так ми знову працювали в лісі — молодий парень і я. Оповідаємо один одному про наші дрібні справи, мозолимося чесно і зживаємося зовсім добре.

Минали дні за днями. На жаль бачив я вже, що наближається кінець роботі, але мав іще слабу надію, що суддя знайде для мене щось інше, коли скінчиться в лісі. Час — найкращий дорадник. Тільки не хотів би я перед Різдвом вибиратися знову в дорогу.

Одного дня я знову на пошті — дістаю листа.

Не вірю, що це до мене; кручу та обертаю ним нерішучо на всі боки. Але поштовий урядовець, що мене вже знає, прочитує ще раз адресу й каже, що це мое прізвище, та що під тим стоять адреса судді. Нараз прошибає мені думка, і я хватаю за лист. Так, він належить до мене я ж забув... та й справді...

І ось у моїх уях дзвонять дзвони, прожогом кидаюся на дорогу, розпечатую листа й читаю:

„Не пишіть мені —”

Ні імені, ні адреси, але так ясно й чудово! Друге слово було підкresлене.

Не знаю, як прийшов я додому. Пам'ятаю ще тільки, що я сів на придорожній стовп, читав листа й ховав його до кишені, після чого йшов до другого стовпа та знову робив те саме. „Не пишіть”. Але чи міг я прийти і може поговорити з нею? Цей мілій аркушик паперу та й ці легенькі, гарненькі букви! Її руки доторкалися до цього листа, він лежав під її поглядом, чув її віддих. А на закінчення риска, що могла помістити в собі ввесь світ.

Я прийшов додому, віддав пошту й дременув у ліс. Цілий час я мріяв і поводив себе либонь зовсім незрозуміло для моого товариша, який бачив, як я раз-у-раз читав якогось листа та знову ховав його між гроші.

Як швидко вона знайшла мене! Вона мабуть поставила конверту до світла, і прочитала прізвище судді під марками, потім склонила свою пишну голівку й подумала:

„Він працює тепер у Герсет у окружного судді”.

Коли ми ввечір сиділи дома, прийшов до нас суддя, поговорив про всячину та спитався:

— Чи не згадували ви мені, що працювали у капітана Фалькенберга в Еvrebe?

— Так.

— Він бачу винайшов машину.

— Машину?

— Пилу до дерев, — стойть у часописах.

Я здригнувся. „Чайже не винайшов він
моєї пили до дерев?”

— Це мусить бути помилка, — кажу — бо
капітан не винайшов машини.

— Ні?

— Ні. Але пилу віддали йому переховати.

Я розповів усе судді. Він приніс часопис і ми
читаємо обидва:

„Новий винахід. Наш співробітник повідом-
ляє... Конструкція пили, що може мати велике
значіння для власників лісів... Механізм вигля-
дає так...”

— Не хочете хіба впиратися, що це ви винай-
шли пилу?

— Але воно саме так.

— А капітан хоче її собі привласнити? Ну, то
це гарна історія, справді гарна історія. Здайтесь
тільки на мене. Бачив хтонебудь, як ви працювали
над своїм винаходом?

— Так, уся челядь капітана.

— Милий Боже, але-ж бо це таки справді на-
хабність, якої я ніколи й не видав, украсти ваш
винахід! І гроші — це може бути цілий міліон!

Я мусів признати, що не розумію капітана.

— Але я розумію його, недурно я суддя. Ого,
я вже віддавна маю призру на того чоловіка, до
сто чортів, він не такий багатий, як прикидається.
Тепер я пішлю йому маленького листа, як гадає-
те? Ха-ха-ха! Здайтесь тільки на мене.

Але тепер прийшли мені сумніви. Суддя був
занадто загонистий, а могло-ж бути і так, що ка-

літан був неповинний і що газетний дописувач звідомляв недокладно. Я прохав суддю, щоб дозволив мені написати самому.

— І потім пристати на те, щоб поділитися з тим ошуканцем? Нізащо у світі! Віддайте це все в мої руки. А взагалі, якби ви самі і писали, то таки не зможете скласти листа, так як я.

Але я так довго прохав його, доки він не згодився, щоб я сам написав першого листа, а вже після цього мав він вмішатися. Я знов дістав віднього аркуш паперу.

Того вечора не писав я нічого. Цей день був повен вражінь і зворушень, душа моя була вся схильована. Я міркував і роздумував. Через його жінку я не хотів писати просто до капітана і тим може також причинити їй неприємностей. Я волів попрохати свого товариша Фалькенберга, щоб пильнував машини.

Вночі знову мав я відвідини тієї сумної, в саван одітої жінки, що ніколи не давала мені спокою зі своїм нігтем із великого пальця. Вчора за дня я був так глибоко подразнений, а вона ще й вночі зявилася, щоб непокоїти мене. Жахом пройнятий, дивлюсь, як вона всувається до мешкання, зупиняється серед кімнати і простягає до мене руку. Під другою стіною, якраз проти мене, лежав на своїй постелі мій товариш із лісної роботи, і мені дуже полегшало, коли я почув, як і він стогнав і кидався: бачиться, нам обидвом загрожувала небезпека.

Я кивнув марі головою: „Ніготь закопав

я в затишному місці та нічого більше не міг зробити". Але покійниця стояла далі.

Я попрохав у неї вибачення. Та раптом охоплює мене гнів, розсерджуюся й заявляю, що не маю більше охоти з нею панькатися. Тоді я тільки похапцем визичив собі в неї ніготь, але вже перед місяцями назад його поховав і тим виконав свою повинність...

Тоді вона околясом сунеться аж до моого приголовача й пробує зайти до мене ззаду. Горішньою частиною свого тіла кидаюся наперед і верещу на ціле горло.

— Що таке? — питаеться із свого ліжка робітник.

Протираю очі та відповідаю, що це мені тільки снилося.

— Хто тут властиво був? — питаеться наймит?

— Не знаю. Хтось тут був?

— Я бачив, що хтось виходив...

XXXI.

Минуло кілька днів, я сів собі спокійно та з надумою написав до Фалькенберга.

„Я залишив в Евербе маленьку машинку до пили”, писав я, „яка може колись мати значіння для власників лісів, і задумую в найближчому часі зібрати собі її. Будь такий добрий і май її на оці, щоб там ніщо не попсувалося.”

Так легко написав я. Це було найдостойніше. Лист повинен бути наскрізь делікатний, бо Фалькенберг напевно говоритиме про нього в кухні та й покаже його. Але в ньому була не сама тільки мягкість і ще раз мягкість і більш нічого. Я докладно назначив виразну дату, щоб надати йому повне значіння:

„В понеділок, одинадцятого грудня, прийду й заберу машину”.

Я думав, що цей реченець ясний і виразний. Якщо машини в той понеділок не буде, то тоді щось станеться.

Сам відніс я листа і знову цілим рядом поштових марок заклеїв напис на конверті...

Мое похмілля все ще тривало: я дістав найціннішого у світі листа, носив його тут у боковій кишені, на грудях, адресований він був до мене. „Не пишіть.. Добре, не буду, але я міг би прийти. Адже на кінці стояла риска —

Прецінь не могло бути ніякого непорозуміння з підкресленим словом: чи-ж воно могло тільки скріпляти заборону? Дами мають погану звичку підкреслювати всякі можливі слова й усюди ставити риски. Тільки-ж не вона, ні, не вона!

За кілька днів робота у судді покінчиться, діло йшло влад, усе було вираховане, одинадцятого буду в Еvrebe! Ні на хвилину заскоро ні запізно. Якщо капітан дійсно мав якісь недобрі пляни щодо моєї машини, то треба було ділати скоро. Смів-же би мені чужий чоловік украсти мій важко та гірко здобутий міліон? Чи я не нагарувався й не наму-

чився тут? Уже почав я так пів-на-пів жалкувати й каятися свого лагідного листа до Фалькенберга; письмо могло бути значно різкіше. Може й зовсім не підозрівав мій побратим, що я зможу бути рішучий. Ого побачимо! йому ще може захочеться свідчити проти мене, свідчити, що це не я винайшов машину. Го-го, мій любий друже Фалькенберг, цього ще тільки бракувало би! Тоді ти передовсім утратиш царство небесне; — якби і це було ніщо для тебе, то я запізву тебе за кривоприсягу перед суд мого приятеля та добродія окружного суддю. А знаєш ти, які це наслідки за собою потягне?

— Певна річ, вам треба піти туди, — сказав суддя, коли я з ним побалакав. — А приходить назад до мене з машиною. Мусите берегти свого інтересу, тут іде мабуть про великі гроші.

На другий день принесла пошта звістку, яка за одним замахом змінила цілу ситуацію: Капітан повідомив сам часопис, що зайшло непорозуміння, коли конструкцію нової пили приписали йому. Винахідником є робітник, що якийсь час працював у його садибі. Про саму машину він далі не бажав би висказуватись.

Суддя і я переглянулися.

— Що скажете тепер? — спитався він.

— Капітан у всяком разі не винен.

— Так. А знаєте, що я думаю?

Зупинка. Суддя — це від стіп до голови суддя і всюди пронюхує інтриги.

— Він не є без вини, — каже.

— Дійсно ні?

— Я вже звик до подібних речей. Тепер він відступає назад, бо ваш лист перестеріг і противезив його. Ха-ха-ха!

Тепер лицювало мені признатися, що я зовсім не звертався до капітана, а тільки післяв коротенького листа до робітника в Еvrebe, та що цей лист навіть не міг іще наспіти до нього, тому, що я ледве вчора ввечір його надав.

Тут суддя замовк і не пробував більше підохрівати каверз. Зате від тієї хвилини він почав, видно, сумніватись у вартість цілого винаходу.

— Воно врешті і можливе, що машина дрантива й нідоочого, — сказав. Але додав добродушно: — Думаю, що її треба мабуть переробити та уліпшити. Та-ж ви бачите, як часто треба щось змінювати та поправляти у воєнних кораблях і в лєтунських апаратах... Ви все ще лагодитесь у дорогу?

Ніяких більше запросин від судді, щоб я назад вернувся і приніс із собою свою машину; він дав мені тільки добре свідоцтво. Радо задержав би був він мене довше у себе, стояло там, але робота мусіла ввірватись, бо я мав в іншому місці приватні справи...

На другий день, коли я відходжу, стоїть перед двором маленька дівчинка й виждає мене. Ольга. Ця люба дитина певне вже від півночі на ногах, щоб бути тут так рано. Ось стоїть у своїй синій спідничці та жакетику.

— Це ти, Ольго? Куди ти хочеш іти?

Вона прийшла до мене. Звідкіля знала, що я тут? Допиталася про місце моого побуту. Чи правда те, що швальна машина має належати до неї? Це щось не так...

Але-ж так, машина належить до неї, я помінявся з нею за образ. — А чи добре шиє?

— Так, шиє гарно.

Ми не мали довгої розмови. Я хотів, щоб вона віддалилася, заки вийде суддя і почне її допитувати.

— Но, добре, іди-ж додому, моя дитинко. Маєш далеку дорогу.

Ольга подає мені свою ручечку, яка цілком губиться у моїй долоні, дає їй так довго лежати у моїй правиці, як довго сам схочу. Потім дякує мені і назад весело тюпає в поворотну дорогу. А ноги вона ставить раз до середини, то знову набоки, як попадеться.

XXXII.

Я майже при меті.

В неділю ночую в одного селянина поблизу Еvrebe, щоб відти могти в понеділок уже рано-вранці зявитись в осаді. Адже в девятій годині вже всі будуть на ногах. Тоді я хіба матиму щастя застати ту, якої шукаю.

Я став дуже нервовий і уявляв собі найгірші речі: до Фалькенберга написав я чेमного листа і не вжив ніяких сильних слів, але капітан усе-ж

міг образитися проклятою датою, визначенім реченцем! Господи, краще б я був не писав того листа!

Чим ближче до садиби, тим більше знижаю голову й роблюся маленький, хоч не допустився ніякого злочину. Збочую з дороги й роблю луком обхід, щоб підійти насамперед до побічних будинків. Там застаю Фалькенберга. Міє повіз. Здоровкаємось, ми такі самі побратими, як раніш.

Чи він сьогодні кудись виїжджає?

— Ні, він учора ввечір саме вернувся додому. Був на стації.

— Відіхав хто?

— Пані.

— Пані дому?

— Так, пані.

Мовчимо.

— Так? Куди-ж відіхала?

— До міста.

Мовчимо.

— Тут був раз якийсь чужий чоловік і потім написав щось про твою машину в газеті, — каже Фалькенберг.

— Капітан також виїхав?

— Ні, капітан у дома. Він чогось задер носа, як прийшов твій лист.

Я спонукав Фалькенберга, щоб пішов зі мною в нашу давню кімнатку на піддашші. Я все ще у торбі мав дві пляшки вина, які тепер видобув. Ех, ці пляшки, що їх я миля за миля тягнув із

собою й так обережно їх носити мусів, тепер вони стали мені в пригоді! Якби не вони, не сказав би мені був Фалькенберг так багато.

— Чому капітан так надувся через мій лист? Чи він його бачив?

— Це було так, — каже Фалькенберг: — Пані стояла в кухні, як я прийшов із поштою. „Що це за лист із багатьома марками?” спиталася. Я розпечатав його і сказав, що це від тебе, та що ти прийдеш одинацятого.

— Що-ж вона тоді сказала?

— Більше нічого. „Він одинацятого прийде?” ще раз тільки спиталася. „Так, одинацятого”, відповів я.

— А кілька днів пізніше казали тобі її відвезти на стацію?

— Егеж, це було либонь кілька днів пізніше. Тоді я подумав: „Наскільки пані знає про лист, то певне й капітан про нього довідається”. Знаєш ти, що він сказав, як я з тим пішов до нього?

Нічого не відповів я на це, тільки думав і думав. Тут мабуть щось крилося за цим усім. Чи вона втекла від мене? Ні, я з глузду хіба зсунувся! Чайже дружина капітана з Еvrebe не втікала би перед якимось своїм наймитом?

Але все виглядало для мене якось так дивно. Я леліяв надію, що зможу з нею побалакати, коли мені заборонено писати.

Фалькенберг дещо пригноблений говорить далі:

— Виходить, я показав капітанові листа, хоч ти не вимагав цього. Не треба мені було цього робити?

— Навпаки, все одно. Що ж він на це сказав?

— Еге, пильний тільки добре машини, — сказав він і викривив лицє. — Щоб не прийшов хто та не забрав її, — сказав він.

— То капітан на мене ворогує тепер?

— Ні, ні. Цього я не можу подумати. Від тоді я нічого подібного більше нечував.

Та як там було з капітаном — мені байдуже. Коли Фалькенберг підлив собі вже дещо вина, пити ѹого, чи знає він адресу своєї пані в місті. „Ні, але мабуть Емма знає”. Кличемо Емму, даемо ѹї вина, говоримо про все можливе, підходимо до справи та кінець-кінцем випитуємо делікатним способом.

Емма не знала адреси. Пані хотіла поробити різдвяні покупки та поїхала разом із панною Лісаветою з парохії. Пан певне знають адресу. Врешті нашо мені її?

— Я набув стародавню брошку філігранової роботи, та хотів спитатись, чи не купила би від мене тієї брошки.

— Покажи.

На щастя міг я показати Еммі брошку, стародавню і дуже гарну; я купив її від одної дівчини в Герсет.

— Але добродійка її не схоче, — каже Емма.

— А я, то таки зовсім ні.

— Хіба, якби ти й мене дістала на приєднання, Еммо, — силуюся жартувати.

Емма відходить.

Я знову вивідуюсь у Фалькенберга, розпитую. Він мав добрий нюх, він розумівся часом на людях.

Чи співає він ішо перед добродійкою?

— О, ні. —

І Фалькенберг каявся вже, що звязався тут; виходило, що тут тепер чимраз більше клопотів і прикрощів. Клопотів і прикрощів? Невже ж капітан з жінкою не живуть дружньо?

— Ба, в цьому і заковика. Так само дружньо, як і раніше. В останню суботу вона ввесь день плакала.

— Хто подумав би, що дійде до такого? Адже ж вони супроти себе такі чесні та ніжні — кажу й чатую на його відповідь.

— Але вони вже собі перенудились, — каже Фалькенберг своїм фальдресським говором. — Вона дуже сильно змінилася, від коли ти забрався, зблідла та помарніла.

Більше годин просидів я в нашій кімнатці на піддашші та із свого віконечка мав на виду головний мешкальний будинок, але капітан не показувався. Чому він не виходив?

Безвиглядно було ждати ще довше, я мусів відійти, не виправдившись перед капітаном. Я міг би, певна річ, навести добре докази на свою оборону, міг би зіпхати все на першу статейку в часописі, яка трохи замакітрила мені в голові, що подекуди таки й суща правда. Тепер не залиши-

лось нічого іншого, як спакувати свою машину, прикрити її яко мога добре мішком та вибратись на мандри.

Емма була в кухні й украла дещо з їжі для мене, заки я відійшов.

Знову мав я перед собою далеку дорогу. Найперш треба мені було йти на парохію, що зрештою лежала майже при шляху. А відтіля на залізничну стацію.

Падав легкий сніжок, що раз-у-раз більше й більше утрудняв мені хід, а я не міг розпорядитися своїм часом, як хотів, тільки з напругою всіх сил мусів манджати: дами ж поїхали до міста тільки за орудками на Різдво, і вже значно мене випередили.

На друге пополудне прийшов я на парохію. Я подумав собі, що було б найкраще, якби міг розговоритися з їмостю.

— Я в дорозі до міста, — сказав я до неї, — і таскаю з собою швальну машину, чи можу залишити тут щонайтяжчі деревляні частини?

— Йдеш до міста? — питаеться їмость. — Але чайже задержишся у нас до завтра?

— Ні, дякую гарненько, мені треба завтра бути в місті.

Їмость роздумує й каже:

— Лисавета в місті. Ти міг би взяти з собою пакетик для неї, вона тут щось забула.

„Аж тепер я вивідаю адресу!” — подумав я.

— Але я мушу вперед ту посилочку зладити.

— Чи заки я туди дійду, не може панна Лісавета назад відіхати?

— Ні, ні, вона поїхала разом із панею Фалькенберг, вони залишаться там цілий тиждень.

Це була радісна, чудова новина. Тепер я знав і адресу, і час мав потрібний.

Їмость дивиться на мене збоку й каже:

— Так хіба задержишся тут через ніч? Адже ж справді мушу все вперед спорядити...

Я дістав кімнату в головному будинку, тому, що на сіні було за холодно спати, а коли ввечір усі полягали і ввесь дім затих, прийшла до мене господиня з пакетом і сказала:

— Вибачай, що приходжу тепер. Але ж ти відійдеш завтра так раненько, що я ще спатиму.

XXXIII.

Так ось знову стою посеред гамору, глоти й метушні міста, посеред часописів і людей, а тому, що від моого останнього тут побуту минуло багато місяців, то мені поправді і не так дуже прикро. Повештався сюди й туди передполуднем, купив собі нове вбрання і подався до панни Лісавети. Вона мешкала у своїків.

Чи пощастить мені тепер застати там і ту другу?

Я неспокійний, як хлопчик. Тому, що я вже зовсім відвик від рукавиць, стягаю їх; але виходячи нагору сходами, бачу, що мої руки не під-

ходять до вбрання, і знову натягаю рукавиці. Потім дзвоню.

— Панна Лисавета? Так, прошу трошки підіжджати.

Приходить панна Лісавета.

— Добрийдень? Ви до мене? Ах, це ж ви!

— Маю передати вам пакетик від вашої мами. Ось тут, будь ласка.

Вона зриває опакування й дивиться, що там є.

— Ні, але ж бо моя мама надзвичайна! Льорнета. Ми вже були в театрі... Я не пізнала вас із першого погляду.

— А чейже це не так іще давно...

— Ні, але... Скажіть мені, ви певне раді бідуже спитатися про когось іншого? Ха-ха-ха!

— Так, — сказав я.

— Вона живе не тут. Тільки я тут, у своїків. Вона в готелі „Вікторія”.

— Але в пакеті мало щось бути також для неї, — кажу, пробуючи опанувати своє розчарування.

— Підіждіть трошки, саме збираюся до міста, можемо піти разом.

Лісавета прилагоджується, прощається крізь двері й виходить зі мною. Беремо фіякра та йдемо до одної тихої каварні. Лісавета впевняє, що це дуже приємно отак ходити до каварні. Але ця тут каварня не дуже приємна. Чи вона не воліла б до якої іншої?

— Так. До „Гранд”.

Я боявся, що там могли би мене піznати; давно вже мене там не було і треба буде мабуть поздоровляти знайомих. Та щож! панночці захочується „Гранда”. Короткий побут у місті зробив її вже зовсім смілою. Та раніше вона могла була мені подобатись.

Беремо знову фіякра та їдемо в „Гранд”. Вечірня пора. Молода дівчина сідає посеред найяснішого світла, так і вся сяє від насолоди. Кажу подати вино.

— Але ж бо ви стали елегантні — каже вона сміючись.

— Адже не міг я прийти сюди в робочій блузі.

— Ні, ясна річ. Але по широти кажучи, блуз... Чи я можу сказати, що думаю?

— Будь ласка.

— Блюза вам більше до лиця.

— Що ви кажете! То нехай чорт побере міське вбрання!

Я сидів тут перед нею, та думав про щось зовсім інше і нічогісінько не залежало мені на цій розмові.

— Ви довго залишитесь у місті? — питався.

— Поки зостанеться Люїза, бо з орудками ми готові. Ні, це триватиме на жаль надто коротко...

Потім вона знову розвеселяється й питаеться, сміючись:

— Подобалось вам у нас на селі?

— Так, це був гарний час.

— Прийдете знову незабаром? Ха-ха-ха!

Вона певне робила собі тільки жарти з мене. Хотіла либо нь показати, що проглянула мене наскрізь, що свою ролю на селі я відіграв не так уж зовсім вдатно. Ех, дитино моя! — думаю собі — я можу кожним робітником покермувати і в багатьох справах я фахова людина, знавець! Але у своїй власній спеціальності — життя, я залишаюсь завжди позаду своїх мрій!

— Чи маю попрохати татка, щоб він прибив навесні оголошення, що ви приймаєте всякі водопроводні роботи?

Вона прижмурювала очі та сміялася — сміялася від серця.

Я зовсім розбитий від напруженого очікування, від цих жартів, хоча вони такі добродушні. Розглядаюся по каварні, щоб зібрати свої сили, тут і там підіймається капелюх, я відповідаю на поклони та бачу все немов би з великої віддалі. Принадна дама, з якою я сидів, звернула загальну увагу всіх.

— То ви знаєте тих людей, що вам тут кланяються?

— Так, декого... Гарно вам було тут у місті?

— Чудово. Маю тут двох стриєчних братів, а вони мають товаришів.

— Бідний той Ерик у дома! — кажу жартом.

— Ох, ви з вашим Ериком! А тут є один, що звється Бевер. Але я саме тепер з ним у війні — зірвала з ним дипломатичні зносини.

— Е, це пройде.

— Ви думаєте? А я вам кажу, що це досить поважно. Дивіться по салі, я жду, що він кожної хвилини сюди прийде.

— Як ми їхали сюди, то я придумала собі, що ми, так сидячи собі тут обидвое, можемо збудити в нього заздрощі.

— Добре, це можемо зробити...

— Так, але... Але ви повинні бути трошки молодші. Я думаю...

Приневолюю себе до сміху:

— О, ми це вже зробимо. Не легковажте собі нас — старих, коли ми хочемо, то нас ніхто не може заступити. Зробіть мені тільки місце на канапі, щоб він не бачив моєї лисини.

Ох, як же це трудно знайти призначений нам долею перехід до старости так, щоб він вийшов гарно та дискретно! Тоді чоловік починає чіпатись своєї молодості, шарпатися, боркатися, боротися з молодими, заздрити їм.

— Послухайте, панно Лисавето, — кажу і прохаю її з глибини серця: — Чи не могли б ви піти до телефону і попрохати паню Фалькенберг, щоб зайшла сюди?

Вона роздумує.

— Чому ні? ми це зробимо, — відповідає, милосердячись надомною.

Йдемо до телефону, викликаємо гостинницю „Вікторія” і просимо до телефону паню Фалькенберг.

— Це ти, Люїзо? Якби тільки ти знала, з ким я тут сиджу? Чи ти можеш прийти? Це гарно. Ми

в „Гранді”. Цього не можу сказати. Авжеж, певне, що це мужчина, але тепер він пан, більше не скажу нічого. Отже приходиш? Ну, що тут багато думати? Свояки? Так, так, мусиш зробити, як уважаєш, але... Авжеж, він стоїть тут біля мене. Але ж бо ти квапишся! Так, до побачення.

Лисавета віддзвонила і сказала коротко:

— Вона мусить іти до своїків.

Сідаємо назад при нашему столі. Домагаємося ще вина, я пробую бути веселим і пропоную шампанське.

— Добре, дякую.

Коли ми саме найприємніше сидимо собі разом, відзивається молода дама:

— Ось Бевер. Це справді знаменито, що саме тепер п'ємо шампанське.

Я ввесь сповнений тільки одною-єдиною думкою, і коли мені треба тепер з обовязку показати свій хист, як закрутити дівчині голову, щоб з цього другий міг скористати, говорю одно, а думаю про щось зовсім інше. Так мусить вийти все навиворіт.

Не можу з голови собі вибити телефонічної розмови: напевне вона прочуттям відгадала ввесь звязок і знала, що це я ждав на неї.

Та в чому я міг провинитися? Чому саме, святі одні знають, так скоро відправили мене з Еребе і чому Фалькенберга настановили на моє місце? Капітан і його дружина, щоправда, не завжди мабуть жили в найкращій злагоді, але він прочував очевидячки в мені якусь небезпеку і хотів охоронити жінку перед смішним станови-

щем. І ось сором їй було тепер тут, тому, що я був у наймах в її домі, що мусів грati ролю її візника і тому, що двічі поділилась зі мною в дорозі сніданком. Ще й сором їй було моого дійшлого віку...

— Ні, так нічого не вийде, — міркує Лисавета.

Тоді я завдаю собі знову труду й торочу всякі теревені, аж доводжу її до сміху, пю багато, стаю очайдушний та вигадливий. Кінець-кінцем панночка, здається починає вірити, що я займаюся нею тільки для власної забави. Вона приглядається мені.

— Чи ви справді гадаєте, що я гарна?

— Послухайте, вибачте... Але ж я так собі розмовляю в думках з панею Фалькенберг.

— Цить! — відповідає Лисавета. — Звичайно, що ви бачите перед собою тільки паню Фалькенберг, я ввесь час про це знала, але чому ви мусите це мені зараз говорити? Я думаю, що наша розмова вже починає ділати на онтого там... Ну, далі, так само... наше оживлення не сміє слабшати.

Отже вона не повірила, що я це робив тільки для власної забави. До всього був я вже за старий, до чорта!

— Але пані Фалькенберг ви чайже не здобудете — починає вона знову. — Це безнадійно.

— Знаю, тої я не можу здобути. І цієї також ні.

— Чи ви й тепер говорите до пані Фалькенберг?

— Ні, тепер говорю з вами.

Мовчимо.

— А знаєте, що я раз була у вас закохана? Так, так. Іще у нас у дома.

— Ось тепер виходить весела історія, — кажу і присуваюся ближче на канапі. — А ж тепер ми вже зовсім загнемо Бевера.

— Подумайте собі, я виходила вечорами на цвінтар, щоб там зустрічати вас. А ви наївний чоловіче, зовсім не розумілись на цьому.

— Тепер ви певне говорите про Бевера, — докидаю.

— Ні, це дійсна правда, що я вам кажу. Раз я вийшла до вас на поле. І не задля вашого Ерика як ви думали.

— Подумайте, щось такого, до мене! — кажу удаючи мелянхолію.

— Так, вам може це видаватись дивним? Але зрозумійте, що ми на селі потребуємо також когось, щоб його любити.

— А пані Фалькенберг теж так говорить?

— Пані Фалькенберг — ні, вона говорить, що не хоче любити ніякого чоловіка, вона тільки хоче грати на свому фортепіяні, чи як там. Та я говорю тепер про себе. А чи ви знаєте, що я раз зробила? Тільки чи я маю це сказати? Хочете чути?

— Чому ні? дуже радо.

— Бо я чайже ще маленька дівчинка супроти вас, але це дурниця: Як ви ще тоді спали у нас на сіні, я підкралась раз нишком до шопи та з ваших коців приладила для вас справжнє ліжко.

— Отже це ви були! — кажу щиро й випадаю із своєї ролі.

— Треба вам було тільки бачити, як я підкрадалась, ха-ха-ха!

Дівчина була ще недосвідчена: вона напекла раків при цьому свому невинному признанні та сміялась вимушенно, щоб скрити своє збентеження.

Хочу допомогти їй і кажу:

— Прекрасна з вас людина! Пані Фалькенберг напевне чогось такого не доказала би.

— Певне, що ні, бо вона старша. Чи ви може думали, що ми ровесниці?

— Пані Фалькенберг каже, що вона не хоче ні в якому чоловіці залюбитись?

— Так. Ех, ні... зрештою, не знаю... Пані Фалькенберг чайже заміжня, ви ж сами це знаєте, і вона нічого не говорить. Балакайте тепер знову грошечки зі мною... Ага, а пригадуєте собі, якто ми раз ходили разом до крамниці? Я йшла чимраз поволіше, щоб ви могли наздогнати мене...

— Так, це було дуже гарно з вашого боку. А тепер я і вам зроблю приємність.

Встаю, підходжу до молодого Бевера і пытаюся, чи схотів би він випити одну шкляночку з нами, коло нашого столика. Він іде зі мною; Лісавета почервоніла за його приходом, наче індик. Потім уводжу обидвоє молодих людей у живу розмову і нараз спадає мені на думку, що маю щось полагодити в місті, тимто мушу їх залишити:

— Так прикро мені, панство... Панно Лисавето, ви справді очарували мене, але ж я розумію, що я не можу собі вас зіднати. На кожний випадок це для мене загадка...

XXXIV.

Затоплений у думках, іду вниз Ратушевої вулиці, пристаю хвилину коло фіякрів і споглядаю на двері готелю „Вікторія”.

Але ж правда, вона сьогодні ввечір у своїків! Входжу до гостинниці та звертаюся до портієра.

— Так, пані Фалькенберг у себе. Кімната число дванацять, на першому поверсі.

— Вона, значить, не вийшла?

— Ні.

— Скоро від'їжджає?

— Нічого не говорила.

Знову виходжу, і візники із словами „прошу дуже” відкривають охоронні шкури із сідал. Вибираю фіякра і всідаю.

— Куди їхати?

— Задержимося тут. Я беру вас на години.

Візники збираються разом, перешіптуються, кожний має іншу думку: „Він хоче слідити за готелем. Там усередині є мабуть його жінка в якогось комівояжера”.

Так, я сліджу за готелем. У деяких кімнатах є світло і нараз спадає мені на думку, що вона може стояти вгорі при вікні й дивитися на мене.

— Почекайте трошки, — кажу до візника і знову входжу до гостинниці.

— Де число дванацять?

— На першому поверсі.

— А вікна виходять на Ратушеву вулицю?

— Так.

— То звідти мабуть моя сестра махала до мене, — брешу, щоб перейти попри портієра.

Виходжу сходами нагору, та щоб не дати собі часу роздуматись і вернутись, стукаю зараз, як тільки знайшов число. Ніякої відповіді. Стukaю ще раз.

— Чи це покоївка? — спитався хтось із середини.

Я не ніг відповісти „так”, мій голос зрадив би мене.

Я надавив уніз клямку, двері були замкнені. Вона мабуть боялася, що я прийду, може бачила мене теж на вулиці.

— Ні, це не покоївка — кажу й чую, як дивно й чужо тримтять мої слова.

Чекаю довгий час і насторожую вуха; чую шелестіння за дверима, які таки відчиняються.

Нараз чути дзвінок — двічі коротко з одної з кімнат до портієра внизу.

„Це вона”, думаю, „вона кличе покоївку, вона неспокійна”.

Віддаляюся від її дверей, щоб не спричинити їй неприємностей, а коли приходить покоївка, удаю, якби я хотів сходити вниз. Чую, як дівчина каже:

— Так, це покоївка, прошу пані.

І чую, як двері відімкнулися.

— Ні, ні, — каже знову покоївка — тут був тільки якийсь пан, сам є пішов униз.

Спершу я хотів узяти кімнату в готелі, але я цим гидував, вона не належала до жінок, що визначають собі зустріч з комівояжерами. Коли я зійшов до портієра, сказав у переході, що та пані видно лягла спати.

Потім виходжу знову і сідаю на фіякра. Час проходить, година минає, візник питаеться мене, чи мені не холодно?

— Так, трохи.

Чи я жду на когось?

— Так...

Він подає мені коц із передка, і за те, що він такий увічливий, даю йому на чай.

Час проходить. Година за годиною минає. Візники не церемоняться вже більше, а тільки говорять між собою, що я ганебно заморожу коня.

Це справді до нічого й не довело б. Плачу за фіякра, йду додому та пишу такого листа:

„Я не повинен писати Вам. Та чи не дозволите, щоб принаймні знову Вас бачити? Завтра в 5-тій пополудні зайду до гостинниці”.

Чи треба мені було назначити ранішу годину? Ні, світло передпілудня занадто яскраве. Коли я зворушений і мої уста тремтять, виглядаю певно страшно.

Я сам відніс листа у „Вікторію” та вернувся додому.

Довга ніч.

Ох, які довгі були ці години! Тепер, коли я повинен був спати та набрати сил, щоб на другий день бути свіжим, я не міг заснути.

Благословлялося на світ, як я підвівся на ноги.

Після довгої блуканини по вулицях заточуюся знову додому, лягаю й засипаю.

Години минають. Пробудившися й опамятавшись, кидаюся вмить зо страхом до телефону й питуюся, чи не відіхала пані Фалькенберг.

— Ні, не відіхала.

Отже, Богу дякувати, вона не хотіла втікати від мене, бо мусіла була вже давно дістати моего листа. Ні, тільки вчорашня вечірня пора була недогідна, от і все.

Ім'ї знов лягаю спати.

Коли прокидаюсь, є вже після полудня, знову поспішаю до телефону й дзвоню.

— Ні, добродійка не відіхала. Але вона спакована. Тепер вийшла.

Негайно одягаюсь, іду зараз на Ратушеву вулицю і стежу за готелем. Упродовж півгодини входить і виходить багато людей через браму дому, але її нема між ними. Тепер пята година і я входжу до портєра.

— Пані Фалькенберг відіхала.

— Відіхала?

— Це ви телефонували? Саме перед хвилиною прийшла вона та взяла свій плащ. Але я маю для вас листа.

Беру листа і не розпечатуючи його, питаюся про поїзд.

— Поїзд іде в четвертій годині сорок п'ять мінут, — каже придверник і позирає на свій годинник. — Тепер п'ята година.

Я прогавив пів години, тому, що стояв перед гостинницею, віжидаючи.

Сідаю на сходи і впялюю очі в підлогу.

Дверник заєдно ще говорить зі мною. Тепер уже зрозумів, що дама не була моєю сестрою.

— Я сказав пані, що якийсь пан саме телефонував. Але вона тільки відповіла, що не має часу, та попрохала передати вам оцього листа.

— А чи була з нею ще й інша якась дама, під час її відїзду?

— Ні.

Встаю і виходжу.

Коли я вже на вулиці, розпечатую листа й читаю:

Ви не повинні більше переслідувати мене —

Зовсім отупілий впихаю листа до кишені. Він не здивував мене, не зробив на мене ніякого нового вражіння. Правдиво жіночі слова, написані від первого размаху, підкреслені слова, ще й на кінці риска...

Тут спадає мені на думку піти до панни Лісавети, задзвонити до неї; я мав іще цю останню надію.

Чую, як дзвіночок усередині деренчить, коли натискаю гудзик, а я стою і прислуховуюся немов до шуму пустині.

Панна Лісавета відіхала перед годиною.

Передовсім вино, потім іще більше вина, і потім горілка. І з цього робиться ціле море горілки.

Піятика тягнеться двацять один днів, що поволі скидають завісу над моєю земною свідомістю.

В такому стані приходить мені одного дня думка, щоб до одної хатки на селі післати у веселенькій, позолоченій рямочці дзеркальце. Я призначив його для одної малої дівчинки Ольги, довірливої та забавної, як маленьке телятко.

А все тому, що в мене все ще неврастенія.

В моїй кімнаті стовбичить машина — мій винахід.

Я вже не в силі скласти й уставити її, більші деревляні частини залишилися в одній парохії на селі. Про мене! моя любов до цієї машини і так притупилася.

Мої панове неврастеніки! Люди з нас погані, а на ролю якоїнебудь тварини теж ми непридатні!

Та кінець-кінцем, коли одного дня мені вже зовсім знудиться жити у несвідомому стані, тоді я знову виїду геть на якийсь острів.

КІНЕЦЬ.

85,00

406/5

